

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2025 49(1)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Fuat Ően

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Nilgün Erdem

Editör Yardımcıları

Ekin Değirmenci, Gülçin Özge Tan, Nuray Şahin

Alan Editörleri

Aslı Yılmaz Uçar, Dinçer Demirkent, Emel MemiŐ Parmaksız, Umut Can Adisönmez, Ünsal Doğan BaŐkır

Türkçe Dil Editörü

Nuray Şahin

İngilizce Dil Editörü

Ekin Değirmenci

Teknik Editör

Ekin Değirmenci

Yazı İŐleri Müdürü

Elçin Aktoprak

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay Çankaya/ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

Url: mulkiyederigi.info e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Mutlu Arslan

Web Sayfası Sorumlusu

Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

15 Mart 2025

Bahar 2025 49(1)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ, Emekli)
Sina AkŐın (AÜ, Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ, Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi)
Ahmet Murat Aytaç (Ankara Üniversitesi)
Korkut Boratav (AÜ, Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGÜ)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ, Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi)
Yücel Demire (Kocaeli Üniversitesi)
Bülent Duru (Ankara Üniversitesi)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet HaŐım Köse (AÜ, Emekli)

Bilsay Kuruç (AÜ, Emekli)
Ahmet Makal (AÜ, Emekli)
Őebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ, Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ, Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari Üniversitesi)
Türkan Sancar (Ankara Üniversitesi)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa Üniversitesi)
Erel Tellal (Ankaara Üniversitesi)
Taner Timur (AÜ, Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ, Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ, Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ, Emekli)
Yavuz YaŐar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (Ankara Üniversitesi)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Ahmet Aydın Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaş Üniversitesi)
Aydın Selvioğlu (Bağımsız AraŐtırmacı)
Aykut Çoban (Bağımsız AraŐtırmacı)
Aziz Çelik (Kocaeli Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Bülent Özçelik (Kapadokya Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara Üniversitesi)
Denizcan Kutlu (Namık Kemal Üniversitesi)
DiŐad Çiğdem Sever (Ankara Üniversitesi)
Diñçer Demirkent (Ankara Üniversitesi)
E. İrem Akı (Ankara Üniversitesi)
Elif Kanca (Onsekiz Mart Üniversitesi)
Emel MemiŐ (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (ODTÜ)
Esra Sarıoğlu (Max Planck Institute)
Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)
Fevziye Sayılan (Ankara Üniversitesi)
Funda Hülago (Margburg Philipps Universität)

Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara Üniversitesi)
Hikmet Kuran (Kapadokya Üniversitesi)
İlkay Kara (Ankara Üniversitesi)
M. Hakan Koçak (Bağımsız AraŐtırmacı)
Meltem Kayıran (AÜ, Emekli)
Murat Sevinç (Ankara Üniversitesi)
Mustafa Erdem Sakiñ (Université Sorbonne Paris Nord)
Nazan Bedirhanogđlu (Xavier University)
Nilgün Tokar (Türkiye İnsan Hakları Vakfı)
Nuray Türkmen (Ankara Üniversitesi)
O. İnan Őenses (Ahi Evran Üniversitesi)
Onur Can Taştan (Ankara Üniversitesi)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Őenay Sabah (Ankara Üniversitesi)
Umut Can Adisönmez (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Ümit Akçay (Berlin School Of Economics and Law)
Ünsal Doğan BaŐkır (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State University)

İçindekiler

Yeni Sayıda.....VII

Makale

1967-1980 Arası DİSK'in Uluslararası İlişkileri: Belgeler Işığında İdeolojik Etkiler ve Dayanışma Stratejileri1
Serter Oran

Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye'nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP'nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak.....34
Hatice Çoban Keneş

İslam Siyaset Düşüncesinde Devlet Yönetiminin Teo-Politiği.....75
Sefa Mertek

Tartışma

Kültürel Temellük Kavramının Eleştirel Bir Perspektifle İncelenmesi.104
Ali Eşref Keleş, Hüseyin Türk

Kitap İncelemesi

Şehirdeki Şeytan: "Underclass" Kavramının İcadı.....119
Gökçe Nur Şafak

Uluslararası Politikada Arktik Bölge.....125
Emirhan Altunkaya

Devlet Akı Modern Çağda Devlet Akı Düşüncesi: Modern Devletin İnşası.....131
Onur Kır

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları....141

Yeni Sayıda...

Sevgili Okurlar,

Mülkiye Dergisi'nin 2025 yılı Mart sayısı sizlerle buluşuyor. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından makalelerle oluşan sayımız, eleştirel sosyal bilim yazınına katkı sunmaya devam ediyor. Her sayıda olduğu gibi yazılarıyla, görüşleriyle dergiye katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve yayının hazırlanma sürecinde bizi destekleyen tüm yayın kurulu üyelerine, teşekkür ederiz. Bu sayının dizgisini özveri ile üstlenen Mutlu Arslan'a da ayrıca teşekkür ederiz.

Bu sayı, üç araştırma makalesi, üç kitap eleştirisi ve bir tartışma yazısından oluşmaktadır. İlk makalede, Serter Oran "1967-1980 Arası DİSK'in Uluslararası İlişkileri: Belgeler Işığında İdeolojik Etkiler ve Dayanışma Stratejileri" başlıklı çalışmasında, döneme ait kurumsal belgeleri, sendikanın faaliyet raporlarını ve literatürden elde edilen verileri kullanarak, DİSK'in uluslararası sendikal hareketle olan bağlantılarını araştırmaktadır. Makalede, DİSK'in bu dönemdeki uluslararası ilişkilerinin yalnızca ideolojik dayanışma çerçevesinde şekillenmediği, aynı zamanda Türkiye'nin iç ve dış politikaları, küresel sendikal hareketin dinamikleri ve Soğuk Savaş'ın etkileriyle doğrudan bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır.

Sayının ikinci yazısı olan, Hatice Çoban Keneş'e ait araştırma makalesi, "Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye'nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP'nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak" başlığıyla yer alıyor. Bu çalışma, genel seçim ve ardından yerel seçim sürecini içine alan 1 Mart 2023 ile 1 Mart 2024 tarihleri arasında Türkiye'de en fazla tıklanma sayısına sahip olduğu belirtilen üç gazetenin çevrimiçi platformlarında yayımlanan haberlerinde, iktidarın mültecilere ilişkin değişen söylemini ve medyanın mültecilere dönük bu politik söyleme nasıl eklenmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Sefa Mertek ise "İslam Siyaset Düşüncesinde Devlet Yönetiminin Teo-Politikliği" başlıklı makalesinde, İslam siyaset düşüncesinde modern öncesi döneme ait güçler ayrılığı gibi olmasa da, yöneticileri sınırlama çabalarının var olup olmadığını araştırmaktadır. Yazar, bu dönemde yöneticileri denetleyen ilkelerin bağlayıcı nitelikte olmadığını ve uygulanmalarının yöneticilerin inisiyatifine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, Batı siyaset geleneğinden farklı olarak, İslam siyaset düşüncesinde denetleme ve denge unsurlarını içeren bir yönetim anlayışının bulunduğunu öne sürmekte ve bu çerçevede alternatif bir teo-politik model üzerine tartışmaktadır.

Dördüncü sırada yer alan, “Kültürel Temellük Kavramının Eleştirel Bir Perspektifle İncelenmesi” başlıklı tartışma yazısında Ali Eşref Keleş ve Hüseyin Türk, 1990’larda postkolonyal eleştirilerle gündeme gelmeye başlayan kültürel temellük kavramını incelemektedirler. Çalışmada, ulus-devletlerin kurulmasıyla kolonyalizm eleştirisinin kısmen yapılmasına rağmen, Batı’da kültür ve sanat alanındaki sömürünün göz ardı edildiği belirtilerek, kültürel temellük kavramının, tarihsel izleği, tanımları, örnekleri ve buna dair tartışmalar ele alınmaktadır.

“Şehirdeki Şeytan: 'Underclass' Kavramının İcadı” başlığı ile Oğuz Gürerk tarafından Türkçeye çevrilen kitaba dair incelemesinde Gökçe Nur Şafak, Loïc Wacquant’ın “The Invention of The ‘Underclass’: A Study in the Politics of Knowledge” adıyla 2022 yılında Polity Press tarafından yayımlanan eseri değerlendirmektedir. Şafak, yazarın tümevarımcı olarak nitelendirebilecek bir yöntemle, “underclass” kavramının arkeolojisini yaptığı eseri Şehirdeki Şeytan’ın, kent çalışmalarına temas eden her türden akademik çalışma için ve hatta genel olarak sosyal bilimler açısından kimi hatırlatmalar içermesi bakımından önemli bir eser olduğunu belirtmektedir.

Emirhan Altunkaya’nın “Uluslararası Politikada Arktik Bölge” kitap incelemesi, Prof. Dr. Selçuk Duman tarafından kaleme alınan ve Nobel Yayınevi tarafından Ekim 2024’te yayımlanan Uluslararası Politikada Arktik Bölge kitabını konu edinmektedir. Altunkaya, eserin, Arktik Bölge’nin tanımı, potansiyeli, jeostratejik ve jeopolitik önemi ile bölgeye ilişkin tartışmaları özgün ve tarafsız bir çerçevede ele alarak incelediğini ve Türkçe literatürde eksikliği hissedilen önemli ve güncel bir konuyu kapsamlı ve başarılı bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir.

Sayının son yazısında, Friedrich Meinecke tarafından kaleme alınan “Devlet Aklı: Modern Çağda Devlet Aklı Düşüncesi” kitabını inceleyen Onur Kır, eserin, modern devletin itici güçleri olan kratos (güç) ve etos (ahlâk) arasındaki gerilimi şekillendiren köprünün, devlet aklı kavramında somutlaştığını ifade etmektedir. Kır, yazarın *Devlet Aklı* eserinde modern devletin doğuşunu, gelişimini ve dönüşümünü tarihsel bir perspektifte incelediğini ve devlet aklı kavramının farklı dönemlerdeki tezahürlerini ele aldığını belirtmektedir. Bu bağlamda eserin, yalnızca bir kavramın tarihini anlatmakla kalmadığını, aynı zamanda devlet, birey, ahlâk ve iktidar arasındaki karmaşık ilişkiyi çözümlen bir rehber niteliğinde olduğunu da vurgulamaktadır.

Yeni sayıda buluşmak dileğiyle...

Editörler ve Yayın Kurulu Adına

Nilgün Erdem, Ekin Değirmenci, Gülçin Özge Tan ve Nuray Şahin

1967-1980 Arası DİSK'in Uluslararası İlişkileri: Belgeler Işığında İdeolojik Etkiler ve Dayanışma Stratejileri

Serter Oran, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ORCID: 0000-0001-5845-7562

E-Posta: serteroran@gmail.com

Öz

Sendikacılıkta uluslararası ilişkiler tartışmaları, 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Özellikle sanayileşmenin etkisiyle işçi sınıfının hak arayışları ulusal sınırların ötesine geçerek, işçilerin küresel ölçekte örgütlenmesine yol açmıştır. Ulusal düzeyde kurulan sendikalar, birlikler, federasyonlar ve konfederasyonlar, uluslararası işçi hareketleri ve örgütlerle iş birliği yaparak uluslararası sendikal dayanışma ağları geliştirmiştir. Bu süreçte uluslararası sendikal örgütler, işçi sınıfının sömürüye karşı mücadelesinde önemli rol oynamış, sosyal haklar, işçi sağlığı ve güvenliği ve toplu pazarlık gibi konularda önemli kazanımlar elde etmiştir.

Türkiye'de ise DİSK, 1967 yılında Türk-İş'ten ayrılan dört sendikanın öncülüğünde kurularak bu uluslararası ilişkiler ağına katılma yolunda adımlar atmıştır. Özellikle 1970'lerden itibaren sosyalist ve anti-emperyalist bir çizgide örgütlenen DİSK, uluslararası sendikal hareketlerle yakın ilişkiler kurma çabası içine girmiştir. DİSK, birçok farklı ülkenin işçi sendikalarıyla temaslarda bulunmuş, küresel işçi dayanışmasına katkı sunmuş ve işçi sınıfının küresel düzeydeki mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir. Ancak DİSK, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar resmi bir uluslararası örgüt üyeliği kazanamamış, buna rağmen uluslararası işçi hareketleriyle temaslarını sürdürmüştür.

Bu çalışmada, DİSK'in 1967-1980 yılları arasındaki uluslararası ilişkileri incelenmiştir. Araştırma kapsamında döneme ait kurumsal belgeler, sendikanın faaliyet raporları ve literatürden elde edilen veriler kullanılarak, DİSK'in uluslararası sendikal hareketle olan bağlantıları ve bu süreçte yaşanan ideolojik ve örgütsel zorluklar değerlendirilmiştir. DİSK'in uluslararası sendikal örgütlere entegrasyon sürecinde karşılaştığı sorunlar, özellikle işkolu sendikalarının bağımsız hareket etmesi ve sendika içi disiplin meseleleri gibi konular bu çalışmada ele alınan temel tartışma noktalarındandır. Ayrıca, DİSK'in uluslararası işçi hareketleriyle kurduğu ilişkilerde Türkiye'nin iç siyasi koşullarının ve özellikle TKP'nin ideolojik etkisinin rolü incelenmiştir. Bu süreçte, DİSK'in uluslararası sendikal hareketlerle olan ilişkileri sadece bir dayanışma meselesi olarak değil, Türkiye'deki işçi sınıfı mücadelesiyle doğrudan ilişkili olarak ele alın-

miştir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından DİSK'in faaliyetlerinin durdurulması, sendikal hareketin uluslararası ilişkilerde yaşadığı kesintilerle birlikte değerlendirilmektedir. DİSK'in uluslararası alandaki çabaları, yalnızca Türkiye işçi sınıfının hak mücadelesini küresel bir perspektifte ele alma amacını taşımakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası dayanışma ağlarını kurma çabalarını da pekiştirmiştir. Soğuk Savaş dönemi ideolojik çatışmaları ve Türkiye'deki siyasi baskılar, DİSK'in faaliyetlerini şekillendiren temel faktörler arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: DİSK, Sendikacılık, Enternasyonalizm, Emek Tarihi, Uluslararası İlişkiler.

The International Relations of DİSK Between 1967 And 1980: An Analysis of the Ideological Influences & Solidarity Strategies in Light of the Available Documents

Abstract

The history of discussions on international relations in trade unionism can be traced back to the nineteenth century. In light of the profound impact of industrialization, the pursuit of rights for the working class transcended national boundaries, giving rise to the organization of workers on a global scale. National-level unions, federations and confederations have established global trade union solidarity networks through collaboration with international labor movements and organizations. In this process, international trade union organizations played a significant role in the struggle of the working class against exploitation, achieving notable gains in areas such as social rights, worker health and safety, and collective bargaining.

In Turkey, the Confederation of Public Sector Trade Unions (DİSK) was established in 1967 under the guidance of four unions that had previously been members of Confederations of Turkish Trade Unions (Türk-İş) and were now pursuing affiliation with this network of international relations. From the 1970s onwards, DİSK was organized along socialist and anti-imperialist lines and made efforts to establish close relations with international trade union movements. DİSK established contacts with trade unions in a multitude of countries, thereby contributing to global labor solidarity and becoming an integral part of the global struggle of the working class. Nevertheless, DİSK did not become an official member of an international organization until the military coup of 12th September 1980. However, it continued to maintain its contacts with international labor movements.

This study provides a comprehensive analysis of DİSK's international relations between 1967 and 1980. The study employs a combination of institutional documents from the period, the union's activity reports and data from the literature to evaluate DİSK's links with the international trade union movement and the ideological and organizational difficulties experienced in this process. This study addresses the challenges encountered by DİSK in its efforts to integrate into international trade union organizations. In particular, it examines the issues of labor union independence and internal disciplinary matters within the union. Additionally, this study examines the impact of Turkey's domestic political environment, particularly the ideological influence of the TKP, on the international labor movements of DİSK. In this process, the relationship between DİSK and international trade unions is analyzed not only in terms of solidarity, but also as a factor directly related to the struggle of the Turkish working class. The suspension of DİSK's activities following the military coup d'état of 12th September 1980 is evaluated together with the simultaneous interruptions in the union's international relations. DİSK's international efforts not only aimed at addressing the workers' rights struggle in Turkey within a global framework but also strengthened its attempts to establish international solidarity networks. The ideological conflicts of the Cold War period and political repression in Turkey were key factors that shaped DİSK's activities during this period.

Keywords: DİSK, Trade Unionism, Labor History, Internationalism, International Relations.

Giriş

Sendikaların uluslararası ilişkileri, işçi sınıfının küresel dayanışma çabalarının bir parçası olarak 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Avrupa'daki grev kırıcılığının önlenmesi amacıyla 1864 yılında kurulan Birinci Enternasyonal, bu çabaların ilk kurumsal örneği olarak kabul edilmektedir. Bu tür girişimler, işçi sınıfının uluslararası dayanışma arayışlarının temellerini atmış ve günümüzdeki uluslararası sendikal örgütleri anlamak için önemli bir arka plan sağlamıştır. Uluslararası sendikal örgütler, işçi sınıfının sömürüye karşı verdiği mücadeleden güçlenmesi açısından önemli bir rol oynarken, toplu sözleşme, iş güvenliği ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi birçok alanda kazanımlar elde edilmiştir. Türkiye'de ise bu süreç, 1967 yılında DİSK'in kurulmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Türk-İş'in ABD kontrolündeki Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (UHSK) ile olan ilişkilerinin Türkiye'deki işçi sınıfının bağımsız temsiliyetini tehlikeye attığı düşüncesiyle Türk-İş'ten ayrılan dört sendikanın¹ öncülüğünde kurulan DİSK, kuruluşundan itibaren uluslararası sendikal örgütlerle temas halinde olma çabası içine girmiştir. Bu bağlamda, DİSK'i kuran sendikalar, işçi sınıfının çıkarlarını korumak adına ulusal ve uluslararası düzeyde yeni bir sendikal hareket inşa etmeye çalışmıştır. Farklı bir anlatımla, Türk-İş'in işçi sınıfının temsilcisi olmaktan çıkıp, ABD sendikalarının kontrolüne girdiği ve bağımsız ve özgür sendikacılık anlayışını bir

arada götüremediği, siyasetle ilişki kurmadığı ve ‘makbul sendikacılık’ anlayışını içerisinde barındırdığı gerekçesiyle, dört sendika Türk-İş üyeliğinden ayrılarak DİSK’i kurmuştur. DİSK’in, işçi sınıfının mücadelesini sadece Türkiye ekseninde belirlemeyip, küresel işçi hareketine entegre etme hedefi, konfederasyonun uluslararası dayanışma stratejilerini belirlemiştir. Ancak DİSK’in bu hedefi hem Türkiye’nin siyasi koşulları hem de Soğuk Savaş’ın ideolojik kutuplaşmaları nedeniyle sınırlandırılmıştır. DİSK’in uluslararası sendikal örgütlerle ilişkileri, Batı’daki kapitalist sendikaların çekinceleri ve sosyalist blok sendikalarıyla bağ kurma eğilimi arasında şekillenmiştir. Türkiye’nin NATO üyesi olması ve Batı bloğuna yakın politikaları, DİSK’in sosyalist ülkelerle ilişkilerini sınırlandırırken, siyasi baskılar sendikanın uluslararası hareket etme kapasitesini de azaltmıştır. Türkiye’de sol hareketlere yönelik baskılar ve TKP’nin DİSK üzerindeki etkisi, Batı sendikalarıyla iş birliği isteğini zayıflatmış ve uluslararası stratejilerini yeniden şekillendirmiştir.

DİSK’in kuruluş tüzüğünde ve kongre kararlarında Türkiye’deki ve dünyadaki işçilerin çıkarları için uluslararası dayanışmanın önemine vurgu yapılmaktadır. DİSK yayınlarında da uluslararası sendikal örgütlerle ve dış ülke sendika merkezleriyle ilişkilere dair bulgular mevcuttur. Ancak her şeyin temelinde DİSK’in kuruluş belgelerinde yer alan ‘emperyalizm’ ve ‘kapitalizm’ karşıtlığı ve ‘bağımsızlık’ vurgusu yatmaktadır. Bu vurgunun belirgin olması, DİSK’in ideolojik ve politik yönelimini açık bir şekilde ortaya koymakta ve ayrıca, dönemin Türkiye’sinde işçi hareketlerinin ve sol düşüncenin emperyalizme ve kapitalizme karşı geliştirdiği ortak mücadeleye dayanmaktadır. DİSK, özellikle 1960’ların sonlarına doğru dünya çapında yükselen işçi hareketlerinden ve sol siyasetlerden etkilenerek, emperyalizmi ve kapitalizmi, işçi sınıfının temel düşmanları olarak tanımlamıştır (Çelik, 2020: 268). Bu bakış açısı, sınıfsal bir perspektifle şekillenmiştir. Emperyalizm karşıtlığı, DİSK’in Türkiye’deki işçilerin sadece yerel düzeydeki sömürüyle değil, aynı zamanda uluslararası kapitalist sistemin bir parçası olan emperyalist güçlerle de mücadele etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle ABD-Türkiye ilişkileri DİSK tarafından Türkiye’nin bağımsızlığını zedeleyen bir unsur olarak görülmüştür (DİSK, 1967b). Bu nedenle emperyalizme karşı duruş, yalnızca dış politik bir eleştiri değil, işçi sınıfının ekonomik ve siyasi bağımsızlık mücadelesiyle de ilişkilendirilmiştir. Kapitalizm karşıtlığı ise DİSK’in temel sınıfsal konumunu oluşturmaktadır. DİSK belgelerinde (1967a) kapitalizm, işçi sınıfının emeğinin sömürülmesine ve eşitsizliğe dayalı bir ekonomik sistem olarak kabul edilir. DİSK, kapitalist üretim ilişkilerinin işçiler üzerinde düşük ücretler ve olumsuz çalışma koşulları yarattığını savunmuş ve işçi sınıfının haklarını koruma mücadelesinin önemine dikkat çekmiştir (Çelik, 2020: 404).

DİSK'in belgelerinde kapitalizm karşıtlığı ile bağımsızlık vurgusunun birlikte yer alması hem sınıfsal hem de ulusal düzeyde bir mücadelenin gerekliliğini işaret etmektedir. DİSK, kapitalizmi yalnızca yerel düzeyde bir ekonomik sistem olarak değil, uluslararası bir sömürü ağı olarak görürken bu bağlamda kapitalizme karşı mücadele, sadece işçilerin ekonomik haklarının savunulması anlamına gelmemektedir; aynı zamanda ülkenin ekonomik bağımsızlığının sağlanmasıyla da doğrudan ilgilidir. Bu, DİSK'in sadece bir işçi konfederasyonu olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve siyasal bağımsızlık mücadelesinin de bir parçası olma iddiasında olduğunu ortaya koymaktadır. DİSK, işçi sınıfının haklarını savunurken, kapitalist sistemin ve emperyalizmin yarattığı sömürü düzenine karşı ulusal ve uluslararası bir mücadele yürütme amacını benimsemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, DİSK'in 1967-1980 yılları arasındaki uluslararası ilişkilerini analiz ederek, Türkiye işçi sınıfı mücadelesinin küresel düzeydeki sendikal hareketlerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve bu ilişkilerin Türkiye'deki sendikal siyasete ne şekilde yansıdığını incelemektir. DİSK'in uluslararası bağlantıları ve bu süreçte yaşadığı zorluklar, konfederasyonun ideolojik yönelimi ve iç dinamikleri kadar, Türkiye'nin o dönemki siyasi ve ekonomik koşullarıyla da yakından ilişkilidir. Çalışma, DİSK'in neden uzun süre, uluslararası bir sendikal örgüte tam anlamıyla entegre olamadığını, bu sürecin hem ideolojik çatışmalar hem de uluslararası örgütlenme stratejileri açısından ne tür sorunlar yarattığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, DİSK'in uluslararası sendikal hareket içindeki yerini belirlemek, sendikanın Türkiye işçi hareketini küresel boyuta taşıma çabalarını ve bu çabalara yön veren anti-emperyalist, sosyalist söylemleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, DİSK'in uluslararası sendikal hareketle kurduğu ilişkilerin Türkiye'deki işçi sınıfı mücadelesine etkilerini ve bu süreçte yaşanan disiplin sorunlarını Türkiye'nin siyasi koşullarını dikkate alarak değerlendirmek de çalışmanın bir diğer hedefidir. İdeolojik dönüşüm açısından ele alındığında, DİSK'in TİP ile hareket ettiği ve TKP etkisine girdiği dönemde uluslararası sendikal hareketlerle ilişkilerinin nasıl şekillendiği, bu ideolojik etkilerin sendikal stratejilere nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Böylece DİSK'in Türkiye'deki işçi hareketinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde nasıl şekillendiği hakkında bütüncül bir kavrayışa ve Türkiye'deki sendikal hareketin uluslararası düzeydeki ilişkilerini ele alan sınırlı literatüre katkı sunmaya çalışılacaktır.

Mevcut literatürde², DİSK'in uluslararası ilişkilerine dair değerlendirmeler çoğunlukla belirli açılardan ele alınmış olup, Konfederasyonun uluslararası sendikal örgütlerle neden güçlü ve kalıcı bağlar kuramadığı konusunun daha

kapsamlı bir incelemeye açık olduğu düşünülmektedir. Uluslararası bağlantılar açısından bakıldığında, DİSK'e bağlı sendikaların uluslararası örgütlerde farklı üyelikler üzerinden bağımsız hareket etmesi, uluslararası sendikal dayanışma çabalarını sekteye uğrattığı ve DİSK'in merkezi bir uluslararası politika oluşturma girişiminin de başarılı olamadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu konu, uluslararası sendikal dayanışmanın ulusal düzeyde örgütlenmeye olan etkisini anlamak açısından önemlidir.

Son olarak DİSK'in Soğuk Savaş döneminde, Batı ve Doğu blokları arasındaki çatışma zemininde izlediği uluslararası politika, anti-komünist Batılı sendikalarla yaşadığı sorunlar ve sosyalist blokla dayanışma arayışları incelenmiştir. DİSK'in özellikle sosyalist blok sendikalarıyla ideolojik olarak uyumlu ilişkiler kurarak, bu dayanışmanın bir parçası olmayı hedeflediği ve işçi sınıfının uluslararası mücadelesine katkı sunma arayışında olduğu söylenebilir. Araştırma, DİSK'in kurumsal belgeleri üzerinden yapılan arşiv araştırmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, ilk bölümde, uluslararası ilişkilerin dünya ve Türkiye işçi hareketlerine etkisi ele alınırken; ikinci bölümde, Türkiye'deki sendikal hareketin gelişimi ve DİSK'in bu süreçteki rolü analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde, DİSK'in uluslararası sendikal örgütlerle ilişkileri ve sosyalist sendikalarla dayanışma çabaları değerlendirilmektedir. Son bölümde ise DİSK'in uluslararası alandaki zorlukları ve bağlantı sorunları ele alınarak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1967-1980: Küresel ve Ulusal Sosyo-Politik Dönüşüm

Bu bölümde, 1967-1980 yılları arasındaki dönemin, DİSK üzerindeki etkileri ve kurumsal gelişmeler ele alınacaktır. DİSK'in bu süreçte yaşadığı örgütsel dönüşüm, sendikanın karşılaştığı iç ve dış dinamikler, dönemin siyasal ve toplumsal koşulları çerçevesinde değerlendirilecektir. Ayrıca, DİSK'in büyüme süreci, bu dönemdeki önemli sendikal faaliyetler ve genel kurullarda alınan kararlar üzerinden incelenecektir.

1967-1980 dönemi, dünya çapında önemli ekonomik ve politik dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu yıllar, kapitalist sistemin yapısal değişikliklere uğradığı, Soğuk Savaş etkilerinin yoğun şekilde hissedildiği, küresel ekonomik krizlerin ve petrol şoklarının başladığı bir dönemi kapsar. Türkiye'de ise bu süreç, işçi hareketlerinin yükselişe geçtiği ve sendikal hareketin örgütsel anlamda güç kazandığı bir zaman dilimidir. 1967-1980 arası dönemin hem Türkiye'de işçi hareketleri hem de küresel sendikal ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmesinin ardında, ulusal ve uluslararası dinamiklerin işçi sınıfının her türlü mücadelesini doğrudan etkilemesi ve işçi hareketlerinin geleceğini şekillendirmesi yatmaktadır.

1970'lerdeki petrol krizlerinin ardından küresel ekonomilerdeki paradigma değişimleri, devletlerin ekonomiye müdahalesini sorgulamaya açmış; Keynesyen ekonomi ise yerini von Hayek ve Milton Friedman'ın öncülüğünde şekillenen klasik liberal ekonomiye bırakmıştır. Küresel ekonomiye entegrasyon, ulus devletlerin egemenlik sınırlarını zorlayarak, kuzeydeki çok uluslu şirketler için çevre ülkelerde ucuz işgücü rezervleri yaratmıştır (Wallerstein, 2018: 32). Yeni ekonomik paradigmanın en önemli aracı ise finansal müdahalelerdir. IMF ve Dünya Bankası gibi finans kuruluşları, çevre ülkelere yapısal uyum programlarıyla küresel sermaye için daha ucuz ve daha esnek işgücünün yaratılması için zemin hazırlamıştır (Chossudovsky, 1999: 89-92). SSCB'nin ekonomik yapısının içe dönük olması ve siyasi ve diplomatik alandaki otoriter yönetim anlayışı, Soğuk Savaş'ın gidişatını etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Kapitalizm, küresel ölçekte etkisini artırırken, SSCB'nin içsel ve dışsal zorluklar nedeniyle küresel düzeydeki etkisi sınırlı kalmıştır. Bu durum, sosyalist ideolojinin dünya genelinde güç kaybetmesine ve Batı bloğunun Soğuk Savaş'ı üstünlükle tamamlamasına yol açmıştır.

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'de emek hareketi açısından 1960'lar, özellikle vesayet altındaki sendikacılık anlayışının kırılmaya başladığı yıllardır. 1961 Anayasası'nın sendikal özgürlük rejimi altında sendikalaşma, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının da kurumsallaşmasıyla tamamlanmıştır (Çelik, 2010b: 320). Buna paralel olarak Türk-İş'in baskı grubu olmaya yönelik faaliyetleri, lobici yapısı ve partiler üstü politika anlayışından farklı, mücadeleci sendikal hareketler de görülmüştür. Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme anlayışının devam ettiği 1970'li yıllar iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan hareketli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çelik (2017), 15-16 Haziran'dan 12 Eylül'e uzanan dönemi, Türkiye emek hareketinin uzun 20 yılının ikinci 10 yıllık periyodu olarak ele almaktadır. Dönemin başlangıcı olarak, işçilerin sendikal hak ve özgürlüklerine sahip çıktığı kitlesel eylemlerin tarihi olan 15- 16 Haziran 1970, kabul edilmektedir. İşçi sınıfı mücadelesinin dinamizm taşıdığı 10 yıllık periyodun sonu olarak ise, 12 Eylül Askeri Darbesinin yapıldığı 1980 yılı kabul edilmektedir.

Türkiye'de emek tarihinin ikinci 10 yılında sendikalar oldukça siyasallaşmıştır. Partiler üstü politika anlayışını benimseyen Türk-İş, CHP ve AP ile uzlaşma içerisinde yer almıştır. 1967'de kurulan ve bu araştırmanın da odak noktası olan DİSK, 1970'li yıllarda CHP ile yakın ilişkiler kurmuştur. 1975-1977 arasında TKP, DİSK içerisinde aktif rol oynamaya başlamıştır. 1977 sonrasında ise Abdullah Baştürk başkanlığındaki DİSK, CHP'ye yakınlaşma eğilimi göstermiştir. Türk-İş ile Ecevit hükümeti arasında imzalanan Toplumsal Anlaşma'ya taraf

olmamasına rağmen, CHP tarafından DİSK'e önem verilmeye devam edildiği görülmektedir (Talas, 1982: 15).

İşçi sınıfı hareketinin en dinamik yıllarını yaşadığı 1970'ler, 12 Eylül Askeri Darbesiyle sona ermiştir. İşçi sınıfı kendisine yönelik saldırılara karşı toplumsal tepkisini 15-16 Haziran'da olduğu gibi 12 Eylül'de gösterememiş ve büyük bir yenilgiye uğramıştır. 1970'lerin dinamik işçi hareketi, 12 Eylül Askeri Darbesiyle büyük bir duraklama noktasına gelmiş ve işçi sınıfı, karşılaştığı baskılara karşı toplumsal tepkisini yeterince örgütleyememiştir. Bu dönemin sona ermesi hem Türkiye işçi hareketi hem de uluslararası işçi dayanışması açısından önemli kırılmalar yaratmıştır. Bir sonraki bölümde, bu süreçte uluslararası sendikal örgütlerle kurulan ilişkiler ve DİSK'in bu alandaki çabaları incelenecektir.

Küresel Dayanışma Ağları Olarak Uluslararası Sendikal Örgütler

Soğuk Savaş yılları, siyasi ve ideolojik ayrışmaların sadece devletlerarası ilişkilerde değil, sendikal hareketlerde de derin etkiler bıraktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, uluslararası sendikal örgütler, işçi sınıfının küresel düzeyde temsilini sağlarken, aynı zamanda ideolojik kutuplaşmanın bir yansıması olarak farklı kamplarda örgütlenmiştir. 1945-1980 arasında, konfederal düzeyde faaliyet gösteren Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU-DSF), Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU-UHSK) ve Dünya Emek Konfederasyonu (WCL-DİK) bu dönemin temel aktörlerindedir. Ayrıca, işkolu düzeyinde faaliyet gösteren ve 1970'lerde Küresel Sendika Federasyonları (GUF) adını alan Uluslararası Meslek Sekreterlikleri (UMS) de işçi hareketlerinin küresel ağlarını oluşturmuştur. Bu bölümde, söz konusu uluslararası örgütler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU-DSF)

Ulusal sendika merkezlerini çatısı altında toplayan ilk uluslararası sendikal örgüt olarak bilinen ve 1913 yılında kurulan Uluslararası İşçi Sendikaları Federasyonu (IFTU) ile Üçüncü Enternasyonal'in 1921 yılında SSCB etkisiyle dönüşüme uğramasıyla kurulan Kızıl İşçi Sendikaları Enternasyonal (RILU), İkinci Dünya Savaşı sonrasında birleşme kararı almıştır. 56 ülkeden 65 ulusal sendika merkezi ve 17 Uluslararası Meslek Sekreterliği'nin, 25 Eylül-8 Ekim 1945 tarihlerinde Paris'te düzenlediği Dünya Sendika Konferansı sonucunda, IFTU ve RILU'nun birleşerek DSF'nin kurulması kararlaştırılmıştır (Gallin, 2012: 80; Windmuller vd., 2007: 71-72; Hyman, 2005: 141; Aker, 1996a).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında AFL³, DSF'yi "Sovyet politikasının aracı" olarak nitelmiştir. DSF de ABD ve İngiliz sendikalarını sendikal birliğe ihanetle

suçlamıştır (Işıklı, 2003: 130-132). İki kutuplu dünyanın oluşum sürecinde sendikal alanda da kutuplaşmaların yaşandığı görülmüştür. Bu çalışmada ele alınan dönemde de iki kutuplu sendikal dünyanın sosyalist kanadını temsil eden DSF yer almaktadır.

Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU- UHSK)

UHSK, Soğuk Savaş dönemi ideolojik ayrışmalarının bir sonucu olarak, işçi hareketlerinin Batı bloğundaki temsilini sağlamak amacıyla kurulmuş önemli bir sendikal örgüttür. DSF içerisindeki tartışmalar esnasında üyelikten ayrılan ve daha önce DSF'ye hiç katılmamış sendikalar Fransız Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu (CGT) ve İngiliz TUC öncülüğünde, 1949 yılında Cenevre'de ardından Londra'da düzenlenen konferanslarla, 9 Aralık 1949 tarihinde UHSK kurulmuştur. Kuruluşunda 53 ülkeden 59 ulusal sendika merkezi ve 28 farklı ulusal/uluslararası örgüt yer almıştır. UHSK'ye 5 yıl içinde 75 ülkeden 108 konfederasyon üye olmuştur (Uçkan Hekimler, 2017: 262; Hyman, 2005: 141; Aker, 1996b; Işıklı, 2003: 138).

Komünist olduğu iddia edilen DSF karşısında, UHSK sosyal demokrasi ve liberalizm arasındaki uzlaşmayı sağlama amacını taşımıştır (Erdoğan, 2006: 215). UHSK, Sovyet komünizmine karşı gelişmekte olan ülkelerde hür sendikacılığı tesis etmeyi kendisine misyon edinmiştir. Uluslararası örgütlenmedeki bölünme, dünyanın iki kutba ayrılmasına bağlı bir biçimde ilerlemiştir. Türkiye'den Türk-İş, UHSK üyesi olarak faaliyet yürütmüş, DİSK ise UHSK'ye ölçülü yaklaşmıştır.

Dünya Emek Konfederasyonu (WCL-DİK)

15-19 Haziran 1920 tarihlerinde La Haye'de düzenlenen kongreyle kurulan Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu (IFCTU), Hıristiyan sendikacılığının üst örgütü olarak faaliyet göstermiştir (Işıklı, 2003: 123). IFCTU, 1968 yılında gerçekleştirdiği kongreyle ismini Dünya İş Konfederasyonu olarak değiştirmiştir. İsim değişikliğinin arkasında Fransa'daki ve diğer bazı Avrupa ülkelerindeki sendikaların laiklik doğrultusunda açılım yapmalarının yattığı savunulmaktadır (Windmuller vd., 2007: 72; Munck, 1995: 320).

Türkiye'deki sendikalardan DİK ile doğrudan bağlantısı olan bir sendika bulunmamaktadır. Ancak DİK, 2006 yılında UHSK ile birleşerek Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC)'nu kurmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'deki sendikaların, muhafazakâr sendikaların mirasçısı olan sendikalarla ilişkilerinin, özellikle 2006 yılından itibaren bir dereceye kadar geliştiği gözlemlenebilir. Ancak 1967-1980 arasında doğrudan bir temas kurulduğunu belirtmek güçtür.

Türkiye'deki Sendikaların Uluslararası İlişkileri

Türkiye'deki sendikaların uluslararası örgütlerle ve yabancı ülke sendika merkezleriyle ilişkileri ele alınırken, sıklıkla AFL-CIO'nun AID⁴ yardımları çerçevesinde Türk-İş ile ilişkilerine odaklanılmaktadır. Amerikan gizli belgelerinin ortaya çıkarılmasıyla açıklığa kavuşan bu ilişkiler, 1950'li yıllardan itibaren ABD sendikalarının Türkiye'deki sendikalara maddi destekler sağlaması ve ABD'deki enstitülerde eğitimlere dâhil etmesi temeline dayanmaktadır (Beşeli, 1994: 247). ABD'nin diplomatik yazışmalarında Türkiye sendikacılığının yer tutması ve AB tarafından Türkiye sendikalarına fonlar sağlanması gibi konular, Türkiye'deki sendikaların uluslararası ilişkilerinin açıklanmasında yer alan temel konular arasında yer almaktadır (Çelik, 2012: 52-56; Işıkli, 2005: 235; Koç, 2003: 8-13).

Resmi üyelik açısından konu ele alındığında ise tartışmalar 1960'lı yıllara uzanmaktadır. 1961 Anayasası'nın özgürlükçü rejimi içerisinde sendikaların uluslararası örgütlere üyeliklerine izin verilmiştir. Türk-İş'in UHSK üyeliği ve sendikaların Uluslararası Meslek Sekreterlikleri (UMS)'ne üyelikleri bu dönemde yaygınlaşmıştır. Ancak Maden-İş gibi sendikaların IMF gibi UMS'lerle ilişkileri 1950'li yıllara dayanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası sendikal örgütlenmeye ilişkin bulguları yalnızca kurumsal belgelerle analiz etmemek, resmi üyeliklerden önceki ilişkilere de odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda Taştan'a göre (2016: 66), Maden-İş'in 1960 yılından itibaren uluslararası sendikal örgütlerle kurduğu ilişkiler, özellikle Amerikan sendikacılığıyla olan bağları, sendikanın tarihsel gelişimini önemli ölçüde etkilemiş ve uluslararası düzeydeki bağlantılarının bu sürece olan katkılarını göz ardı etmemek gerekmektedir. Maden-İş'in uluslararası ilişkilerindeki bu dinamikler, aynı zamanda Amerikan sendikacılığının küresel yayılma hedefleri doğrultusunda paradoksal sonuçlar doğurmuş ve bu durum, 12 Eylül Askeri Darbesi öncesi dönemin bir örneği olarak dikkat çekmektedir.

DİSK kurulduğunda herhangi bir uluslararası örgüte üye olmamıştır. Ancak uluslararası örgütlerle ilişkileri bulunmaktadır. Hatta bu ilişkileri DİSK'in kurulmasının öncesine götürmek ve DİSK'in kurucusu olan TİP'in dış ilişkilerine taşımak gerekmektedir. Sina Pamukçu, Aziz Çelik (2010a: 129) ile yaptığı söyleşide şunları ifade etmektedir:

TİP'in kurulmasından sonra Charles Levinson'dan bir mektup aldım. TİP'in kuruluşundan çok memnun olduğunu, bizi sonuna dek destekleyeceğini, o yaz İtalya'da toplanacak olan Sosyalist Enternasyonal'e TİP'i temsilen bizzim, Kemal Türkler'in, katılmamızı sağlayacağını söylüyordu...Uluslararası işkolları sendikalarınca Türkiye'de, üye sendikaları için seminerler yapılaca-

ğını, bu seminerlere Avrupalı sendikacıların öğretmen olarak katılacaklarını, uluslararası işkolu federasyonlarına üye yapmamı istiyordu. Ben de hemen başladım, bizim sendikalarla işkolu federasyonları arasında ilişki kurmaya giriştim.

Pamukçu'nun ifadelerinden yola çıkarak sendikacılık ve siyaset ilişkisinin uluslararası ilişkiler açısından belirleyici öneme sahip olduğunu vurgulamak mümkündür. TİP'i kuran sendikacıların DİSK'in kuruluşunda da ana aktör olmaları ve uluslararası alanda kendilerine verilen önemi koruma gayretleri, bu önermeyi desteklemektedir.

DİSK'in Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Araştırmanın Yöntemi, Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın bu bölümünde arşiv belgelerine dayalı olarak DİSK'in 1967-1980 dönemindeki uluslararası ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Yalnızca kurumsal tarih anlayışı çerçevesinde değerlendirme yapıldığında belgelerle sınırlı bir analiz yapmak mümkündür. DİSK'in dış ilişkilerini ele almak, dönemin tanıklıkları ve deneyimleri üzerinden incelendiğinde oldukça iddialı bir yaklaşım olabilir. Bu nedenle, DİSK'in 1967-1980 arasındaki dış ilişkilerini daha temkinli bir şekilde, kurumsal yayınlarından elde edilen verilerle yorumlamak daha uygun görülmüştür. Thompson'ın (2004), işçi sınıfının birikimlerine verdiği öneme paralel olarak, bu çalışmada da DİSK'in henüz kurulmadığı dönemde dahi dış ilişkilerinin söz konusu olduğu, Türk-İş'ten ayrılan sendikaların deneyimlerinin bulunduğu kabul edilmektedir.

DİSK'in kuruluş yıllarında ana hatlarıyla uluslararası ilişkilerine bakıldığında Kıvanç Eliaçık DİSK'in uluslararası ilişkilerini, T. Maden-İş ve Lastik-İş'in DİSK öncesi dönemindeki uluslararası ilişkileriyle başlatmaktadır. Buna göre, T. Maden-İş ilk kez 1959 yılında IMF ile bağlantıya geçmiş ve bir sene sonra da bu örgüte üye olmuştur; Lastik-İş ise 1961 yılında ICF'ye üye olmuştur. T. Maden-İş ve Lastik İş'in ICF'ye üyeliği diğer sendikaların da uluslararası üyeliklerini hızlandırmıştır (Eliaçık, 2020: 589). Bu hamleler, DİSK'in uluslararası ilişkilerindeki temel çelişkileri ve stratejik tercihlerini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Araştırma bulguları, DİSK'in uluslararası ilişkilerdeki sınırlı etkisini ve 1980 öncesinde, özellikle kurucu sendikalar T. Maden-İş ve Lastik-İş'in daha önce uluslararası sendikal örgütlerle kurduğu bağların öncülüğünde gelişen ilişkileri ortaya koymaktadır. Ancak, DİSK'in uluslararası alanda kalıcı bir yer edinme çabaları, iç ve dış politik baskılar nedeniyle istenilen başarıyı elde edememiştir. DİSK, ideolojik olarak sosyalist bir çizgiyi benimsemiş olmasına rağmen, konfederasyon içindeki farklı işkolu sendikalarının bağımsız üyelik tercihleri, uluslararası iş birliği çabalarının zayıf kalmasına

neden olmuştur. Bu da DİSK'in uluslararası sendikal hareketlerde daha etkili bir rol oynamasını zorlaştırmıştır (Kıdak ve Uçkan Hekimler, 2021: 2688).

Bu çalışmada DİSK'in uluslararası ilişkileri üç ana başlık altında incelenmiştir: "Uluslararası İlişkilerde Durgun Yıllar 1967-1975", "1975 Sonrası Dönemde TKP'nin Yönlendirici Etkisi", ve "Enternasyonalist Dayanışma ve Sendikal Turizm". Bu başlıklar, DİSK'in uluslararası ilişkilerindeki farklı dönemleri ve ideolojik yönelimleri daha derinlemesine incelemeyi mümkün kılmaktadır. Sırasıyla DİSK'in 1970'lerdeki uluslararası sendikal alandaki sınırlı etkisini ve Soğuk Savaş'ın getirdiği ideolojik engellerle şekillenen dönemi ele alınırken, Türkiye'deki sol hareketin TKP ekseninden DİSK üzerindeki ideolojik etkilerini ve bu etkilerin uluslararası ilişkilere nasıl yansıdığı tartışılmaktadır. Son olarak, DİSK'in uluslararası ilişkilerinde sosyalist ideallerle birlikte pratikteki eleştirel yaklaşımların nasıl iç içe geçtiğini ve bu çabaların tek tip bir ilişki modelinin ötesine geçtiği incelenmektedir. Bu başlıklar, DİSK'in dış politikalarını sadece kurumsal ilişkiler düzeyinde değil, aynı zamanda ideolojik, stratejik ve pragmatik bağlamlarda da anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Uluslararası İlişkilerde Durgun Yıllar: 1967-1975

Bu dönemin en belirgin özelliği DİSK'in ABD, AFL-CIO ve NATO gibi uluslararası aktörlere karşı şiddetli eleştirileri geliştirip, Vietnam Savaşı gibi halk direnişlerinin desteklendiği mesajların yayınlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buna paralel olarak DİSK'in o dönem çıkarmış olduğu gerek gazetelerde gerekse süreli yayınlarında uluslararası sendikacılığa sıklıkla dikkat çekilmektedir. Örneğin Cahit Umut tarafından kaleme alınan yazıda "işçi sendikalarının örgütsel birlik için ileri adımlar atması, bağımsız sendikaların DİSK içinde yer alması ve uluslararası düzlemde de DİSK'in yer alması gerektiğinin altı çizilmektedir" (DİSK, 1970: 26). Dönem sonuna gelindiğinde ise halen bir uluslararası sendikal örgüt üyeliği olmamasına rağmen DİSK, uluslararası bir takım toplantılara katılabilmektedir.

DİSK'in kuruluş yılı olan 1967'den 5. Genel Kurulu'nun yapıldığı 1975 yılına dek UHSK, DİK veya DSF'ye bir üyelik başvurusu bulunmamaktadır. Kuruluş bildirisinde anti-emperyalizm vurgusu yapan DİSK, Türk-İş'in dış ilişkilerdeki tutumunu yoğun bir biçimde eleştirmiştir (DİSK, 1967a). DİSK, kurulduktan sonra uzun yıllar uluslararası sendikal örgütlere üye olmamıştır. Ancak uluslararası sendikal örgütlerle bağlantı kurulduğu, uluslararası ilişkilere enternasyonalist dayanışma çerçevesinde yönelme gereği, genel kurul raporlarında ve dergilerinde ifade edilmiştir.

DİSK'in kurucu sendikaları 1967 yılı öncesine kadar Türk-İş'e üye sendika-

lardır. Dolayısıyla kurucu kadroda yer alan sendikacılar, Türk-İş geleneğine sahip kişilerdir. Yöneticisi oldukları sendikaların, Türk-İş'in diğer sendikalarında olduğu gibi, uluslararası ilişkileri bulunmaktadır. 1959 yılında Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (IMF) ile iletişime geçen Maden-İş, bu örgüte 1960 yılında üye olmuştur. Aynı şekilde Lastik-İş, 1961 yılında Uluslararası Kimya İşçileri Federasyonu (ICF)'na üye olmuştur. Söz konusu sendikaların UMS'lere üyeliklerinin arkasında, yabancı şirketlerdeki örgütlenme faaliyetlerinin yattığı savunulmaktadır (Çelik, 2020: 589). Konfederasyon düzeyinde uluslararası örgütlere üyeliği bulunmamasına karşın, DİSK'e bağlı sendikalar UMS'lere üye olmuştur. 1975 yılı itibarıyla Maden- İş IMF'e, Gıda-İş, Hürcam-İş, Keramik-İş, Lastik-İş, Petkim-İş, Kimya-İş, Tekstil-İş, Turizm-İş ve Tümüka-İş Uluslararası Kimya İşçileri ve Genel İşçi Sendikaları Federasyonuna (ICF), Basın-İş de Uluslararası Basın Federasyonuna (IGF) üyedir (DİSK, 1977: 269). UMS'lerin UHSK, DSK veya DİK ile doğrudan ve organik bağlantıları bulunmamaktadır. Ancak yine de uluslararası sendikal örgütler arasında dolaylı yoldan ilişkilerin bulunduğunu belirlemekte yarar vardır.

DİSK, 1974 yılında Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC-ASK)'na üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak DİSK'in üyelik başvurusu gerekçe gösterilmeksizin reddedilmiştir. Başvurunun reddedilmesinin nedeni Sina Pamukçu'ya göre, DİSK'in söz konusu dönemde DSF ile ilişkiler kurmasıdır. Pamukçu, TKP'li uzmanların DİSK'te ağırlık kazanmasıyla birlikte dış ilişkilerde DSF'ye yönelmelerin görüldüğünü belirtmektedir (Çelik, 2012: 138-139). DİSK, 1975 sonrası dönemden 12 Eylül Darbesi sonrası faaliyetlerinin durdurulduğu döneme kadar geçen süreçte ASK ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. İki kurum arasındaki ilişkiyi 12 Eylül Darbesi engelleyememiştir. Kurumsal belgelerle sınırlı bir analiz yapıldığında, DİSK'in 1992'de yeniden faaliyete geçene kadar uluslararası bağlantısının bulunmadığı yönünde bir çıkarım yapmak mümkündür. Koç ve Koç'a göre (2008: 171), ASK'nin DİSK'in başvurusunu reddetmesinin nedeni, UHSK veya DİSK üyeliğinin bulunmasıdır. Avrupa'daki sendikaların DİK'e bağlı sendikalarla UHSK'ye bağlı sendikaları bir araya getirme projesi olarak ASK'yi kurduğunu belirten Koç ve Koç (2008: 271), DİSK'in UHSK veya DİK'e üye olmaması nedeniyle başvurusunun reddedilmiş olabileceğini ifade etmektedir. DİSK'in 1979 yılında yeniden yaptığı üyelik başvurusu, 1985 yılında kabul edilmiştir.

DİSK'in kuruluşu öncesinde uluslararası sendikal hareketin TİP'i, Türkiye'nin İngiliz İşçi Partisi olarak değerlendirdiği görülmektedir. TİP'in kurucuları arasında yer alan Kemal Türkler'in öncülüğündeki Maden-İş'in 1961 yılında Roma'da düzenlenen kongreye davet edilmesi, ABD'nin ilerici sendikaların-

dan biri olarak nitelendirilen Otomobil İşçileri Sendikası (UAW) ve İngiltere Birleşik Mekanik İşçileri Sendikası (AUE) ile ilişkiler kurulması ve karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmesi, IMF'in 1963 yılındaki dergisinde Kavel Direnişi'ne yer verilmesi, Lastik-İş'in 1964 yılındaki GoodYear grevinin ardından Türk-İş'in tutumuna yönelik eleştiriler getirmesi DİSK'in kuruluşundaki uluslararası ilişkilerinin okunması açısından önem taşımaktadır (Çelik, 2020: 590). DİSK (1967a), kuruluş bildirisinde Türk-İş'in uluslararası ilişkilerini eleştirmiştir. ABD sendikalarından alınan AID yardımlarına yönelik yoğun eleştirisi bulunan DİSK, kuruluş bildirgesinde yerli veya yabancı kaynaklardan maddi destek alınmayacağını taahhüt etmiştir. Diğer yandan dünya işçilerinin sosyal adalet amacıyla verdiği mücadele deneyimlerinden yararlanılacağı, yurtdışı ve dünyadaki emekçilerin menfaatleri için hareket edileceği, özgürlük ve bağımsızlık için mücadele verileceği belirtilmiştir. Uluslararası örgütlerle iş birliği yapmak, DİSK'in kuruluş bildirisinde başlıca görevler arasında sayılmıştır (DİSK, 1967a).

DİSK, uluslararası yazışmalarında ve toplantılar/ziyaret esnasında İngilizce isim içerisinde "revolutionary" yerine "progressive" kavramını kullanmıştır. Koç ve Koç (2008), DİSK'in Türkçesinde yer alan "Devrimci" sözcüğünün 1968 hareketi öncesinde Kemalist devrimi ifade ettiğini belirtmektedir. Buna göre;

DİSK'in adı Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, ama 1967 yılında kuruluş bildirisine bakılırsa Atatürk devrimlerinin uygulanması olarak anlatılır. Hâlbuki Türkiye'de devrimci kavramı, 1968 sonrasında değişti, özellikle Denizlerin ve Mahirlerin banka soygunlarıyla birlikte kavramın içeriğinde çok büyük bir değişiklik oldu. Uluslararası ilişkilerde toplantılarda ve yazışmalarda kullanılan "progressive" kavramı, kuruluş tarihindeki devrimci ifadesi düşünüldüğünde doğru bir çeviridir. Yoksa uluslararası alanda "revolutionary" denildiğinde çok farklı bir şey anlaşılır. DİSK'in 1967'deki kuruluş bildirisinde adını koyduğu devrimci, Atatürk devrimlerinin uygulanmasıdır. Onu da "progressive" diye çevirmek gerekir. (Koç ve Koç, 2008: 171)

Koç ve Koç'un ifadelerinden, DİSK'in kuruluşundaki anti-emperyalist anlayışın Kemalizm ile tamamlandığı görülmektedir. Bu görüş, DİSK'in kuruluş bildirisindeki ifadelerle birlikte değerlendirildiğinde, Koç ve Koç'un söylemi yerinde bir tespit olarak durmaktadır.

DİSK, 15 Haziran 1967 tarihinde İstanbul'da toplanan ilk genel kurulunda, dünyadaki sendikal hareketin izlenmesi ve Türk emekçilerinin ekonomik ve

politik kurtuluşu amacıyla kendi doğrultusundaki konfederasyonlarla ilişki kurulması kararı alınmıştır. Örgütlenme ve eğitimler için alınacak yardımların kaynağının işçi parasıyla sağlanmış olması ve bu yardımların bütçede ağırlığının bulunmaması gibi koşullar getirilmiştir (Çelik, 2020: 590). Bu düzenlemenin, DİSK'in kuruluş bildirisinde yer alan Türk-İş'e yönelik eleştirilerle tutarlı olduğu görülmektedir. Yine bu görüşlere paralel olarak, DİSK'in üye sendikalarına yazdığı 14 Ağustos 1968 tarihli yazıda UHSK ile temas kurulmasının yararlı olmadığı belirtilmiş ve bu örgütten bağımsız hareket eden IMF ve ICF gibi UMS'lerle ilişkilerin sürdürülmesi çağırısı eklenmiştir (Çelik, 2020: 591).

DİSK'in 1967-1975 yılları arasında ETUC'a üye olmak için herhangi bir girişimi olmamıştır. Zira DİSK'i Türk-İş'ten ayıran en önemli özelliklerin başında ABD sendikacılığına yönelik kuşkulu tutumu ve anti- emperyalist bakış açısıdır. DİSK, söz konusu dönemde Batı Avrupa'daki, Arap ülkelerindeki ve Üçüncü Dünya'daki sendikalarla etkileşimlerde bulunmuştur. Sendikacılık ve siyaset ilişkisinin şekillenmesinde uluslararası ilişkilerin etkisi bulunmuş, diğer taraftan DİSK'in uluslararası ilişkileri de sendikacılık ve siyaset ilişkisinden aynı ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin NATO'dan ayrılması doğrultusundaki çağrılar, ABD'nin Vietnam'a yönelik vahşi saldırılarına yönelik kınamalar, barışın sağlanması için dünya kamuoyu nezdindeki söylemler, göçmen işçiler konusunda hükümete yönelik eleştiriler, Pinochet iktidarının Şili'deki emekçilere yönelik saldırılarına karşı protestolar, SSCB'nin Çekoslovakya işgaline karşı yapılan açıklamalar ve benzeri faaliyetleri bu kapsamda ele almak gerekmektedir.

Durgunluk yıllarında ilk dikkat çeken nokta DİSK'in, NATO karşıtı tutumunun farklı belgelere yansımalarıdır. DİSK, 1970'ler boyunca Türkiye'nin NATO'dan çıkmasını savunmuştur. Bu tutumun arkasındaki temel sebepler, DİSK'in anti-emperyalist ve bağımsızlık yanlısı bir çizgi izlemesi ve DİSK ve benzeri sol hareketlerin NATO'yu Türkiye'nin bağımsızlığına zarar veren bir yapı olarak değerlendirmesi olmuştur. DİSK'in NATO karşıtlığı birkaç nedene dayanmaktadır: ABD'nin bir emperyalist güç olarak NATO'nun lideri konumunda olması özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye üzerindeki siyasi ve askeri nüfuzu Türkiye'nin bağımsız kalkınmasına engel olarak görülmüştür. DİSK, benzer şekilde Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünya düzenine ve bu düzenin Türkiye üzerindeki etkilerine de karşı durmuştur. NATO'nun, Batı Bloku'nun bir parçası olarak Türkiye'yi küresel bir çatışmanın içine çekmesi DİSK'in de dâhil olduğu sol hareketlerce olumsuz karşılanmıştır. Bu bağlamda DİSK, Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasını, daha bağımsız bir dış politika izleyebilmesi ve kendi

kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmesi için bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir (Çelik, 2022: 206). DİSK'in 2. Kongresinde NATO'dan çıkılmasına dair yapılacak olan eylemlere DİSK'in katılımı için alınan 1 No.lu karar, oybirliği ile alınmıştır. Algül'ün aktardığına göre (2015a: 247), "emperyalist uluslar, ilk sömürgecilik döneminde sömürecekleri ülkelere kırbaçlı-zincirli girerlerdi. Modern çağ, bu isteğe karşı direnme hareketlerinin örnekleriyle, sömürge uluslarının uyanışlarıyla yeni bir döneme getirdi. Adına yeni sömürgecilik denen milli nitelikleri yok eden ekonomik, sosyal, kültürel ve askeri alanda ülkeyi bağımlı kılan bir sistem uygulanmaya başlandı. Türkiye'yi de içine alan bu sömürü ağının askeri alandaki oyunu NATO sistemidir". 2. Kongrenin ilk kararı olması açısından kritik bir konuma sahip NATO kararında ayrıca DİSK'in, demokratik direnme hareketlerinde işçi sınıfının gerçek temsilcileri olarak yer alması gerektiğinin altı çizilmektedir (Çelik, 2020: 273). DİSK'in kuruluşunun ardından, sosyal ve siyasi konulara ilişkin tutumunu ifade edip, bu konulara yönelik tavrını halka açıklamakta aktif bir rol üstlendiği söylenebilir. Uluslararası ilişkilerin durgun seyrettiği bu dönemde DİSK'in 2. Kongresindeki NATO çıkışı, hem güncel konulara yönelik konumunu ortaya koyarken aynı zamanda da TİP'in politikalarını da takip ettiğine işaretir.

Soğuk Savaş'ın ikinci büyük sıcak çatışması olan Vietnam Savaşı, DİSK'in kuruluş yıllarına denk gelmektedir. DİSK, Vietnam Savaşı sırasında anti-emperyalist ve uluslararası dayanışma perspektifiyle bu savaşa karşı sert bir tutum sergilemiştir. DİSK'in söylemlerine bakıldığında, özellikle ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaşı, emperyalist saldırı ve işgal olarak tanımladığı görülür. Bu yaklaşım, DİSK'in genel olarak bağımsızlık, sömürüye karşı duruş ve dünya işçi sınıfıyla dayanışma ilkeleriyle örtüşmektedir. DİSK farklı yayınlarda Vietnam Savaşı'na dair tutumunu tüm açıklığıyla paylaşmıştır. Örneğin, DİSK gazetesinin 2. sayısında Kemal Türkler'in yönetim kurulunda yapmış olduğu konuşmaya yer vererek AFL-CIO'nun tutucu politikalarına ve Vietnam Savaşı'na karşı sosyalist akımın güç kazandığının altını çizmektedir (DİSK, 1967c: 6). DİSK, savaşın devam ettiği yıllarda Uluslararası Barış Mahkemesi Başkanı J. P. Sartre'a gönderdiği telgrafta Vietnam halkının yanında olduklarını belirtmiştir; telgraf, Vietnam halkının yerli ve yabancı sömürücüye karşı giriştikleri mücadelenin zaferle sonuçlanması temennisiyle son bulmuştur⁵ (Çelik, 2020: 338). AFL-CIO'nun Vietnam Savaşı'nı desteklemesi, sendikanın anti-komünist politikalarının ve Amerikan dış politikasıyla olan yakın ilişkilerinin bir yansımasıdır. Ancak bu tutum, işçi hareketi içinde tartışmalara ve ayrışmalara yol açarken Kemal Türkler'in de altını çizdiği gibi, sosyalist blok söz konusu dönemde taraftar toplamıştır.

Vietnam Savaşı'na dair tutumuyla uluslararası düzeyde emperyalizm karşıtı bir duruş sergileyen DİSK, aynı zamanda Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ilgilendiren meselelerde de benzer bir çizgide hareket etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Kıbrıs'taki haklarını savunmak amacıyla düzenlenen Kıbrıs Barış Harekâtı'na yönelik DİSK'in yayınladığı manifesto da sendikanın hem anti-emperyalist hem de bağımsızlık yanlısı tavrını pekiştiren bir belge niteliğindedir. DİSK Genel Sekreteri Kemal Sülker tarafından kaleme alınan manifestoda, hareketin haklı gerekçesine yer verilerek Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin can ve mal güvenliğinin hem anayasal hem de uluslararası güvence altına alınması gerektiği vurgulanmıştır (DİSK, 1974b: 12).

Durgunluk döneminde DİSK'in gündeminde olan bir başka konu ise 'Ortak Pazardır'. 1967 yılındaki kuruluş bildirgesinde doğrudan Ortak Pazar'a ilişkin değerlendirme olmasa da ilerleyen yıllarda Türkiye'nin Ortak Pazar üyeliğine, DİSK'in eleştirel tutumu dikkat çekicidir. DİSK liderlerinin ve ileri gelen yöneticilerinin TIP'e yakın olması DİSK'in Ortak Pazar karşıtlığını da destekler niteliktedir (Çelik, 2020: 539). 1970 yılının Şubat ayında gerçekleşen DİSK 3. Kongresinde alınan kararlar içinde Ortak Pazar konusu, DİSK'in NATO kararı gibi, bir diğer kırmızı çizgisini oluşturmaktadır. Kongre kararında Türkiye'nin her ne suretle olursa olsun Ortak Pazar'a girmemesi ve yabancı sermayenin ülkeye kabulünün engellenmesi ön plana çıkmaktadır. DİSK'in Ortak Pazar'a yönelik tutumu DİSK dergisinin 2. sayısında ayrıntılı olarak işlenmiştir. Türkiye'nin Ortak Pazar'a neden girmemesi gerektiği detaylarıyla açıklanırken, ne yapılması gerektiği konusunda politika önerileri de sunulmaktadır. Uluslararası düzeyde bir sendikal birliğin önemi vurgulanırken, Ortak Pazar üyesi ülkelerdeki işçilerin çıkarları doğrultusunda uyumlu bir hareketin, sosyal siyaset aracılığıyla Avrupa'daki tekelci güçlere kabul ettirilebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi ülkelerdeki işçilerin haklarının sağlanmasında çok uluslu şirketlerin etkisi göz önüne alındığında, sendikaların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birlik ve eylem içinde olmalarından başka bir çözüm yolu olmadığı savunulmaktadır (DİSK, 1973: 22-23). 1973 yılının Şubat ayında toplanan DİSK'in 4. Kongresinde de Ortak Pazar konusu üzerine gidilmesi hususunda karar alınmıştır. Kongrenin 3. No.lu kararında 'Ortak Pazar' ve özellikle de işçileri etkileyen konular titizlikle incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, Ortak Pazar ülkelerindeki sendikaların bu yöndeki çabalarının, yasalar ve DİSK'in ilkeleri doğrultusunda desteklenmesine oybirliği ile karar verilmiştir (Çelik, 2020: 466). Takip eden süreçte hazırlanan 'Ortak Pazar ve Türkiye' kitabında Ortak Pazar yerine 'Ortak Mezar' metaforu kullanılmıştır (DİSK, 1974a: 118).

DİSK'in uluslararası alanda en fazla yankı uyandıran faaliyetlerinden birisi, 15-16 Haziran direnişidir. DİSK'in 'çanına ot tıkamayı' amaçlayan 1375 Sayılı Yasaya karşı, İstanbul ve İzmit merkezli olarak başlayan direniş ortamında, ICFTU ve UMS'ler DİSK'e destek, hükümete ise protesto mektupları göndermiştir. Söz konusu düzenlemeye Türk-İş'in destek vermesi nedeniyle UHSK'nin Türk-İş'i üyelikten ihraç etmeye hazırlandığı iddia edilmiştir (Çelik, 2020: 594).

1967-1975 yılları arasında DİSK'in uluslararası ilişkileri ya da uluslararası olaylara yaklaşımı dayanışma mesajları ve çeşitli yayınlarda ortaya konulmuştur. 13 Kasım 1970 tarihinde yayınlanan DİSK Gazetesi'nde Alpaslan Işıklı'nın uluslararası sendikal örgütler yazısı, DİSK'in konuya bilimsel açıdan da önem verdiğini göstermektedir (DİSK, 1970: 2). Işıklı, bu yazısında 3. Enternasyonal'den bahsederek AFL'nin WFTU'ya karşı eylemlerine dikkat çekerek WFTU'nun amacından bahsetmiştir. Başka bir önemli gelişme, DİSK'in 1. Genel Kurulunda alınan 'Dünya Sendikalarıyla İlişki' konusundaki 2 No.lu karardır. Bu karar, DİSK'in Türkiye gerçeklerine uygun bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini ve Türk emekçilerinin ekonomik ve politik gerçek kurtuluşu için dünya sendikal hareketlerinin izlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Çelik, 2020: 264). Bu kararı birkaç açıdan yorumlamak mümkündür: 1960'ların sonlarında Türkiye'de işçi hareketi olarak ortaya çıkan DİSK, uluslararası dayanışma ve işçi hareketinin evrenselliğini kabul ederek yalnızca Türkiye içindeki işçi haklarını savunmakla kalmamış, aynı zamanda dünya genelindeki işçi hareketlerini öğrenmek, tecrübelerini paylaşmak ve ortak mücadeleler yürütmek amacı gütmüştür. DİSK'in uluslararası konfederasyonlarla ilişkiler kurma hedefi, Konfederasyonun yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası alanda da meşruiyet kazanma isteğini ortaya koymaktadır. Bu, hem DİSK'in Türkiye içindeki işçi hareketini uluslararası arenada tanıtmaya hem de küresel düzeydeki sendikal örgütlerle iş birliği yaparak güçlenme stratejisi olarak görülebilir. Özellikle Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) gibi örgütlerle kurulan ilişkiler, DİSK'in uluslararası düzeyde tanınmasını ve destek görmesini sağlayabilecek türde hamleler olarak yorumlanabilir. ITUC ile olan ilişkilerden bağımsız olarak, DİSK'in diğer uluslararası işçi konfederasyonlarıyla ilişkiler kurması, Türkiye işçi sınıfının sorunlarını uluslararası platformlarda dile getirilebilmesi ve küresel mücadele ağlarına katılması açısından önemlidir. Bu aynı zamanda, DİSK'in Türkiye'deki işçi hareketini küresel sömürü karşıtı mücadelenin bir parçası olarak konumlandırma amacına işaret etmektedir.

Türkiye'deki otoriter rejimlerin baskıları karşısında uluslararası sendikal dayanışmanın önemi büyüktür. DİSK, dünya sendikalarıyla ilişkiler geliştirdi.

rerek, Türkiye'deki işçi hakları mücadelesinde yalnız olmadığını göstermek ve gerektiğinde uluslararası kamuoyunun desteğini sağlamak istemiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki işçilerin hakları ihlâl edildiğinde, uluslararası sendikal hareketler ve konfederasyonlar aracılığıyla baskı oluşturmak ve kamuoyu desteği sağlamak da hedeflenmiştir. DİSK'in 1. Genel Kurulunda aldığı bu karar, Konfederasyonun yerel sınırların ötesinde küresel bir işçi hareketi perspektifi benimsediğini, dünya işçi sınıfıyla dayanışmayı hedeflediğini ve uluslararası sendikal ilişkiler aracılığıyla kendi mücadelesini güçlendirme çabasında olduğunu göstermektedir.

Durgunluk döneminin sonlarına gelinirken DİSK'in 5. Genel Kurulunda 'uluslararası ilişkilere' daha çok önem verilmesi kararı kabul edilmiştir. Kurulda alınan 18 ve 19 No.lu kararlar, DİSK'in uluslararası sendikal hareket üzerindeki temel görüşünü belirtirken, işçi sınıfının da devrimci çizgisini açıklamaya çalışmaktadır (DİSK, 1975: 14). DİSK'in hemen her genel kurulunda uluslararası kuruluşlara üye olma niyetinin altının çizilmesine rağmen uzunca bir süre bu üyelikleri elde edememesini irdelemek gerekmektedir. Her şeyden öte bu sürecin uzaması sendikanın hem iç dinamikleri hem de uluslararası koşullarla ilgili bazı zorluklar yaşadığını göstermektedir. DİSK, kurulduğu andan itibaren anti-emperyalist ve sosyalist bir perspektif benimsemiştir. Bu durum, DİSK'in özellikle Batı merkezli uluslararası işçi örgütleriyle ilişki kurma konusunda temkinli olmasına yol açtığı düşünülebilir. Örneğin, Batılı sendikaların çoğu, DİSK'in eleştirdiği kapitalist düzenle daha uyumlu bir çizgide yer alırken, ABD merkezli AFL-CIO gibi büyük sendikalar, açık bir şekilde anti-komünist politikaları benimsemiştir. 20. yüzyılın başlarında Marksist etkilerle kurulan CGT, zamanla Fransız kapitalist düzenine uyum sağlamayı başarmış olsa da, 1960'ların sonlarına kadar DİSK ile aynı ideolojik çizgide olmaktan ziyade, daha merkezi bir konumda yer almıştır. Bu bağlamda, CGT'nin emperyalist bağları, DİSK'in anti-emperyalist duruşuyla çelişmiştir. Ancak CGT ile ilişkiler özellikle 1975 yılından sonra olumlu yönde seyretmiş, DİSK'e bağlı sendikaların yönetim kademesinden oluşan bir heyet 1976 yılında CGT daveti ile Fransa'ya gitmesiyle yeni bir aşamaya geçilmiştir (DİSK, 1976a: 8). Türkiye'de özellikle 1970'lerden itibaren artan siyasi baskılar ve askeri darbeler, DİSK'in, uluslararası sendikal hareketle bağ kurma çabalarını engellemiş olabilir. Ayrıca, uluslararası örgütlerle ilişki kurmanın, Türkiye'deki hükümetler tarafından bir 'tehdit' olarak algılanması özellikle DİSK'in sosyalist ideolojisi ve bağımsız sendikal çizgisi, iktidardaki otoriteler tarafından şüphelenmiş ve uluslararası iş birlikleri teşvik edilmemiştir. Ancak bu durum, DİSK'in uluslararası dayanışma ve bağımsız sendikal mücadele konusundaki iradesini zayıflatmadığı, aksine ideolojik bir kararlılığı ortaya

koyduğu söylenebilir. 15-16 Haziran olayları DİSK ve TİP arasında sonun başlangıcına zemin hazırlarken, TİP'in 12 Mart sonrasında kapatılması, DİSK ve TİP arasındaki ilişkiyi de resmi olarak sonlandırmıştır; bu süreçte var olma mücadelesi veren DİSK, TKP etkisine girene kadar yaklaşık olarak üç yıl sendika kimliğinden uzak kalmıştır (Algül, 2015b: 385). Durgunluk yıllarında, DİSK, ulusal ve uluslararası düzeyde sendikal stratejilerinde beklenen başarıyı elde edememiş olsa da bu dönemde yaşanan zorluklar ve sınırlı ilerlemeler, ilerleyen yıllarda uluslararası ilişkilerdeki dönüşüm sürecinin temelini oluşturmuştur. Özellikle, Türkiye işçi hareketi ile küresel sendikal hareketler arasındaki bağların güçlendirilmesi için atılan adımlar, gelecekteki uluslararası dayanışma ve iş birliği çabalarına yönelik önemli bir zemin hazırlamıştır.

1975 Sonrası Dönemde DİSK'in Uluslararası Çizgisi: TKP'nin Rolü ve Yönlendirici TKP Etkisi

Sendikaların uluslararası ilişkilerine etki eden faktörlerin başında siyasi ilişkiler gelmektedir. DİSK'in kuruluşunda TİP'li sendikacılar etki olmuş ve 21 Temmuz 1971 tarihinde kapanana kadar TİP doğrudan veya dolaylı olarak faaliyetlerinde etkili olmaya devam etmiştir. 1975 yılında yapılan 5. Genel Kurul sonrasında ise TKP, DİSK içerisindeki ağırlığını artırmıştır. 5. Genel Kurulda İbrahim Güzelce'nin yeniden genel sekreter olması, DİSK içerisinde TKP etkinliğinin de artmasında rol oynamıştır. Diğer yandan uzman kadrolarında da aynı doğrultuda gelişmeler yaşanmıştır. Güzelce'nin çağrısı üzerine Fransız CGT'ten Hüsnü Dilli ve Nejat Firuz, DİSK'te görev yapmaya başlamıştır. DİSK'in TKP etkisine girdiği dönemde yapılan ilk genel kurulda alınan 19 No.lu karar, dış ilişkilere verilen önemin arttığını ve uluslararası iş birliği ve dayanışmanın önemini vurgulamaktadır. "....işçi sınıfının sorunlarının tam bir uluslararası işbirliği ve dayanışma içinde çözülebilmesi için dış ilişkilere daha çok önem verilmesi gereğine oybirliği ile karar verildi" (Çelik, 2022: 736). Bu karar, özellikle uluslararası ilişkilerdeki stratejik değişim ihtiyacına dikkat çekerken, doğrudan bir ideolojik ya da örgütsel dönüşümden ziyade, daha fazla dış ilişkiler kurma gerekliliği üzerine odaklanmaktadır. DİSK'in TİP etkisi altında olduğu ilk genel kurulda uluslararası iş birliğine yönelik aldığı bu karar, TKP'nin ideolojik etkisinin de göz ardı edilemeyeceği bir hamledir. TKP'nin uluslararası sosyalist hareketle dayanışma ve işçi sınıfının küresel düzeyde kapitalizme karşı mücadelesine verdiği önem, DİSK'in bu kararı almasına zemin hazırlamıştır. TKP'nin etkisi, sendikanın işçi sınıfı mücadelesinin sadece Türkiye ile sınırlı olmadığını, bu mücadelenin uluslararası arena da sürmesi gerektiğini vurgulayan bir perspektifi beslemiştir. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında yer alan özellikle CGT ile yapılan iş birliği protokolü de bu açıdan ele alınabilir.

DİSK'in TKP etkisine girmesi, özellikle 1974'te Bülent Ecevit'in genel af ilan etmesiyle, sol kesimler için siyaset alanının yeniden açılmasıyla hızlanmıştır. Genel affın ardından Türkiye'ye dönen TKP kadroları, işçi hareketleri ve sendikalar üzerindeki etkilerini yeniden artırmaya başlamıştır. Bu süreçte TKP, DİSK üzerinde ideolojik ve örgütsel etkisini derinleştirmiştir. TKP, DİSK içinde aktif olarak yer alan ve sendika liderlik pozisyonlarında bulunan Güzelce, Dilli ve Firuz gibi isimler aracılığıyla sendikanın stratejilerini etkilemiştir. TKP'nin, işçi sınıfının devrimci potansiyeline olan inancı ve işçi mücadelesinin kapitalist düzeni değiştirmek için kullanılması gerektiğine dair görüşleri, DİSK'in söylemine ve faaliyetlerine yansımıştır. TKP'nin etkisiyle, DİSK'in anti-kapitalist ve anti-emperyalist duruşu daha da güçlenmiştir. DİSK'in kuruluşundan itibaren uluslararası ilişkileri geliştirme doğrultusunda genel kurul kararları bulunduğu bilinmektedir. Örneğin 5. Genel Kurulda Fransız CGT, İtalyan CGIL, SSCB ve Cezayir gibi ülkelerin sendikaları genel kurula katılırken DİSK'in 'kitle sendikacılığı' olarak adlandırdığı yaklaşımı benimsediği 1975 sonrasında, TKP'nin de etkisiyle uluslararası ilişkilerde Doğu Bloku'na yaklaştığını ileri sürmek mümkündür.

Pamukçu, 1975 yılındaki kongrede Sovyet sendikacılar ile yakın temas kurulduğunu ve bu kongrede kendisine Maden-İş uzmanlarından Yıldırım Koç'un yardımcı olduğunu belirtmektedir. 5 Genel Kurul ortamına Koç'un gözünden bakmanın önemine işaret etmektedir (Çelik, 2010a: 147). Koç, DİSK'teki TKP etkisinin bölge temsilcilikleri aracılığıyla 1973 yılında başladığını belirtmektedir. İbrahim Güzelce'nin genel sekreterliğe geldiği 1975 sonrasında ise bu etki daha da artmıştır. TKP etkisinin uluslararası ilişkilere yansımaları ise kongredeki Sovyet delegasyonun katılımıyla açıklanmaktadır. Koç ve Koç (2008), 5. Genel Kurula ilk defa CGT'nin delegasyon yolladığının altını çizerek, genel kurula kadar olan süreçte, daha önce DİSK ve CGT arasında bir temas olmadığını da belirtmektedir. CGT delegasyonunun genel kurula katılımının ardından DİSK, Avrupa'daki komünist sendikalarla daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu da DİSK içinde TKP etkisinin uluslararası ilişkilerdeki belirleyiciliğinin göstergesidir. Önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere, DİSK'in, 1980 öncesinde kurumsal veya fiili olarak doğrudan uluslararası ilişkileri bulunmamaktadır. Akalın'ın (1995) yer yer değindiği üzere, fiili gelişmelerin 1980 sonrasında yaşanmış olmasına rağmen, DİSK'in uluslararası ilişkileri asıl olarak ancak 1992'de, yeniden faaliyetlerine başladığı dönemde belirginleşmiştir. Gerçekten de DİSK, 1980 öncesinde kurumsal olarak bir uluslararası ilişkiler politikası geliştirmekte güçlük çekmiştir. Ancak bu durumun ötesinde, 1975 yılına kadar dünyanın iki kutuplu sendikal anlayışı içinde denge politikası güden DİSK, 1975'ten sonra DSF'nin görüşlerine daha yakın açıklamalarda

bulunmuştur. DİSK dergisinin 16. sayısında, UHSK'ya yönelik uzlaşmacı tavrı eleştiren bir yazı yayımlanması ve bunun yanında DSF'nin ön plana çıkarılması, bu dönüşümü destekler niteliktedir. Ancak bu dönemde tam anlamıyla DSF eğiliminin baskın olduğu söylenemez. Özellikle, Şili'deki Pinochet rejiminin totaliter yapısını ve SSCB'nin Çekoslovakya işgalini kınayan yazılar⁶, DİSK'in ideolojik yönelimindeki çelişkileri gözler önüne sermektedir. Bu çelişkili durum, Konfederasyon içindeki TKP etkisiyle ilişkilidir. DİSK'in, sosyalist blokla ilişkisini sürdüren bir sendika olarak, SSCB'nin müdahalelerini eleştirmesi bir anlamda TKP'nin çizgisiyle çelişen bir tutumdur.

DİSK'in TKP etkisi altına girdiği yıllarda, ulusal çapta DGM'nin işçi sınıfı üzerindeki baskıları uluslararası kurum ve kuruluşların da dikkatini çekmiş ve DİSK'e yönelik destek mesajları yayımlanmıştır. DİSK dergisinin 27. sayısında, Milliyetçi Cephe, DGM ve burjuvaziye karşı işçi sınıfının başlattığı kolektif sınıf savaşımları ile DGM'nin sosyalist düşüncüyü engelleyen rolü vurgulanırken Kemal Türkler, DGM'yi sıkıyönetim provası olarak tanımlamıştır (DİSK, 1976b: 8). Aynı sayıda, başta CGT olmak üzere Avrupa ve dünya çapındaki sendikal örgütlerden DİSK'e gelen destek mesajları ve dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e yönelik protesto mesajları da yer almıştır (DİSK, 1976b: 16).

DİSK, Mart 1977 tarihinde, 1974 yılında üyelik başvurusunda bulunup reddedildiği ASK'nın konferansına katılım sağlamıştır. DİSK adına Genel Başkan Vekili Rıza Güven'in katıldığı konferansta sendikal eğitim temel tartışma konusu olurken Güven, dönem Türkiye'sinde devam eden DGM tartışmasına değinerek DİSK'in ILO'da temsilinin hükümet tarafından engellenmesine dikkat çekmiş, takip eden kongrenin ana konusunun mutlaka 'hak ve özgürlükler' olması gerektiğini vurgulamıştır (DİSK, 1977: 18). 12 Eylül Darbesine az bir zaman kala bu dönemin DİSK adına önemli bir gelişmesi de CGT ile imzalanan ortak protokoldür. Protokol incelendiğinde hem uluslararası ilişkilerde hem de DİSK'in ulusal konularda eylemlerine yönelik CGT desteği ön plana çıkmaktadır. Özellikle DİSK'in ILO'da temsili için her türlü girişime koşulsuz şartsız destek sağlanmasının altı çizilirken, sınıf sendikacılığı ilkesi temelinde güç birliği yapılması öngörülmüştür (DİSK, 1979b: 53). 12 Eylül'den hemen önce DİSK'in bu girişimlerde bulunması önemli olmakla birlikte darbeden sonra bu protokoller hayata geçirilememiştir. CGT'ten bağımsız olarak bu dönemde İtalyan CGIT, Filistin, Şili ve Bulgaristan'daki sendikalarla ilişkiler kurulmuş ve ortak eğitim çalışmaları yapılmıştır (DİSK, 1979a: 9, 11, 28).

12 Eylül Darbesinden önce gerçekleşen 7. ve son Genel Kurulda uluslararası ilişkilere dair önceki kurullarda alınan kararlara benzer maddeler yer almaktadır. Buna göre, WFTU işçi sınıfı bilimi doğrultusunda faaliyet gösterirken,

ICFTU'da sosyal demokrat nitelikteki Avrupa sendikalarının egemen olduğu vurgulanmıştır. Yine aynı belgede ICFTU'nun Türk-İş'in kendisine üye olmasından dolayı DİSK'e çekimsiz yaklaştığı, WCL'nin ise Hristiyan sendikacılık öğretisini terk ederek kendisini yenilediği ifade edilmiştir. DİSK, uluslararası düzeyde organik bağlantısı olmadığından işkolu sendikaları uluslararası üyeliklerde kendi tercihleri doğrultusunda hareket etmektedir, bu da önemli bir disiplin sorunu olarak algılanmaktadır ve DİSK'in uluslararası konumunun belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Çelik, 2022: 746). DİSK'in merkezi bir uluslararası politikası olmadığı için, farklı sendikalar kendi tercihleri doğrultusunda hareket edebilmiştir. Bu durumun, DİSK'in uluslararası alanda güçlü bir duruş sergilemesini ve ortak bir strateji benimsemesini engellediği söylenebilir. DİSK'in uluslararası düzeyde organik bir bağının olmaması ve işkolu sendikalarının kendi başlarına uluslararası üyeliklere yönelmeleri, TKP'nin disiplinli ve merkezi örgütlenme anlayışıyla çelişen bir durumdur. TKP, DİSK'in uluslararası sosyalist hareketlerle daha güçlü ilişkiler kurmasını ve kapitalist blokla olan sendikal örgütlenmelerden uzak durmasını beklemiştir. İşkolu sendikalarının bağımsız hareket etmesi, bu stratejiyi zayıflatan bir unsur olarak algılanmış ve sendika içinde ideolojik bir bölünme yaratmıştır. Bu nedenle DİSK'in uluslararası konumunun belirlenmesi gereği, TKP'nin DİSK üzerindeki etkisini ve sendikanın ideolojik netliğe kavuşma ihtiyacını yansıtan bir süreç olarak değerlendirilebilir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, DİSK ve TKP için bir dönüm noktası olmuştur. Darbe, Türkiye'deki tüm sol ve işçi hareketlerine ağır bir darbe indirmiştir. Darbenin akabinde DİSK'in liderleri tutuklanmış ve konfederasyonun faaliyetleri askıya alınmıştır. TKP de benzer şekilde baskılara maruz kalmış ve birçok TKP'li DİSK yöneticisi ya tutuklanmış ya da yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. DİSK'in TKP etkisinden çıkma süreci, özellikle 1977'de Abdullah Baştürk'ün Genel Başkan olmasıyla hız kazanmış olsa da TKP etkisi 12 Eylül 1980 Darbesine kadar devam etmiştir (Çelik, 2022: 558). Bu dönemde, Maden-İş üzerindeki TKP etkisi, özellikle sendikanın yönetimi ve ideolojik yönelimi açısından önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. 12 Eylül Darbesiyle birlikte hem DİSK'in hem de Maden-İş'in yapısı önemli ölçüde değişmiş ve TKP'nin etkisi tamamen sona ermiştir. 1980 sonrası dönemde DİSK, yeniden örgütlenmeye çalışsa da eski dönemdeki radikal sosyalist söylemden daha uzak bir sendikal çizgi izlemeye başlamıştır. DİSK'in TKP etkisine girdiği dönem, sendikanın sosyalist ve devrimci çizgiyi benimseyerek işçi sınıfını devrimci bir güç olarak görmeye başladığı bir dönemdir. TKP'nin, DİSK'in liderlik kadroları üzerindeki etkisi, sendikanın anti-kapitalist, anti-emperyalist duruşunu güçlendirmiş, işçi mücadelesini toplumsal bir devrimin aracı

haline getirmeye yönelik politikalar izlemesine neden olmuştur. Ancak 1980 Askeri Darbesi hem DİSK hem de TKP için bu sürecin sonunu getirmiştir.

Enternasyonalist Dayanışma Düşüncesi ve Sendikal Turizm

DİSK'in kuruluş bildirisinde ve buna paralel olarak genel kurul kararlarında, işçi sınıfının çıkarları için uluslararası dayanışmanın önemine vurgu yapıldığına değinilmiştir. Bu metinlerde enternasyonalist perspektiften dayanışma çağrısında bulunmaktadır. Uluslararası dayanışmanın Türk-İş'ten farklı olarak DİSK'te daha fazla karşılık bulmasının nedeni, DİSK'in özellikle özel sektördeki işçi örgütlenmeleriyle daha geniş bir işçi kitlesine hitap etmesi ve bu nedenle küresel işçi hareketleriyle daha güçlü bir bağ kurabilmesidir. Türk-İş gelenekselleşen bir biçimde kamu sektöründe örgütlüdür, bu nedenle de hükümetle ilişkilerindeki dengeyi korumayı amaçlamıştır. Buna karşın DİSK, kuruluşundan itibaren yoğunlukla özel sektörde örgütlenmiştir. Özel sektörde faaliyet gösteren çokuluslu şirketler de DİSK'in örgütlenme hedefleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla DİSK, uluslararası sınıf dayanışmasının önemini kamu sektöründe örgütlü Türk-İş'e göre daha fazla kavramış durumdadır.

Akalın (1995), CGT ve DİSK ilişkisini ele alarak, enternasyonalist düşüncesinin önemine Avrupa Göçmen İşçiler Konferansı üzerinden dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Türk-İş ile DİSK arasındaki çekişmeyi ve bu çekişmenin bir deneyimle nasıl şekillendiğini vurgulamaktadır: 1972 yılında yapılan 'Avrupa Göçmen İşçiler Konferansı'na DİSK yerine Türk-İş'in davet edilmesi 12 Mart'ın uzantısı bir karar olarak kabul edilmektedir; bu noktada CGT devreye girerek bir sonraki kongrede DİSK'in de mutlaka olması gerektiği yönünde kulis yapmış ancak 1976 yılında Stuttgart'ta yapılan konferansa DİSK katılabilmıştır. DİSK'in ayrıca konferans yılında yayımladığı 'Göçmen İşçiler Sorunu' başlıklı kitap da uluslararası ölçekte DİSK'in işçi göçü ve göçmen işçilerin sorunlarıyla yakından ilgilendiğini göstermektedir. Kitapta özellikle Avrupa'ya çalışmak için giden Türk işçilerin karşılaştığı sosyal, ekonomik ve hukuki problemler ele alınırken, bu işçilerin haklarının savunulması ve dayanışma içinde olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, göçmen işçilerin sömürüye karşı nasıl örgütlenmeleri gerektiğine dair öneriler DİSK'in bu konuda uluslararası dayanışmaya verdiği önemi de yansıtmaktadır (DİSK, 1976c).

Koç (2020: 5) ise, enternasyonalist dayanışmanın hiçbir zaman olmadığını öne sürerek, Türkiye'deki sendikaların uluslararası ilişkilerinde daha çok *sendikal turizmin* belirleyici olduğunu belirtmiş, sendikacıların her davete, gezdikleri ve harcırah aldıkları için icabet ettiklerini, toplantıların gündeminden bile bihaber olduklarını öne sürmektedir. Koç'un (2020), sendikaların ulus-

lararası ilişkilerine *sendikal emperyalizm*⁷ ve *işçi aristokrasisi*⁸ yaklaşımları çerçevesinde yaklaştığı söylenebilir.

Sendikal turizm tartışmasıyla ilgili olarak Pamukçu'nun görüşleri de önem taşımaktadır. Türkiye'deki sendikacıların dışarıya açılarak turistik geziler yaptığını ve Avrupa'ya açılarak '*uygar dünyayı görmenin yolunu bulduklarını*' belirten Pamukçu, bunun yanında Türkiye'deki mevzuatın dünyayla karşılaştırılmasıyla olumlu gelişmeler de sağlandığını ifade etmektedir (Çelik, 2010a: 148):

Turizmin pek bir zararı olduğunu sanmıyorum. Ancak kimlerin, ne koşullarda dışarı giden heyetlere girebilecekleri konusu sendika içi çalışmaları, sendika içi muhalefeti çok etkilemiştir... Türk-İş bölge temsilciliklerinin demokratik havasının, paralı bölge temsilcileriyle değiştirilmesi bunun başında gelir.

Pamukçu ayrıca yabancı ülke sendikalarının kendi devlet politikalarıyla ilişkileri çerçevesinde de değerlendirme yapmaktadır. Macar sendikaları hariç olmak üzere sosyalist ülkelerdeki sendikaların doğrudan devlet politikalarıyla eşgüdümlü anlayışa sahip olduğunu belirten Pamukçu, Avrupa ülkelerindeki sendikaların ise gelişmekte olan ülkelerdeki ücretlerin yükseltilmesi için dayanışma gösterdiklerini ifade etmektedir (Çelik, 2010a: 148). Bu bakış açısı Olle Scholler ve Mann'ın uluslararası sendikacılığa ilişkin yaklaşımıyla örtüşmektedir. Söz konusu görüşe göre, enternasyonalist düşüncenin arkasında rekabetin önlenmesi için işçi haklarının küresel düzeyde geliştirilmesi amacı yatmaktadır (Olle vd., 1977). Pamukçu'nun değerlendirmesine göre, sosyalist ülkelerdeki sendikalar, devlet politikalarına doğrudan bağlı olup, işçi hakları savunusunda bile merkezi devletin çizdiği sınırlar içinde faaliyet göstermektedir. Bu yapı, sosyalist sendikaların devletin ekonomik ve siyasi hedeflerine katkı sağlamak için konumlandığını ve işçi sınıfı mücadelesinde bağımsız bir aktör olmaktan ziyade devlet politikalarının bir aracı olarak işlev gördüğünü gösterir. Bu sendikal yapının aksine, Avrupa ülkelerindeki sendikalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde işçi haklarının yükseltilmesine yönelik enternasyonalist bir bakış açısıyla dayanışma sergiler. Pamukçu, bu durumu işçi sınıfı mücadelesinin sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası ölçekte de desteklenmesi gerekliliğine bağlar. Bu enternasyonalist dayanışma anlayışı, Olle vd. tarafından geliştirilen küresel sendikacılık yaklaşımıyla örtüşür. Olle vd.'a göre (1977), işçi haklarının gelişmekte olan ülkelerde iyileştirilmesi yalnızca sosyal bir dayanışma eylemi değil, aynı zamanda küresel işgücü piyasasında dengeli bir rekabet ortamı yaratmak için stratejik bir adımdır. Bu bakış açısı, gelişmiş ülkelerdeki sendikaların gelişmekte olan

lkelerdeki düşük ücret politikalarını yalnızca bir hak ihlli olarak değil, kendi işçi sınıfına yönelik bir tehdit olarak görmelerine dayanır. Olle vd.'a göre, gelişmekte olan ülkelerde işçi haklarının desteklenmesi, küresel sermayenin daha düşük maliyetli i gücü avantajını kullanarak gelimi ülkelerde işçi haklarını baskılamasını önlemenin bir yoludur. Olle vd. yaklaşımı, işçi haklarını küresel bir dayanışma bağlamında değerlendiren geleneksel enter-nasyonalist düşünceden farklı olarak, işçi sınıfının çıkarlarını daha geniş bir rekabet eksenine yerleştirir. Bu bağlamda, işçi haklarının küresel düzeyde geliştirilmesi, yalnızca bir dayanışma eylemi değil, işçi sınıfı arasındaki ücret eşitsizliği ve sosyal hak farklılıklarını azaltarak uluslararası işgücü piyasasında eşit koşullar sağlamak için gereklidir. Ii haklarının geliştirilmesi ve ücretlerin yükseltilmesi, işçilerin rekabet avantajı olarak kullanılmasının önüne geçerek, kapitalist ülkelerin işgücü sömürüsüne karşı bir denge sağlar.

Sendikal turizm, DİSK'in uluslararası ilişkilerinde önemli bir rol oynamı hem ideolojik dayanışma hem de stratejik bağlamda farklı yaklaşımlar arasında bir köprü işlevi görmüştür. Bu dönemde, DİSK'in yurt dışına yaptığı ziyaretler ve uluslararası sendikal toplantılara katılımı, sadece Türkiye'deki işçi hareketini uluslararası platformlara taşıma amacını yerine getirmemiş, aynı zamanda küresel işçi mücadelesine dair deneyim ve bilgi paylaşımını teşvik etmiştir. Ancak bu süreç, tek tip bir uluslararası ilişki anlayışından ziyade, sosyalist ideallerle şekillenen eleştirel bir bakış açısını da içinde barındırmıtır. DİSK, uluslararası dayanışmayı, yalnızca Batı merkezli sendikal hareketlerle değil, aynı zamanda sosyalist blokla da gcl bir bağ kurarak genişletmeye alımı, bu durum bazen pragmatik bazen de ideolojik açıdan karmaşık bir denge oluşturmuştur. Bu strateji, DİSK'in hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki sendikal ağlarla kurduğu ilişkilerin çeşitliliğini ve dinamizmini yansıtmaktadır.

Sonuç

DİSK'in 1967-1980 yılları arasındaki uluslararası ilişkileri, Türkiye'nin siyasi atmosferinin, ideolojik ayrımaların ve sendikal hareketin i dinamiklerinin bir ürünü olarak ekillenmitir. Bu dönemde, DİSK uluslararası işçi dayanımasına büyük bir önem vermiş ve Türkiye'deki işçi sınıfının hak mücadelesini küresel işçi hareketleriyle buluturmayı hedeflemiştir. Ancak, sendikanın uluslararası sendikal arenada kalıcı bir etki yaratma çabaları sınırlı kalmış, yalnızca ideolojik dayanışma ile yetinilmitir. Bu durumu anlamak için DİSK'in hem sosyalist blokla hem de Batı merkezli sendikalarla kurduğu ilişkilerin, ideolojik çatışmalar ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle şekillendiğini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

DİSK'in 1967-1980 yılları arasındaki uluslararası ilişkileri, yalnızca ideolojik

dayanışma ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin iç ve dış politikalarının, küresel sendikal hareketin dinamiklerinin ve Soğuk Savaş'ın etkilerinin bir yansıması olmuştur. DİSK, kuruluşundan itibaren sosyalist bir çizgi benimsemiş ve bu çizgide Türkiye işçi sınıfının hak mücadelesini küresel düzeyde duyurma amacı gütmüştür. Ancak, bu ideolojik dayanışma çabası pratikte somut ve sürdürülebilir iş birliklerine dönüşmemiştir. DİSK'in uluslararası sendikal hareketle kalıcı bir ilişki kurma çabası, Batı merkezli sendikalarla olan ideolojik uyumsuzluk, Soğuk Savaş'ın getirdiği kutuplaşma ve Türkiye'nin siyasi ortamından kaynaklanan dış baskılar nedeniyle büyük ölçüde sınırlı kalmıştır. TİP ve TKP arasındaki ideolojik farklılıklar, DİSK'in uluslararası ilişkilerindeki tutumu ve yönelimlerini belirlemiş, bu ideolojik farklılıklar, DİSK'in küresel işçi hareketine entegre olma sürecinde büyük engeller oluşturmuştur. TİP, Batı'yla olan ilişkilerin sürdürülmesini savunurken, TKP sosyalist blokla olan bağların güçlendirilmesini istemiştir. Bu iki partinin farklı bakış açıları, DİSK'in dış politikada çelişkili bir çizgi izlemesine neden olmuştur. TİP'in pragmatik duruşu, Batı ile ilişkilerin sürdürülmesine yönelik bir çaba gösterse de, bu ilişkilerdeki ideolojik mesafe pratikte iş birliği kurma çabalarını zayıflatmıştır. Diğer taraftan, TKP'nin etkisiyle DİSK, sosyalist ülkelerle iş birliği geliştirmeye çalışmış olsa da, bu çabalar çoğunlukla sembolik düzeyde kalmış ve somut bir örgütsel iş birliği geliştirilmemiştir. Sosyalist blokla kurulan dayanışma, başta ideolojik bir yakınlaşma olarak başlamış olsa da, pratikte etkili bir iş birliğine dönüşmemiştir.

DİSK'in uluslararası sendikal hareketle kurduğu ilişkilerdeki stratejik zorluklar, yalnızca ideolojik engellerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda iç disiplin eksikliklerinden de kaynaklanmıştır. İşkolu sendikalarının bağımsız hareket etme eğilimi, DİSK'in merkezi bir politika oluşturmasını engellemiş ve sendikanın uluslararası düzeydeki tutarlılığını zayıflatmıştır. İşkolu sendikalarının, DİSK'in genel çizgisine aykırı olarak bağımsız üyelik başvuruları yapması, sendikanın uluslararası iş birliğini güçlendirmeye yönelik çabalarını zayıflatmış ve uluslararası düzeydeki etkinliğini olumsuz etkilemiştir. DİSK'in küresel işçi hareketiyle daha güçlü bağlar kurabilmesi için, işkolu sendikalarıyla daha merkezi ve uyumlu bir politika izlemesi gerektiği açıktır. Ancak, bu konuda yaşanan zorluklar, DİSK'in uluslararası dayanışma ve iş birliği stratejisinde önemli bir engel teşkil etmiştir.

1980 sonrası dönemde, 12 Eylül Askeri Darbesi, DİSK'in ulusal düzeydeki faaliyetlerinin yanı sıra, uluslararası iş birliği çabalarını da tamamen durdurmuştur. Darbe, Türkiye'deki işçi hareketini felç etmekle kalmamış, aynı zamanda DİSK'in uluslararası sendikal hareketle kurduğu tüm bağlantıları kesmiştir.

Bu süreç, DİSK'in küresel işçi hareketine tam anlamıyla entegre olamadan sona erdiğini açıkça göstermektedir. Darbe sonrası DİSK'in yeniden yapılanma süreci, yalnızca Türkiye'deki faaliyetlerin yeniden şekillenmesine yol açmamış, aynı zamanda uluslararası işçi hareketiyle kurduğu bağlantıların kopmasına neden olmuştur. DİSK'in 12 Eylül sonrası dönemde yeniden yapılanma çabaları, uluslararası düzeydeki bütünleşmesini tamamlayamadan sonlanmış, bu da DİSK'in küresel sendikal hareketteki kalıcı yerini bulamamasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, DİSK'in uluslararası ilişkilerindeki sınırlı başarısı, yalnızca ideolojik dayanışma ve uluslararası platformlarda sesini duyurma çabaları ile değil, aynı zamanda güçlü bir örgütsel yapı, sürdürülebilir iş birlikleri ve merkezi bir uluslararası strateji ile sağlanabilecektir. Bu süreç, küresel işçi hareketine entegre olmanın, sadece ideolojik yakınlıkla değil, pratikte sürekli iş birlikleri, stratejik birliktelikler ve güçlü örgütsel yapılarla mümkün olabileceğini göstermektedir. DİSK'in yaşadığı başarısızlıklar, yalnızca iç ve dış dinamiklerin bir sonucu değil, aynı zamanda küresel sendikal hareketin gerçek güç birliğinin sadece ideolojik değil, örgütsel düzeyde de gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu, gelecekteki sendikal hareketler için önemli bir ders olarak kalmalıdır: Uluslararası dayanışma, ideolojik temele dayansa da kalıcı etki ancak güçlü ve sürdürülebilir iş birlikleri ile mümkündür.

Sonnotlar

1) Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda-İş.

2) Türkiye'de emek tarihine yönelik akademik ilgi son yıllarda artmış olmakla birlikte, bu alandaki çalışmalar çeşitli sınırlılıklar barındırmaktadır (Makal, 2011: 16). DİSK tarihi üzerine yapılan araştırmalar arasında gerek kapsam gerekse yöntem açısından çeşitlilik gösteren birçok önemli eser bulunmaktadır. Örneğin, Aziz Çelik editörlüğünde yayımlanan iki ciltlik DİSK Tarihi, DİSK'in kuruluşundan 1980 darbese kadar olan dönemdeki örgütsel yapısını ve işçi hareketine katkılarını geniş bir çerçevede ele almaktadır. Ayrıca, Koç ve Koç'un (2008) çalışması ve Aydın'ın (2020) eseri, işçi hareketleri açısından dönemin toplumsal ve siyasal etkilerini kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Şafak'ın (2019) tanıklıklara dayanan iki ciltlik çalışması, Algül'ün (2015a) DİSK'in örgütsel ve ideolojik yapısını ayrıntılarıyla ele alan kitabı diğer önemli çalışmalardır. Bu eserlerin yanı sıra, Sülker (1976) ve Akalın'ın (1995), DİSK'in sendikal hareket içindeki gelişimini belgeleyen erken dönem çalışmaları arasında öne çıkmaktadır. Bu kapsamlı eserler, DİSK'in Türkiye işçi hareketindeki rolünü inceleyerek, DİSK'in uluslararası sendikal ilişkilerine dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Çelik (2020; 2022), DİSK'in uluslararası bağlantıları ve bu bağların sendikanın ideolojik yönelimleri üzerindeki etkilerine dair ayrıntılı bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, DİSK'in sosyalist blok sendikalarıyla ilişkilerinin belirli yönlerine dair

daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Güler (2019), DİSK'in ASK ile ilişkilerini ele aldığı makalesinde, alana özgü değerli bir katkı sağlarken, özellikle 1980 öncesi küresel sendikal etkileşimlerin anlaşılmasına yönelik yeni araştırmalar alanı daha da zenginleştirebileceği düşünülmektedir.

3) American Federation of Labor-Amerika İş Federasyonu.

4) Agency of International Development-Uluslararası Kalkınma Ajansı.

5) DİSK, benzer bir destek mesajını 1968 yılında Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı üyesi 4 ülkenin Çekoslovakya'yı işgali sonrasında yayınlamıştır. İşçi sınıfının gerçek temsilcisi olarak bu işgali kınadıklarını dile getirmiştir.

6) DİSK Yürütme Kurulu, 23 Ağustos 1968 tarihinde yayımladıkları bildiriye SSCB'nin Çekoslovakya saldırısının karşısında olduğunu belirterek şu sözlere yer vermiştir: *"Ülkeler arasında içişlerine müdahale hangi devletten gelirse gelsin, özgürlük içinde yaşayıp gelişmeyi engelleyici bir unsur olup ciddi bir tehlike meydana getirir. Bu nedenlerle Sovyet işgal kuvvetlerinin ve Varşova Paktı müttefiklerinin en kısa zamanda Çekoslovakya topraklarını terk etmeleri gereklidir. Sovyetlerin Varşova Paktı müttefikleriyle Çekoslovakya'ya yaptığı saldırıya Türk işçi sınıfının gerçek temsilcileri olarak karşı olduğumuzu bildiririz"* (Çelik, 2020: 339).

7) İşçi aristokrasisi teorisi, kapitalizmin emperyalist döneminde egemen kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının devrimci sınıf mücadelesinin eksikliğini, proletaryanın neden dünya planında uluslararası devrimci bir irade haline gelemediğini ve sömürge halkların kurtuluşuna önderlik edemediğini açıklamaya yöneliktir. İleri kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının bir bölümü işçi aristokrasisi haline gelmişse, genellikle sanayi işçilerinden oluşan bu işçi aristokratlarının ulusal düzeyde sosyal reformizme sapsmaları, uluslararası düzeyde de enternasyonalist devrimci tarihsel rollerin dışında kendi hükümetlerinin çıkarlarına hizmet etmeleri açıklanabilir bir olgu olacaktır. Teorinin uluslararası sendikacılık açısından önemi, işçi sınıfını vasıf, kazanç vb. açısından tabakalaştırmakla kalmayıp bu tabakalaşmanın özelliklerini tarihsel olguları açıklayan bir araç olarak kullanmasıdır (Erdoğan, 2006: 91-92).

8) Sendika emperyalizmi yaklaşımına göre kapitalist Batı'nın sendika enternasyonnelleri Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki sendikaları yönlendirmiş ve bu ülkelerin işçilerinin çıkarlarını kendi çıkarlarına tabi kılmıştır. 3. Dünya Ülkelerindeki sendikal hareketler, bütün eksikliklerine ve işçi sınıfının küçük bir bölümünü temsil etmelerine rağmen bu ülkelerdeki tek kitlesel emekçi örgütlerdir. Kapitalist Batı'nın egemenliğindeki enternasyoneller ve bu ülkelerin sendika merkezleri 3. Dünya sendikal hareketlerini bölmüş ve böylece onları daha da güçsüzleştirerek bu ülkelerdeki sömürünün ve baskının ağırlaşarak sürdürülmesine katkıda bulunmuştur (Erdoğan, 2006: 107).

Kaynakça

- Akalın İ (1995). *DİSK Kısa Tarihi (1960-1980)*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Aker Ö (1996a). Dünya Sendikalar Federasyonu. *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 1. Cilt*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 334-335.
- Aker Ö (1996b) Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu. *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3. Cilt*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 435-437.
- Algül S (2015a). *Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi DİSK (1967-1975)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Algül S (2015b). Türkiye Sendikacılık Hareketinde Solla İlişkiye Geçiş Yılları: Sendikadan Siyasete, Siyasetten Sendikaya. İçinde: D Çetinkaya ve M Alkan (der), *Tanzimat’tan Günümüze İşçi Sınıfı Tarihi 1830-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 355-386.
- Aydın Z (2020) *İşçilerin Haziranı 15-16 Haziran 1970*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beşeli M (1994) 1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri. İçinde: *Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*, A Işıklı (der), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 191-260.
- Blanpain R (der) (2007). *Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*. AH: Kluwer Law International.
- Chossudovsky M (1999). *Yoksulluğun Küreselleşmesi*. Çev. N Domaniç, İstanbul: Çivi Yazıları.
- Çelik A (2010a). *Sina Pamukçu ile Sendikalı Yıllar*. TÜSTAV: Sosyal Tarih Yayınları.
- Çelik A (2010b). *Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık 1946-1967*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik A (2012). ABD Diplomatik Yazışmalarında Türkiye Sendikal Hareketi (1973-1976). *Çalışma ve Toplum*, 33(2), 49-74.
- Çelik A (2017). Saraçhane’den 15-16 Haziran’a İşçi Sınıfının Müstesna Yılları: Altmışlı Yıllar. İçinde: *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, M K Kaynar (der), İstanbul: İletişim Yayınları, 633- 666.
- Çetinkaya D ve Alkan M (der) (2015). *Tanzimattan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik A (der) (2020). *DİSK Tarihi: Kuruluş-Direniş-Varoluş*, Cilt 1, İstanbul: DİSK Yayınları.
- Çelik A (der) (2022). *DİSK Tarihi: Dayanışma-Direniş-Umut*, Cilt 2, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1967a). DİSK Kuruluş Bildirisi. Ana Tüzüğü. İstanbul: DİSK.
- 30 Oran S (2025). 1967-1980 Arası DİSK’in Uluslararası İlişkileri: Belgeler Işığında İdeolojik Etkiler ve Dayanışma Stratejileri. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 1-33.

- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1967b), DİSK Gazetesi, Sayı 1. İstanbul: DİSK.
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1967c), DİSK Gazetesi, Sayı 2. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1970), DİSK Gazetesi, Sayı 4. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1973), DİSK Aylık Kültür ve Siyaset Dergisi, Sayı 2. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1974a), *Ortak Pazar ve Türkiye*, DİSK Yayınları No. 14. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1974b), DİSK Dergi, Sayı. 12-13. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1975), DİSK Dergi, Sayı. 17. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1976a), DİSK Dergi, Sayı. 24. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1976b), DİSK Dergi, Sayı. 27. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1976c). *Göçmen İşçiler Sorunu*. İstanbul: DİSK Yayınları. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1977), DİSK Dergi, Sayı. 34. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1979a), DİSK Dergi, Sayı. 53. İstanbul: DİSK
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (1979b), DİSK Dergi, Sayı. 59-60. İstanbul: DİSK
- Eliaçık K (2020). Beynelmileden Enternasyonele DİSK (1967-1975). İçinde: A Çelik (der), *DİSK Tarihi Kuruluş Direniş Varoluş*, Cilt 1 (1967-1975), İstanbul: DİSK Yayınları, 589-598.
- Erdoğdu S (2006). *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gallin D (2012). The WFTU—Hydroponic Stalinism. *Global Labour Journal*, 4(1), 78-87.
- Güler C (2019). Darbe, Dayanışma ve Direniş: 1980 Dönemi Avrupa Sendikal Hareketi ve DİSK İlişkileri. *Çalışma ve Toplum*, 60(1), 79-104.
- Hyman R (2005). Shifting Dynamics In International Trade Unionism: Agitation, Or-
- Oran S (2025). 1967-1980 Arası DİSK'in Uluslararası İlişkileri: Belgeler Işığında İdeolojik Etkiler ve Dayanışma Stratejileri. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 1-33.

ganisation, Bureaucracy, Diplomacy. *Labor History*, 46(2), 137-154.

İşıklı A (der) (1994). *Türkiye Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İşıklı A (2003). *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*. Ankara: İmge Kitabevi.

İşıklı A (2005). *Sendikacılık ve Siyaset, 6. Baskı*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kaya P A ve Güler C (der) (2017). *Uluslararası Sosyal Politika Teorisi, Normlar, Kurumlar, Sorunlar ve Güncel Gelişmeler*. Bursa: Umuttepe Yayınları.

Kaynar K M (der) (2017). *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıdad E ve Uçkan Hekimler B (2021). Ulusal Sendikal Rekabetin Uluslararası Düzeye Yansıması: Türkiye'de Taşımacılık İşkolu Örneği. *Çalışma ve Toplum*, 4(71), 2677-2712.

Koç Y (2003) Avrupa Birliği'nin Sendikal Emperyalizmi ve Türkiye'deki Faaliyetleri. *Jeopolitik Dergisi*, Güz 2003, 1-14.

Koç Y (2004). *AB Emperyalizmi ve İşçi Sınıfı*. Ankara: Sağlık-İş Yayınları.

Koç Y ve Koç C (2008). *DİSK Tarihi: Efsane mi Gerçek mi 1967-1980*. İstanbul: Epos Yayınları.

Koç Y (2019). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı'dan 2019'a*. Ankara: Tek-Gıda-İş Yayınları.

Koç Y (2020). Enternasyonalist Dayanışma Var mı?. *Aydınlık*, 20 Mart, 5.

Makal A (2011). *Ameleden İşçiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Munck R (1995). *Uluslararası Emek Araştırmaları*. Çev. C Aygün, İstanbul: Öteki Yayınevi.

Olle W (1977). World Market Competition and Restrictions Upon International Trade-Union Policies. *Capital & Class*, 1(2), 56-75.

Sülker K (1976). *İki Konfederasyon: Türk-İş ve DİSK*. İstanbul: Koza Yayınları.

Şafak C (2018). DİSK: Devrimci Sendikacılıktan Sınıf ve Kitle Sendikacılığına (1967-1980). *Çalışma ve Toplum*, 57(2), 665-714.

Şafak C (2019). *Maden-İş Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Talas C (1982). *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma*. Ankara: A.Ü. S.B.F Yayınları No. 488.

Taştan O C (2016). Türkiye Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Mücadeleleri: 1960-1980 Dönemi Arçelik Örneği. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Thompson E P (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. Çev. U Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

Uçkan Hekimler B (2017). Uluslararası İşçi Örgütlerinin Tarihsel Gelişimi, Faaliyetleri ve Üye Yapıları. İçinde: P A Kaya ve Güler C (der), *Uluslararası Sosyal Politika*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 257-279.

Wallerstein I (2018). *Dünya-Sistemleri Analizi*. Çev. S N Hazar, İstanbul: BGST Yayınları.

Windmuller J P vd. (2007). The International Trade Union Movement. İçinde: R Blanpain (der), *Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*, The Netherlands: Kluwer Law International, 75-100.

Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye'nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP'nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak

Hatice Çoban Keneş, Munzur Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-7329-7584

E-posta: hcoban06@hotmail.com

Öz

Bu makale, son 13 yıldır Türkiye'de ırkçı, ayrımcı söylemlerin düğüm noktalarından birini oluşturan Suriyelilere yönelik söylemi, kritik son seçimleri içine alan dönemde incelemektedir. Bu dönemin özellikle ele alınmasında iki gerekçe öne çıkmıştır: İlki, muhalefet partileri tarafından sıkça gündeme getirilen, özellikle seçim dönemlerinde bir seçim vaadi olarak sunulan ve toplumda ırkçı, ayrımcı düşünceleri besleyerek zaman zaman linçlere yol açan Suriyelilerin "gönderilmesi gereken bir fazlalık" olduğu söylemine, 14 Mayıs 2023'te yapılacak olan başkanlık seçimlerine 11 gün kala, 3 Mayıs 2023'te Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) de "onurlu geri dönüş" söylemiyle eklenmesidir. Böylece AKP tarafından açık kapı politikasıyla içeri alınan, Müslümanlar olarak ensar olunması gereken, vatandaşlık vaat edilen milyonlarca Suriyeli mültecinin 12. yılın sonunda ülke dışına çıkarılacağı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından seçmenlere duyurulmuştur. Oysa aynı Erdoğan, 15 Mart 2022 tarihli konuşmasında muhalefet partilerinin söylemlerinin aksine "Biz görevde olduğumuz sürece göndermeyeceğiz" diyerek muhalefete "sert" bir şekilde karşılık vermişti. Kısa sürede her iki ifadenin AKP'nin Suriyeli politikasıyla ilgili olarak kamusal dolaşıma sokulmuş olması, AKP'nin Suriyelilere yönelik politikalarını belirleyen asıl faktörün hümanizm, insan hakları vs. değil de iktidarı kaybetme riskinin güçlü bir şekilde açığa çıkması ve oy hesapları olduğunun görünürleşmesidir. İlkiyle bağlantılı ikinci gelişme ise, 20 yıllık kesintisiz bir şekilde iktidarda olan Erdoğan'ın ve AKP'nin ilk defa oy ve iktidar kaybetme riskinin güçlü olarak belirlediği iki kritik seçim atmosferinin yaşanmış olmasıdır. Nitekim Erdoğan, 14 Mayıs 2023 başkanlık seçimlerini ikinci turda kazanabilmiş, 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde ise AKP, elindeki 15 şehir belediyesini daha kaybetmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı genel seçim ve ardından yerel seçim sürecini içine alan 1 Mart 2023 ile 1 Mart 2024 tarihleri arasında Türkiye'de en fazla tıklanma sayısına sahip *Sabah*, *Hürriyet* ve *Sözcü*'nün çevrimiçi platformlarında yayımlanan haberlerinde iktidarın da değişen söyleminin etkisinde Suriyeli sığınmacıların hangi bağlamda nasıl yer aldığını, medyanın mültecilerin "geri gönderilmesi gereken fazlalık" olarak gören politik söyleme nasıl eklenmediğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, ana akım medyanın haber yapma pratiği ve sığınmacılara

yönelik politik ve toplumsal tartışmaları nasıl haberleştirdikleri betimsel olarak analiz edilerek öne çıkan temalar ve alt temalar yorumlanacaktır. Araştırmanın temel tezi, medyanın, sığınmacıların toplumsal entegrasyon veya dışlanma süreçlerine etkisinin, seçim döneminin dinamiklerinde daha belirgin hale geldiği yönündedir. **Anahtar Kelimeler:** Suriyeli mülteciler, Politik aktörler, Seçimler, Medya, Söylem.

From Voting Boxes to Border Gates: Turkey's Elections and A Look at the Justice and Development Party's Changing Attitude towards Syrian Refugees from the Media

Abstract

This article analyzes the discourse on Syrians, which has been a key element in racist and discriminatory narratives in Turkey over the past 13 years, particularly during the most recent critical elections. Two key factors have shaped the selection of this period for analysis.

The first factor is the increasing adoption of the opposition's discourse portraying Syrians as a "surplus population that must be sent back," particularly as a campaign promise during elections. This narrative has fueled racism and, at times, even led to lynching attempts. On May 3, 2023—just days before the May 14, 2023, presidential elections—the ruling Justice and Development Party (AKP) echoed this rhetoric, introducing the term "honorable return." President Recep Tayyip Erdoğan informed voters that millions of Syrians, previously framed within the religious notion of ensar (protectors of Muslim migrants) and promised citizenship, would be expelled at the end of their 12th year in Turkey. This marked a stark shift from Erdoğan's earlier speech on March 15, 2022, in which he firmly rejected deportations, declaring, "We will not send them back as long as we remain in power." The sharp contradiction between these statements within such a short timeframe suggests that AKP's policies toward Syrians are not primarily guided by humanitarian concerns but rather by electoral calculations and the increasing risk of losing power.

The second factor, closely tied to the first, is that, for the first time in two decades, Erdoğan and the AKP faced a serious risk of electoral defeat. Erdoğan secured the May 14, 2023, presidential election only in the second round, and in the March 31, 2024, local elections, the AKP suffered a significant loss, losing 15 additional city municipalities.

In this context, the study examines how Syrian asylum seekers were represented in online news articles published between March 1, 2023, and March 1, 2024, by Sabah, Hürriyet, and Sözcü, Turkey's most widely accessed newspapers. It explores whether the media, influenced by the government's shifting discourse, engaged

with or distanced itself from the dominant narrative portraying refugees as a “surplus population that must be sent back.” Using a descriptive analysis, the study investigates mainstream media’s news-making practices and identifies key themes in political and societal debates on asylum seekers. The central argument is that the media’s role in shaping the integration or exclusion of asylum seekers becomes more pronounced during electoral periods.

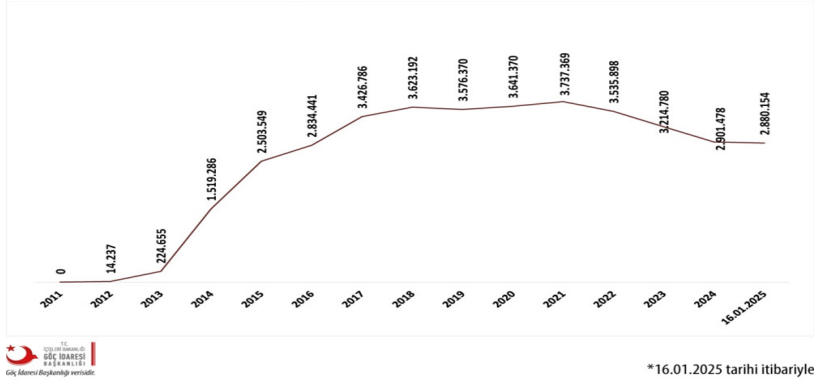
Keywords: Syrian refugees, Political actors, Elections, Media, Discourse.

Giriş

Suriye’deki iç savaştan kaçarak Türkiye’ye gelen Suriyeliler, bugün itibarıyla 14 yıldır Türkiye’de yaşamaktadır. Türkiye’nin en uzun sınırını Suriye ile paylaşması ve 2015 yılının Haziran ayına kadar uyguladığı açık kapı politikası, ülkelerini terk etmek zorunda kalan ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan Suriyeli savaş mağdurlarının Türkiye’ye sığınmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu gelişmeler, Türkiye’yi hem kendi tarihinde en büyük mülteci nüfusuna ulaştırmış, hem de dünyada en fazla Suriyeli mülteciye sahip olan ülke konumuna getirmiştir. Öyle ki 29 Nisan 2011’de bilinen ilk grup halinde kaçış gerçekleştirdiği andan itibaren Suriyeliler için “misafir”¹ adlandırması iktidar sözcüleri, muhalefet partileri, yerel ve ulusal basın tarafından kelimenin gerçek anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Misafir adlandırmasına ve söylemine “hayırseverlik”, “din kardeşliği” dayanışması, komşuluk dayanışması gibi söylemleri de eklemek suretiyle Türkiye halkının, onlara iyi ev sahipliği yapmaları, destek olmaları çağrılarını yapılmaktaydı. Bu çağrılar yanında Türkiye hükümeti kendi imkânlarıyla kamplar kurmakta, sığınmacıların ihtiyaçlarını karşılamakta ve kısa sürecek misafirlik için kimseye ihtiyaç duymadıklarını dile getirmekteydiler. Ancak gelişmeler hiç de beklenildiği gibi olmamış sığınmacı sayısı giderek artmış, “misafirlik” de uzadıkça uzamıştır. Hiç bitmeyen kitlesel göç hareketi Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve sosyal dinamiklerini özellikle de ülkenin güneydoğusundaki illerin demografisini ve sosyal dokusunu önemli ölçüde değiştirmiştir. 2011 yılının Nisan ayında gerçekleşen ilk toplu girişle başlayan süreçte, hem Türkiye hükümeti hem de toplum, Suriye’den gelen sığınmacıların kısa süre içinde ülkelerine geri döneceğine dair güçlü bir inanca sahipti. Ancak, gelinen noktada, Suriye’de 61 yıllık Baas rejiminin sona ermesine rağmen², Suriyelilerin Türkiye’deki sayıları halen oldukça yüksek seviyededir. Türkiye Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nden alınan en güncel verilere göre, 16 Ocak 2025 itibarıyla Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacı sayısı 2 milyon 880 bin olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun büyük çoğunluğu (%98.09) şehirlerde yaşamaktadır. Grafik 1, Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların demografik dağılımını ve mevcut durumunu ortaya koymaktadır.³ Söz konusu veriler,

36 Çoban Keneş H (2025). Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye’nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP’nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 34-74.

Suriyeli sığınmacıların kalıcılığına ilişkin tartışmaların yalnızca siyasal ve toplumsal dinamikler bağlamında değil, demografik gerçekler ışığında da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Grafik 1: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler
Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı

Bu veriler, hükümetin Suriye politikasındaki yanlıgıları ve Suriyelilerin Türkiye’de kalıcı hale geldiklerinin geç fark edilmesini ortaya koymaktadır. Örneğin, şu anda AKP iktidarına muhalefet eden Gelecek Partisi’nin lideri Ahmet Davutoğlu, 2014-2016 yılları arasında AKP Genel Başkanı ve Başbakan olarak görev yaparken, Suriyelilerin “geçici misafirler” olduğunu ve yakında ölkelerine döneceklerini belirten açıklamalar yapmıştı. Ancak bu tür açıklamalar, AKP hükümetinin milyonlarca mülteci için sürdürülebilir ve adil bir çözüm bulmasını engellemiştir. Mültecilerin Türkiye’ye gelişlerinin dördüncü yılında ve sayılarının 2.5 milyonu aştığı 2015 yılında, nihayet iktidar sözcüleri Suriyeli mültecilerin Türkiye’de kalıcı olduğunu kabul etmeye başlamışlardır. Bu konuda hükümetin ilk resmi açıklaması Eylül 2015’te yapılarak, Suriyelilerin Türkiye’de kalıcı olacakları ilan edilmiştir. Aynı açıklamada, Suriyelilerin topluma entegre edilmesi için çalışmaların başlatıldığı duyurulmuştur. Hükümet ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriyeli sığınmacıları başlangıçta “misafir” olarak tanımlamış ve bu tanım kamuoyu tarafından da kabul görmüştür.⁴ Ancak, 3 Temmuz 2016’da Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Suriyelilere vatandaşlık verileceğinin açıklanması, bu konudaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum, ulusal ve yerel basından sosyal medya kullanıcılarına, iş dünyası ve sanat camiasından politikacılara kadar geniş bir kesimin gündemine

oturmuştur (Özdemir Taştan ve Çoban Keneş, 2019: 1).

Bu vaat AKP'nin, göç politikasını iç siyasette lehine kullanma stratejisiyle, AKP'nin göç politikalarının kamuoyunun desteğini kazanma ve siyasi avantaj elde etme amacıyla ilişkilendirilerek tartışmalara konu olmuştur. İçduygu ve Demiryontar (2022: 319), Türkiye'de devletin Suriyeli mültecilere yönelik politikalarının, devletin "araçsal rasyonellik" perspektifinden kaynaklanan tutarsızlıklarla dolu olduğuna vurgu yaparlar. Krizin uzamasıyla birlikte, 2014'te geçici koruma statüsü verilmiş, 2016'da ise sınırlı çalışma izni ve vatandaşlığa geçiş vaatlerinde bulunulmuştur. 2017'den itibaren geri gönderme söylemi hızla artmış, 2019'da bu söylem somut politikalara dönüşmüşken, aynı zamanda entegrasyon için planlamalar yapılmıştır. Bu politika değişiklikleri, devletin göç politikalarını araçsal bir rasyonelite ile şekillendirdiğini ve tutarsızlıkların bu rasyoneliteden kaynaklandığını göstermektedir (İçduygu ve Demiryontar, 2022: 331-332).

İktidarın Suriyeli sığınmacılar konusundaki tutarsız politikaları AKP'nin göç konusunu siyasallaştırmasıyla ilgili olarak da tartışılmaktadır. Ayşe Gülce Uygun'un (2022) çalışması bu kapsamda önemli veriler ortaya koymaktadır. Siyasi partilerin 24 Haziran 2018 Genel Seçim bildirgelerinde göçün siyasallaşması meselesinin izini süren Uygun'a göre Türkiye'deki siyasi partilerin 24 Haziran 2018 Genel Seçim bildirgelerinde uluslararası göç konusuna yer vermeleri, konuyu görmezden gelmemeleri bu siyasallaşmayı yansıtmaktadır. Başlangıçta "Açık Kapı Politikası" kapsamında ele alınması ve Suriyelilerin misafir olarak karşılanması yerel politika üretilmesinde engelleyici bir faktör olarak işlev görürken, zamanla artan göçmen sayısı ve üç milyonu aşan Suriyelinin Türkiye'de bulunması, göç olgusunun siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal boyutlarıyla yönetilmesi gereken bir süreç olarak kabul edilmiştir (Uygun, 2022: 225-227).

Uygun'a göre (2022: 225-227), özellikle AKP ve HDP'nin seçim bildirgeleri incelendiğinde, göç konusunun siyasi bir araç olarak kullanıldığı ve bu doğrultuda somut politikalar üretmek adına adımlar atıldığı görülmektedir. Öte yandan, iktidar partisi AKP'nin göç politikaları seçim bildirgesinde detaylı bir şekilde ele alınmış olsa da, bildirgede vaat edilenler ile uygulamalar arasındaki uyumsuzluk dikkat çekmektedir. Göçmenlerin entegrasyonu ve geri dönüş süreçlerine yönelik somut adımların yetersiz kalması, bu politikaların çoğunlukla siyasal bir araç olarak kullanıldığı yönündeki eleştirileri güçlendirmektedir. İktidar ortağı MHP (Milliyetçi Hareket Partisi), göçü bir iç politika meselesi olarak siyasallaştırmaktan kaçınarak,

göçmenlerin ülkelerine geri gönderilmelerini savunmuştur. Ana muhalefet partisi CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) göç konusunu ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele alsa da, somut politika önerileri sunmada yetersiz kalmıştır. HDP ise göç olgusunu uluslararası normlar ve hak temelli bir perspektifle değerlendirmiştir (Uygun, 2022: 225-227).

Suriyeli mültecilerin araçsallaştırılması üzerinden inşa edilen politik söylem 2023 seçimlerine doğru gidilirken de yoğun bir şekilde dolaşıma girmiş; ana muhalefet partisi CHP başta olmak üzere tüm siyasi partilerin siyasi kampanyalarının merkezinde Suriyeli sığınmacılar yer almış ve önemli bir tartışma konusu olarak öne çıkmıştır. Uygun'un 2018 seçim bildirelerini analiz ettiği çalışmasındaki tespitler 2023 seçimlerine giderken de aynı şekilde tespit edilebilmiştir. 2023 seçimleri öncesinde de Türkiye'deki mülteci sorunu siyasi söylemlerin merkezine oturmuştur. Suriyelilerin siyasi söylemlerin merkezine oturmasıyla eş zamanlı olarak Merve Tahiroğlu'nun (2022) vurguladığı gibi, ekonomik kriz, yüksek enflasyon ve işsizlik gibi sorunlar mültecilere yönelik dezenformasyon ve şiddetin artmasına neden olmuştur. Bu tutum, seçmenlerin büyük bir kısmının mültecileri, ekonomik sorunlardan sonra en büyük problem olarak görmesinde etkili olmuş; siyasi partilerin göçmen politikalarını sertleştirmesine de yol açmıştır. Erdoğan, aşağıda ayrıntılı olarak analiz edileceği gibi kısa sürede Suriyeli mültecilerle tutarsız söylemlerde bulunurken, ana muhalefet partisi başta olmak üzere neredeyse tüm muhalefet partileri de milyonlarca Suriyelinin mutlak olarak geri gönderilmesi gerektiği üzerine seçim konuşmalarını inşa etmişlerdir. Örneğin CHP ve İP (İyi Parti), Esad rejimiyle ilişkileri yeniden kurarak mültecilerin dönüşünü sağlamayı hedeflerken, mültecileri odağına olan en sert politikayı Zafer Partisi yapmıştır. 2021 Ağustos ayında kurulan Zafer Partisi varlığını ve 14 Mayıs 2023 genel seçimlerindeki %2.23'lük oy oranını neredeyse sadece Suriyelilere yönelik nefrete dayalı politik söylemiyle elde etmiş görünmektedir. Nitekim Zafer Partisi'nin Twitter üzerindeki söylemleri inceleyen Taner Deniz ve İnci Aksu Kargın (2023: 226-227), "Twitter'da Göçmen Karşıtı Söylemlerin Yükselişi: Zafer Partisi Örneği" başlıklı çalışmalarında 2021 yılında kurulan ve göçmen karşıtı söylemleriyle ön plana çıkan Zafer Partisi'nin ve parti lideri Ümit Özdağ'ın resmi Twitter hesaplarında Suriyeli mültecilere ilişkin atmış oldukları tweetleri incelemişlerdir. Zafer Partisi'nin Twitter⁵ üzerinden Suriyeli mültecilere yönelik kullanmış olduğu dil ve temaları eleştirel bir söylem analiziyle inceleyen yazarlara göre, parti, Suriyeli mültecileri ekonomik tehdit olarak göstermekte ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik sorunlarının kaynağı olarak nitelendirmektedir. Partinin

söylemlerinin odağında genellikle Suriyelilerin Türkiye'ye olumsuz ekonomik etkileri, suç oranındaki artışlar, demografik değişimler ve milli güvenlik sorunları yer almaktadır. Özellikle, Zafer Partisi'nin Suriyeli mültecileri

“istilacı” ve “yabancı” olarak nitelendiren ifadeleri, göçün siyasette aşırı sağ ve milliyetçi bir mesele olarak ele alınmasına örnek teşkil etmektedir. Parti, bu siyasallaştırma sürecinde, göçmenlere yönelik olumsuz algıları pekiştiren ve toplumda ötekileştirici tutumların yaygınlaşmasına katkıda bulunan bir strateji izlemektedir. Bu bağlamda, partinin göçmen karşıtı politikaları ve söylemleri, özellikle milliyetçi ve sağcı seçmenler nezdinde destek bulmayı hedeflemekte, mültecilere karşı önyargıları ve toplumsal dışlamayı körükleyebilecek bir kamuoyu yaratma potansiyeline sahiptir. Bu durum, Suriyelilere yönelik politikaların ve toplumsal algının daha da kutuplaşmasına yol açmakta, Türkiye'de göçmenlerin karşılaştığı zorlukları ve toplumsal dışlanmayı derinleştirmektedir (Deniz ve Aksu Kargın, 2023: 226-227).

Siyasal partilerin Suriyeli mültecileri araçsallaştırarak, özellikle seçim dönemlerinde seçmen tabanını etkilemeye yönelik politik söylemler geliştirmelerine karşın, Suriyeli mülteci nüfusunun demografik yapısı dikkate alındığında, çocuk ve genç nüfusun toplam mülteci popülasyonu içerisindeki oranının kayda değer olduğu görülmektedir. Tablo 1'de sunulan veriler, Beşşar Esad rejiminin devrilmesini takip eden süreçte, Suriyelilerin “ülkelerine yoğun şekilde geri döndüğüne” (Yeni Şafak, 2024) dair haberlerin ardından güncellenen 16 Ocak 2025 tarihine ait verilerdir.

Geri dönüş sürecinin ardından güncellenen bu veriler incelendiğinde, söz konusu geri dönüş hareketliliğinin tüm Suriyeli mültecileri kapsamadığı ve önemli bir kısmının Türkiye'de kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Suriyeli mültecilerin büyük bir bölümünün Türkiye'de yaşamaya devam etmesi, toplumsal uyumun sağlanmasına yönelik politikaların gerekliliğini ve önemini daha da artırmaktadır. Özellikle mültecilere yönelik dışlama, ayrımcılık ve zaman zaman linç girişimlerine varan toplumsal gerilimler göz önüne alındığında, bu gerilimlerin azaltılması ve toplumsal kabulün güçlendirilmesi hayati bir gereklilik haline gelmektedir. Bu noktada, mevcut siyasal söylemlerin popülist ve araçsallaştırıcı niteliğinin ötesine geçerek, başta eğitim olmak üzere çok boyutlu entegrasyon politikalarının kamu ve sivil toplum kuruluşları tarafından ele alınması gerekmektedir. Bu süreçte, mülteci topluluklarının toplumsal uyumunu artırmaya yönelik somut, uygulanabilir ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi büyük

önem arz etmektedir. Uyum politikalarının, kısa vadeli çözümler yerine uzun vadeli ve kapsayıcı bir perspektifle ele alınması, hem Türkiye toplumu hem de Suriyeli mülteciler açısından ortak bir yaşam alanının inşasına katkı sağlayacak rasyonel yoldur.

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.484.376	1.395.778	2.880.154
0-4	221.798	207.813	429.611
5-9	245.820	232.348	478.168
10-14	162.493	154.438	316.931
15-18	119.378	112.331	231.709
19-24	152.486	143.524	296.010
25-29	149.326	133.475	282.801
30-34	115.966	101.785	217.751
35-39	98.518	83.094	181.612
40-44	70.656	64.930	135.586
45-49	46.674	48.798	95.472
50-54	34.366	37.802	72.168
55-59	27.196	29.128	56.324
60-64	17.688	19.448	37.136
65-69	11.237	12.793	24.030
70-74	5.950	7.075	13.025
75-79	2.875	3.802	6.677
80-84	1.154	1.808	2.962
85-89	518	880	1.398
90 ve üstü	277	506	783

*16.01.2025 tarihi itibarıyla

Tablo 1: Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı

Öte yandan yasaların uygulanabilirliği, insani politikaların üretilebilmesi ve etkin bir şekilde desteklenmesi için toplumun tüm kesimlerinin tavır, davranış ve düşünceleri büyük önem taşımaktadır. Hâkim toplumsal ve kültürel kurumlar, özellikle medya, bu süreçte önemli roller oynamaktadır. Medya, toplumsal kabul ve entegrasyon süreçlerine katkı sağlama potansiyeli olan ancak aynı zamanda ayrımcı ve ırkçı söylemleri de teşvik edebilen güçlü bir araçtır. Nitekim kısa bir süre önce, 1 Temmuz 2024'te Kayseri'nin Melikgazi ilçesinde yaşanan taciz vakası sonrasında Suriyelilere yönelik linçlerle medyanın ırkçı söylemleri hızla dolaşıma sokması arasındaki

ilişki açıktır. Tacizcinin Suriyeli olduğuna dair resmi ve sivil ağızdan yapılan açıklamalar medya aracılığıyla tüm Türkiye’de dolaşıma girmiş ve akabinde Kayseri, Hatay, Reyhanlı, Gaziantep, Konya, Bursa ve İstanbul Sultanbeyli’de Suriyelilere ait iş yerlerine ve evlere yönelik saldırılar meydana gelmiş, Antalya’nın Serik ilçesinde 17 yaşındaki Suriyeli işçi Ahmet Handan El Naif bıçaklanarak öldürülmüş ve iki gün sonra da ölen gencin arkadaşının darp edildiği video sosyal medyada yayılmıştır. Bu son olay ve daha önce de benzer şekilde yaşanan linçler, saldırılar, pogromlar⁶ medyanın ve politik söylemlerin, Suriyeliler ile yerel halk arasındaki ayrışmayı refleksif olarak nasıl körükleyebileceğini, ırkçı, ayrımcı, dışlayıcı söylemlerin hızla yayılarak linç eylemlerine nasıl dönüşebileceğini çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Yukarıda sunulan veriler, Suriyelilerin Türkiye’de hâlâ önemli bir toplumsal ve siyasal mesele olarak görüldüğünü, ırkçı ve ayrımcı söylemlerin merkezinde yer almaya devam ettiğini ve siyasal gündemde tartışılmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, Suriyeli sığınmacılar meselesinin yalnızca güncel politik dinamikler bağlamında ele alınamayacağını, aynı zamanda toplumsal, politik ve akademik açıdan etik bir sorumluluk olarak unutulmaması gereken bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, bu makale, Suriyelilerin ülkeden gönderilmesi gereken bir fazlalık olarak konumlandırıldığı söylemi seçimler çerçevesinde medya aracılığıyla analiz etmektedir. Makale, özellikle seçim süreçlerinde medya söylemlerinin mültecileri nasıl temsil ettiğini ve bu temsilin kamuoyundaki algıyı nasıl şekillendirdiğini ele alarak, konuya eleştirel bir perspektiften yaklaşmaktadır.

Demokratik süreçlerin ayrılmaz bir parçası olan seçimler, halkın yönetimlere doğrudan etkisini yansıtırken; medya, kamusal alanın şekillendirilmesinde ve kamuoyu bilincinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Seçimler öncesinde, iktidar partisi de dahil olmak üzere Türkiye’deki tüm “makbul” siyasi partiler, farklı gerekçelerle de olsa, Suriyelilerin ülkeden gönderilmesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Bu bağlamda, araştırmada 1 Mart 2023 ile 1 Mart 2024 tarihleri arasında Türkiye’de en fazla tıklanma sayısına⁷ sahip olan *Sabah*, *Hürriyet* ve *Sözcü* gazetelerinin çevrimiçi platformlarında yayımlanan Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberler incelenmektedir. Anaakım medyanın haber yapma pratiği ve sığınmacılara yönelik politik ve toplumsal tartışmaları nasıl haberleştirdiği betimsel olarak analiz edilerek öne çıkan temalar ve alt temalar yorumlanacaktır.

Mültecilerin Kabulünde, Uyumunda ve/veya Dışlanmalarında Medyanın Rolü

Söylemleri dolaşıma sokma hızı ve yaygınlığı göz önüne alındığında

42 Çoban Keneş H (2025). Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye’nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP’nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 34-74.

toplumsal kabul ve uyum açısından geleneksel ve özellikle de kullanım kolaylığı ve ulaşılabilirliği ve etkileşime izin vermesi gibi nitelikleriyle yeni medya araçlarının önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Suriyeli mültecilere dair yapılan haberleri çeşitli açılardan analiz eden araştırma sonuçları toplumsal kabul ve entegrasyon konusunda hükümet ve devlet kuruluşlarının sorumsuzluğuna medyanın da eklendiğini göstermektedir.

Murat Erdoğan'ın (2014: 37-38) "Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum" başlıklı çalışmasının medyayla ilgili bulguları, Türkiye'de medyanın bu konuya olan ilgisinin oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.⁸ Araştırma, Türk medyasının genellikle yaşanan olayları üçüncü sayfa haberciliği formatında ele aldığını ve yerel medyanın, mültecilerin yoğun olduğu bölgelerde doğal olarak konuya daha yakın bir duruş sergilediğini ancak yine de haber-olay merkezli bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Erdoğan, ulusal medyada Suriyelilerle ilgili haberlerin önceliğinin hükümete yakınlık veya karşıtlık durumuna göre belirlendiğini vurgulamakta ve medyada "misafirlik" ile ilişkilendirilen "haddini bilme" söyleminin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Doğanay ve Çoban Keneş'in medya üzerine yaptıkları geniş kapsamlı çalışmaları da, Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki varlığının dört temel söylemsel düzlemde "sorunlaştırıldığını" ortaya koymaktadır (2016: 177-178). İlk olarak, mülteciler ekonomik yük ve güvenlik sorunlarıyla ilişkilendirilerek bir tehdit unsuru olarak çerçevelenmekte ve bu söylem hükümetin dış politikasına yönelik eleştirilerle de iç içe geçmektedir. İkinci olarak, hükümetin açık kapı politikasını destekleyen söylemler dahi, mültecilerin hak ihlallerine veya insani koşullarına değinmeden, yalnızca harcanan paralar, yardımların miktarı ve nüfus artışı üzerinden nesnelleştirici bir çerçevede ele alınmaktadır. Üçüncü olarak, mültecilerin kentlerdeki "aşırı görünürlüğüne" dair kamuoyu tepkileri duygusallaştırılarak, vicdani ve insani çözümler önerilmekte, ancak sorunun toplumsal ve politik nedenleri göz ardı edilmektedir. Son olarak, özellikle sosyal medyada yaygınlaşan ve yerel ile anaakım medyada da yer bulan ırkçı söylemler, mültecileri "savaş kaçkını", "terörist", "bedavacı" gibi etiketlerle hedef göstermekte ve ayrımcı bir dilin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bu dört söylemsel düzlem, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de yalnızca insani bir kriz bağlamında değil, aynı zamanda politik, ekonomik ve toplumsal dinamikler içinde tartışıldığını göstermektedir (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016: 177-178).

Mültecilerle ilgili medya temelli çalışmalar, eğitim konusundaki haberlerin de sıklıkla yanlış ve eksik bilgi içerdiğini, ayrıca bu alanda da ayrımcı bir dilin ve söylemin dolaşıma sokulduğunu göstermektedir. Örneğin, "Binlerce

mülteciye sınavsız üniversite” (*Akşam*, 30 Ağustos 2013) ve “Suriyelilere üniversiteye sınavsız girme hakkı” (*Sabah*, 24 Ekim 2013) gibi haber başlıklarında görüldüğü üzere, mültecilerin topluma entegrasyonunu teşvik eden kapsayıcı bir dil yerine, olumsuz ve kışkırtıcı bir söylem benimsenmiştir. Bu tür söylemler, mültecilere yönelik toplumsal dışlanmayı ve ayrımcılığı pekiştirdiği gibi, zaman zaman linç girişimlerine varan tepkileri de tetikleme potansiyeline sahiptir.

Öte yandan, medya ayrımcı ve dışlayıcı bir dil kullanmadığında dahi, hak odaklı bir perspektif geliştirmekten uzak bir habercilik anlayışı sergilemektedir. Mültecilerin eğitim alanında karşılaştıkları yapısal sorunları görünür kılan ve çözüm üretmeye katkı sağlayan içerikler sınırlıdır. Bu durum, mülteci öğrencilerin toplumsal kabulü ve entegrasyonu açısından önemli bir eksiklik oluşturmakta ve eğitim hakkı bağlamında kapsayıcı bir kamusal tartışmanın önünü tıkamaktadır. Eğitim-öğretime dair hükümetin ve sivil toplum örgütlerinin program ve politikalarına dair yapılanları konu edinen haberler analiz edildiğinde bu durum açıkça görülebilmektedir. Merve Şentöregil’in mültecilerle ilgili 2017 yılında yazdığı yüksek lisans tezinde yaptığı analizlerde gazetelerde eğitim haberlerinin içeriğini belirleyen şeyin hak odaklı habercilik anlayışının değil, gazetelerin hükümete yakınlığının ve sığınmacı sorununa yaklaşımlarının belirleyici olduğu tespitinde bulunmuştur (2017: 77-79). Örneğin, hükümetin sığınmacı politikalarını destekleyen *Sabah’taki* haberler, sığınmacı çocukların eğitimi için yapılanları övgüyle anlatırken, muhalif bir duruşa sahip *Sözcü’de* aynı hizmetler eleştirilmektedir. Bu konuda daha dengeli bir yaklaşım sergileyen *Hürriyet* ise devletin eğitim alanında sunduğu imkânlarla birlikte, sığınmacı çocukların eğitiminde yapılan hataları da okuyucularına aktarmaktadır (Şentöregil 2017: 79).

Bu araştırmaların ortaya koyduğu gibi, toplumsal ve yasal konumları nedeniyle kırılğan durumda olan mültecilerle ilgili günlük karşılaşmalarda medyanın sağladığı bilginin yönlendirici bir etkisi olduğu ileri sürülebilir. Yeni medya araçlarının sunduğu imkânlarla duygusal tepkilerle oluşturulan bilgilerin hızla yayılması ve geleneksel medyanın bilgi ve haber üretim tarzının yeni medya anlatım biçimlerine benzemesi (örneğin, gazetelerin çevrimiçi baskılarında okuyucu yorumlarına izin veren haber ve yazı formatları gibi etkileşime ve geri bildirim için açık olması) “kırılğan ve büyük ölçüde korumasız, hatta seslerini duyurma, örgütlenme, protesto etme ve dayanışma imkânlarından neredeyse tamamen yoksun olan, susturulmuş mültecilerin” toplumsal kabulünü zorlaştırmakta ve ayrımcı söylemlerin hedefi haline gelmelerini kolaylaştırmaktadır (Doğanay ve Çoban Keneş,

2016: 149). Bu olayların en büyük etkisinin çocuklar üzerinde olduğuna, çocukların toplumsal uyumuna ve okul/eğitim hayatına etkisinin kanıksanmayacak derecede yüksek olduğuna yapılan vurgu önemlidir (Kurter, 2017: 7-8). Sonuç olarak bu çalışmalar mültecilerin entegrasyonu için medyanın mevcut olumsuz habercilik pratiklerini ciddi olarak gözden geçirmesi, haber dilini ve söylemini Türkiye’de kalıcı olacakları kesin olan milyonlarca Suriyelinin uyumunu ve Türkiyelili yurttaşların da onları kabul etmelerini kolaylaştırmasına aracılık edecek şekilde yapılandırması gerekliliğini bir sorun olarak ortaya koymaktadır.

Medya sadece yerli vatandaşlar açısından değil Suriyeli mültecilerin sosyal entegrasyonu, bilgiye erişimi, kültürel ifade ve demokratik katılımları için de hayati öneme sahiptir. Aynı yerde yaşayan farklı toplulukların medya ile nasıl hemhal olduklarına dair çalışmalar bu noktada önemlidir. Nitekim Gökhan Gökğöz’ün (2023) “Göç ve Medya: Gaziantep’teki Suriyeli Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasına İlişkin Eğilimleri” başlıklı çalışmasının verileri bu kapsamda yol göstericidir. Gökğöz’ün çalışması “Türkiye medyasında hâkim olan ve Suriyeli göçmenleri bir tür fazlalık olarak gören temsil biçiminin, göçmen gençlerin bakışını bir potansiyel olarak Suriye medyasına çevirmekle birlikte bunun büyük oranda edime dönüşmediği ve Suriye medyasına dönük göçmen ilgisinin yoğun olmadığı”nı göstermektedir. Çalışmada göçmen izleyicilerin medya motivasyonu açısından iki hat ortaya çıkmıştır. İlki Suriyeli göçmenler bir yandan medya etkisine kendini tamamen kapatmakta bir yandan da Suriye’de geride kalanlarla medya aracılığıyla bağ kurmaktadır (Gökğöz, 2023: 69). Suriyeli gençlerin kendini medyanın olumsuz etkisine kapattığını göstermesi çarpıcı bir sonuçtur. Dolayısıyla toplumsal kabul ve entegrasyon açısından medya dilini ve söylemini değiştirecek bir politika benimsemedikçe Suriyeli göçmenler açısından yok hükmünde görünmektedir. Suriyelilere yönelik dışlayıcı, kışkırtıcı, olumsuz medya temsilleri, Suriyelilerin kabulüne ve entegrasyonuna katkı sağlamadığı gibi Suriyelilerin kendini Türkiye medyasına kapatmasına ve Türkiyelili medya izleyicilerinin de Suriyelileri dışlanan, istenmeyen ve gönderilmek istenenler olarak zihinsel haritalarına kodlamalarına yol açıyor görünmektedir.

Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki 14 yıllık varlığı, siyaset, ekonomi ve toplumsal yaşam üzerinde önemli etkiler yaratmış ve bu durum akademik alanda geniş bir tartışma zemini oluşturmuştur. Özellikle iletişim araştırmaları bağlamında, Suriyeli sığınmacıların iç siyasi gelişmelerle nasıl ilişkilendirildiği ve Türkiye medyasında nasıl çerçevelendiği ulusal ve uluslararası birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu kapsamda, mülteci temsillerinin siyasi

partiler, seçim dinamikleri ve medya söylemleriyle nasıl şekillendiğini inceleyen çalışmalar, göç olgusunun güvenlikleştirilmesi ve toplumsal algılar üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim 2024 yılında da bu konular üzerine çeşitli akademik çalışmalar gerçekleştirilmiş ve mülteci siyasetinin Türkiye’deki seçim süreçlerine etkisi farklı açılardan ele alınmıştır. Börklüoğlu ve Şahin (2024) tarafından yayımlanan *Syrian Asylum Seekers as Political Factors and Their Effects on Local Politics* başlıklı çalışma, Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki yerel siyasete etkisini analiz etmektedir. Özellikle mültecilerin yoğun olarak yaşadığı 12 ilde yapılan incelemeler, seçmen tercihleri ve siyasi partilerin mültecilere yönelik söylemlerinin ideolojik çerçevede şekillendiğini göstermektedir. 2014 ve 2019 yerel seçimlerinde, mülteci karşıtı söylemler bazı bölgelerde oy kaymalarına yol açmış olsa da, genel anlamda seçmenlerin ideolojik bağlılıklarının belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Çalışma, mültecilerin seçimlerde önemli bir tartışma konusu olmasına rağmen, doğrudan oy davranışını büyük ölçüde değiştirmedeğini öne sürmektedir (Börklüoğlu ve Şahin, 2024: 692-697).

Secen, Al ve Arslan (2024) tarafından yayımlanan *Electoral Dynamics, New Nationalisms, and Party Positions on Syrian Refugees in Turkey* başlıklı çalışma, Türkiye’deki milliyetçi partilerin Suriyeli mültecilere yönelik farklı yaklaşımlarını incelemektedir. Çalışmada, MHP, İYİ Parti ve Zafer Partisi gibi milliyetçi partilerin Twitter paylaşımları ve parti manifestoları analiz edilmiştir. Bulgular, MHP’nin Cumhur İttifakı kapsamında AKP ile uyumlu bir politika benimsediğini, mültecilerin geri dönüşünü “güvenlik sağlandığında ve gönüllü olarak” gerçekleşmesi gerektiği yönünde bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. İYİ Parti ise, mültecilerin Suriye yönetimiyle müzakere edilerek geri gönderilmesi gerektiğini savunmuş, Zafer Partisi ise zorunlu geri dönüşü destekleyen en sert söylemi benimsemiştir. Araştırma, 2023 seçimleri öncesinde AKP’nin söylemini değiştirerek “gönüllü geri dönüş” temasına daha fazla vurgu yaptığını, ancak radikal bir mülteci karşıtı politika benimsemekten kaçındığını ortaya koymaktadır. Bu söylem değişimi, hem kamuoyundaki artan tepkilere hem de muhalefetin konuyu daha agresif bir şekilde gündeme getirmesine bir yanıt olarak değerlendirilmektedir (Secen vd., 2024: 24-25).

Seçimler ve politik söylemi ele alan yakın dönemde yapılmış önemli bir çalışma da Canan Çetin ve Melike Gürelli (2024) tarafından yayımlanan *Narratives of Securitization: Media Portrayals of Refugees in Türkiye During Election Periods* başlıklı çalışmadır. Çalışmada, mültecilerin medya

temsillerinin seçim süreçlerinde nasıl değiştiği ve güvenlikleştirme söylemlerinin nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Araştırma, 2014-2023 arasındaki yedi seçim döneminde, *Hürriyet*, *Habertürk* ve TRT gibi medya kuruluşlarında yayımlanan 12794 haberi analiz ederek, mülteci konusunun nasıl çerçevlendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde mültecilerin medya söylemlerinde daha fazla güvenlikleştirildiği tespit edilmiştir. Haberlerin %21'inde suç teması öne çıkarken, “kaçakçılık” ve “yakalandı” gibi alt başlıkların sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu söylemler, seçim dönemlerinde belirgin şekilde artış göstermiş, özellikle *Hürriyet* ve *Habertürk* gibi tecimsel anaakım gazetelerin suç temalarını daha yoğun işlediği, TRT gibi devlet-iktidar-AKP kontrolündeki medyanın ise daha kontrollü ve resmi bir dil benimsediği belirlenmiştir. 2023 seçimleri sürecinde, AKP'nin mülteci söyleminde daha temkinli bir dil kullanarak, bir yandan Cumhuriyet İttifakı'nı korurken, diğer yandan kamuoyundaki mülteci karşıtı eğilimleri dengelemeye çalıştığı sonucuna varılmıştır (Çetin ve Güreli, 2024: 84-86).

2024 yılında yapılan bu üç çalışma birlikte değerlendirildiğinde, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de seçim dinamikleri üzerindeki etkisinin farklı katmanları olduğu görülmektedir. Yerel seçimlerde mültecilerle ilgili tartışmaların belirli bölgelerde seçim sonuçlarını etkileyebildiği ancak genel seçmen davranışında radikal değişikliklere yol açmadığı anlaşılmaktadır. Milliyetçi partilerin farklılaşan söylemleri, seçim stratejileriyle şekillenirken, medya bu söylemlerin yaygınlaştırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde mülteci meselesinin güvenlikleştirilmesi, hem siyasi partiler hem de medya tarafından seçmen algısını etkileme aracı olarak kullanılmaktadır. Seçim ittifakları ve değişen kamuoyu baskıları, siyasi partilerin mültecilere yönelik söylemlerinde stratejik değişimlere yol açarken, medya söylemleri bu süreçleri destekleyici veya yönlendirici bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Yukarıdaki çalışmaların verileri ülkemizdeki Suriyelilerin anaakım gazetelerde nasıl yer aldığı hala önemli bir sorunsal olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda makalede; son genel seçim ve yerel seçim sürecini odağına alan 1 Mart 2023 ile 1 Mart 2024 tarihleri arasında Türkiye'de en fazla tıklanma sayısına sahip *Sabah*, *Hürriyet* ve *Sözcü'nün* çevrimiçi platformlarında yayımlanan haberlerinde iktidarın da değişen söyleminin etkisinde Suriyeli sığınmacıların hangi bağlamda nasıl yer aldığını, medyanın mültecilerin “geri gönderilmesi gereken fazlalık” olarak gören politik söyleme eklenip eklenmediği, nasıl eklenmediği ortaya

konulacaktır. Ayrıca medyanın mültecilerin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlara dair haberlerdeki söyleminin mültecilerin uyumu ve entegrasyonu konusunda yaşanan sorunlarla nasıl ve ne ölçüde ilişkilendiği, mültecilerin toplumsal uyumları ve kabulleri konusundaki önceliklerinin medyada nasıl çerçeveslendiği; medyanın haberlerinin bizzat mültecilerin kabulü ve uyumu açısından bir engel teşkil edip etmediği (ayırıcı ve eksik/yanlış bilgi içeren haberlerin medyada ne ölçüde yer bulduğunu); bu haberlerde mültecilerin entegrasyonunda karşı karşıya kaldığı hak ihlallerinin, dışlanma, ayrımcılık vb. pratiklerinin ne ölçüde yer aldığı; mültecilerin eğitim, ekonomik ve toplumsal entegrasyonu ile ilgili sorunların çözümüne dair bir perspektifin medyada ne kadar yer bulduğu Suriyelileri konu edinen haber ve köşe yazıları üzerinden ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda, iki kritik seçim döneminde ve iktidarın değişen Suriyeli söylemi sonrasında iktidara yakın ve iktidar karşıtı ana akım medyanın haber yapma pratiği ve sığınmacılara yönelik politik ve toplumsal tartışmaları nasıl haberleştirdikleri betimsel olarak analiz edilerek öne çıkan temalar ve alt temalar yorumlanacaktır.

Bu çalışma, Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki seçim süreçlerindeki rolünü ele alan araştırmalar arasında, 2023 genel ve yerel seçimlerini birlikte değerlendirmesiyle farklılaşmaktadır. Özellikle AKP'nin uzun yıllar sürdürdüğü açık kapı politikasından, seçim sürecinde "onurlu geri dönüş" söylemine geçişi ele alarak, mülteci politikasının söylemsel dönüşümünü incelemektedir. Ayrıca, 2023 seçimlerinin AKP için ilk kez ciddi bir oy kaybı riski oluşturduğu bir bağlamda, bu söylem değişikliğinin siyasi dinamiklerle ilişkisini tartışmaktadır. Böylece, iktidar partisinin seçim stratejileri doğrultusunda mülteci söylemlerinde nasıl bir dönüşüm yaşandığını değerlendirmesi açısından literatüre katkı sunmaktadır.

Siyaset, Medya ve Seçim Sürecinde "Suriyeli Sorunu"

1 Mart 2023 ve 1 Mart 2024 tarihleri arasındaki bir yıllık süreçte tarama yapılan üç gazetede Suriyelileri konu edinen 68 haber ve 9 köşe yazısı tespit edilmiştir. Bu sayıların 34'ü iktidara muhalif konumda olan *Sözcü*'den, 27'si iktidara daha yakın bir çizgide olan *Hürriyet*'ten, 16'sı da iktidar ile organik bağları olan *Sabah*'tan tespit edilmiştir. Haber ve köşe yazıları öne çıkan ana temalarına göre tasnif edilmiş, birden fazla temaya girebilecek haberlerde belirgin olan tema tercih edilmiş ve çoklu kodlama yapılmamıştır. Üç gazeteden tespit edilen haberlerin temalarına ve sayılarına ilişkin veriler aşağıda yer alan *Tablo 2*'de gösterilmektedir.

Gazeteler				
Ana temalar	Sabah	Hürriyet	Sözcü	Toplam
Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele	6	14	2	22
Göçmen Politikaları	4	7	6	17
Toplumsal Kaygı ve Sorunlar	-	3	10	13
İktidar Eleştirisi	-	-	10	10
Uluslararası İlişkiler ve Mülteci Sorunu	-	3	6	9
Muhalefet Eleştirisi	6	-	-	6
Toplam	16	27	34	77

Tablo 2: 1 Mart 2023-1 Mart 2024 tarihleri arasında Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Haberlerin Gazetelere Göre Tematik Dağılımı

“Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele” ve “Göçmen Politikaları” her üç gazetenin de ortak temasıdır ve haberlerin ağırlığı bu temalar altında toplanmıştır. Özellikle de *Hürriyet*'te 27 haber içinde “Göçmen kaçakçılığıyla mücadele” temasının 14 kez kodlanabilmesi iki seçim sürecinde Suriyeli sığınmacılarla ilgili meselenin neredeyse göçmen/insan kaçakçılığına indirgenmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgu, Çetin ve Gürelli'nin (2024) yukarıda anılan çalışmalarında ortaya konulan, “Suriyeli mültecilerin özellikle suç ve güvenlik temalarıyla ilişkilendirilerek medyada temsil edildiği” tespitini desteklemektedir. Ayrıca bu haberlerde suç ve güvenlik temalarının analitik bir çerçevede ele alınmadığı, yalnızca Suriyelilerin kriminalize edildiği de görülmektedir. Bu durum, medya söylemlerinde mültecilerin güvenlik tehdidi olarak çerçevesiyle ilgili eleştirel bir tartışma yürütmek yerine, göçmen karşıtı algıyı pekiştiren bir temsil biçiminin baskın olduğunu göstermektedir. *Sabah*'ta diğer gazetelerde olmayan “Muhalefet eleştirisi” teması “Göçmen kaçakçılığıyla mücadele” teması gibi 6 kez kodlanmıştır. “Muhalefet eleştirisi” teması altında yer alan haberler *Tablo 2*'den de takip edilebileceği gibi Suriyeli mülteciler üzerinden “algı operasyonları, kirli provokasyonlar, nefret suçları” yapmakla suçlanan medya ve muhalefet partilerine yönelik haberlerle ilgilidir ve bu tema daha önce de vurgulandığı gibi sadece *Sabah*'ta tespit edilebilmiştir. Bu temanın varlığı gazetenin ve iktidarın ideolojik duruşlarının ve çıkarlarının ortaklığının işareti olarak da okunabilir. Tabloda dikkat çeken bir başka nokta da hükümete eleştirel bir konumda olan *Sözcü*'de bu defa diğer iki gazetede olmayan “İktidar eleştirisi” temasının yer almasıdır. 34 haber içerisinde 10 haber bu tema altında, 10 haber de “Toplumsal Kaygı ve Sorunlar” teması altında yer almıştır. Bu iki temanın 20 haberle ağırlıkta olması *Sözcü*'nün Suriyeli sığınmacılarla ilgili hak odaklı bir habercilik anlayışından ziyade Suriyeli sığınmacılarla ilgili

sorunları hükümeti eleştirmenin aracı olarak ele almasıyla ilişkili olarak görülmektedir. Bu açıdan *Sabah*'ta hükümet yandaşlığı açısından yer alan Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberler, *Sözcü*'de ise hükümeti eleştirmek için yer almış görünmektedir.

Çalışmanın bundan sonra gelen kısmında, 13 yılın sonuna denk gelen iki seçim atmosferinde ve iktidarın da Suriyeli sığınmacıları göndermek konusundaki resmi beyanından sonra her bir gazetede yer alan haberlerin başlıkları, haberlerin türü, teması, tarihi ayrıntılı olarak verilerek Suriyelilerin hangi bağlamda nasıl yer aldığına, gazetelerin politik söyleme eklemeleri eklemelenmediğine, özellikle de toplumsal kabul ve uyum açısından sığınmacılara dair medyanın nasıl bir konumda olduğuna haberler üzerinden daha yakından bakılacaktır. *Sabah*'ta yer alan haber ve köşe yazılarında öne çıkan ana temalar *Tablo 3*'te gösterilmektedir:

Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak *Sabah*'ta tespit edilen ilk tema “Göçmen Politikaları”dır. Bu tema içerisine; göçmenlerin entegrasyonu, geri gönderilmeleri, göçmenlerle ilgili ittifak politikalarını konu edinen haberler alınmıştır. Bu kapsamda dört haber ve bir köşe yazısı vardır. Bunlardan sadece ikisi entegrasyon ile ilgili olarak değerlendirilmiştir. Yukarıdaki tabloda yer alan birinci sıradaki “Biri Türk biri Suriyeli diğeri İranlı: Frankfurt üç göçmene emanet” başlıklı haber ile beşinci sırada yer alan “Şehirler ve Göçmenler” başlıklı köşe yazısı entegrasyon kapsamına giren politikalarla ilgilidir. Her iki haber metni yakından bakıldığında bize ne söylemektedir?

Haberin ana teması, göçmenlerin Frankfurt'ta önemli siyasi pozisyonlara seçilmesi ve bu durumun toplumsal ve politik önemi üzerinedir. Bu tema, çeşitliliğin, entegrasyonun ve toplumsal değişimin olumlu bir örneği olarak sunulmuştur. Haber, göçmenlerin kariyer yolculukları, karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelmeleriyle ilişkili olan bir şematik düzen içinde verilmiştir. Bu şematik yapı ile haberin takipçilerine, göçmenlerin siyasi başarılarına ulaşma sürecinde nelerle karşılaştıkları, nasıl mücadele ettikleri ve başarıya nasıl ulaştıklarına dair bir perspektif sunulmuştur. Haberın genel anlatısı, göçmenlerin kendi toplulukları ve genel toplum içindeki rolü üzerine kuruludur. Bu anlatı, göçmenlerin sadece kendi topluluklarının değil, genel olarak toplumun refahına katkıda bulunabilecek bireyler olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Haber, başlangıçta genel bir durum sunumuyla başlamakta (göçmenlerin siyasi başarıları), ardından kişisel hikâyeler ve mücadeleler üzerine detaylarla devam etmekte, başarının toplumsal ve politik etkileriyle sonuçlanmaktadır.

SABAH GAZETESİ HABERLERİ				
Haber No	Tarih	Haber Başlığı	Ana Tema	Tür
1	28.03.2023	Biri Türk biri Suriyeli diğeri İrani: Frankfurt uç göçmene emanet	Göçmen Politikaları	Haber
2	13.08.2023	Eve dönüşte kazan kazan dönemi! Başkan Erdoğan talimat verdi: Sığınmacılara Halep modeli		
3	24.05.2023	Cumhurbaşkanı Erdoğan duyurmuştu! 1 milyon Suriyeli dönüş için proje hazır		
4	6. 01.2024	Şehirler ve Göçmenler		Köşe yazısı
5	3.04. 2023	FOX TV'nin yalan haberi parodi çıktı! Algı operasyonu alay konusu oldu	Muhalefet Eleştirisi	Haber
6	24.05.2023	Ümit Özdağ iç savaş çıkarır dediği Kılıçdaroğlu ile ortak oldu! 7'li masaya girişini büyük bir yalanla taçlandırdı!		
7	24.08.2023	Suriyeli taklidi ile algı yarattı: Kirli provokasyona muhaliflerden destek!		
8	23.09.2023	Sosyal medyada nefret operasyonunda 8 tutuklama: Emniyet 27 hesap yöneticisi tespit etti		
9	17.10.2023	İsrail'in yanında saf tuttular! Zafer Partili Akçay 'katliam' ordusuna katıldı!		
10	20.10.2023	Ajans Muhbir editörü hakkında şok detaylar: Ankara'daki sokak olayları öncesi Güvenpark'ta röportaj yapmışlar		

11	6.01.2024	Göçmen kaçakçılarına çok ağır darbe	G ö ç m e n Kaçakçılığıyla Mücadele	Haber
12	16.01.2024	Göçmen kaçakçılığı çetesine operasyon: 5 tutuklama		
13	22.01.2024	Gözaltına alınan 4 göçmen kaçakçısından 2'si tutuklandı		
14	23.01.2024	Antalya'da 'ceset' devriyesi: Emniyet Müdürü Çevik açıklama yaptı		
15	24.02.2024	Bakan Yerlikaya duyurdu! Göçmen kaçakçılarına operasyon: 10 bin şüpheli yakalandı		
16	1.03.2024	Bursa'da 30 kaçak göçmen yakalandı		

Tablo 3: 1 Mart 2023-1 Mart 2024 tarihleri arasında *Sabah*'ta yer alan Suriyeli Sığınmacı Haberleri

Haberde, göçmen politikacıların başarılarını vurgulayan pozitif yüklü kelimeler kullanılmıştır (örn. “kazanma”, “başarı”, “emanet”). Bu, göçmenlerin siyasi arenadaki yükselişinin olumlu bir şekilde temsil edilmesine aracılık etmekte ve ayrıca, “çeşitlilik”, “kapsayıcılık” gibi kavramların varlığı toplumun genişleyen sosyal değerlerine de işaret etmektedir. Haber metninde, göçmen politikacıların genel olarak özne pozisyonunda yer aldıkları, onlara aktif bir rol atfedildiği ve böylece etkin pozisyonda olduklarını anlamamıza yarayan aktif cümleler kullanılmıştır. Örneğin, “Mike Josef kazandı” ifadesi bunlardan biridir ve burada Josef’in başarısı dolaysız bir şekilde onun kendisine bağlanarak, onun etkin bir aktör olduğuna aracılık edilmektedir. Frankfurt’taki göçmen kökenli politikacıların başarı hikayesi, retorik sorular (“Göçmen kökenlilerin liderlik rollerine yükselmesi, toplumsal çeşitliliğin gücünü nasıl gösteriyor?”), tekrar (“Çeşitlilik, çeşitlilik, çeşitlilik - şehrimizin başarısının anahtarı”), metafor (“Bu politikacılar, şehrin kültürel dokusuna yeni renkler ekleyen canlı fırça darbeleri gibidir”) ve hikayeleştirme (“4 yaşında ailesiyle birlikte savaştan kaçan Mike, bugün şehrin liderlerinden biri”) gibi retorik unsurlar kullanılarak anlatılmıştır. Bu teknikler, okuyuculara göçmenlerin topluma ve siyasete katkılarının değerini vurgulamaya, çeşitlilik ve entegrasyonun önemine dikkat çekmeye aracılık eden retorik unsurlardır.

Türkiye ile ilgili olmamakla birlikte bu haber, göçmenlere imkân verildiğinde,

entegrasyon sağlandığında onların ülkenin yönetimi için seçilen, aranan konumda olabileceklerine işaret etmektedir.

İbrahim Efe'nin *Şehirler ve Göçmenler* başlıklı köşe yazısı ise entegrasyonu doğrudan konu eden tek metindir. Yazıda göçmenler için şehirlerin yeni başlangıç noktaları olduğu ve bu sürecin karmaşık sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikleri içerdiği vurgulanıyor. Yerel yönetimlerin, göçmenleri topluma entegre etme ve onlara hizmet sunma kapasitesi ele alınıyor. İbrahim Efe yazısında şöyle demektedir:

Küçük şehirlerde yaşanan göçmen nüfusu artışı, yerel toplulukların direncini sınıyor. Bu nedenle söz konusu şehirlerde yerel halkın endişelerini anlamak ve çözüm odaklı politikalar geliştirmek önemli. Ayrıca göçmenlere yönelik eğitim ve bilinçlendirme programlarının benzerleri yerel halkın katılımıyla da yapılmalı ve bu sayede toplum içinde hoşgörü ve anlayışın artırılması hedeflenmeli.

Seçim dönemlerinde göçmenlere dair ortaya çıkan sorunlar, siyaset gündeminde önemli bir yer tutuyor. Ancak bu dönemlerde, etkili ve uzun vadeli çözümlerden ziyade siyasi kazanım hedefiyle ve popülist söylemlere dayalı vaatlerle hareket etmek, toplumsal bir ayrışmaya neden oluyor. Şehirler, göçmenleri sadece bir sorun olarak görmemeli ve politikalarını buna göre şekillendirmeli. (Efe, 2024)

Efe, küçük şehirlerde artan göçmen nüfusun yerel topluluklar üzerindeki etkilerine odaklanmakta, bu etkilerin getireceği olumsuzlukları olumluya çevirmek için halkın endişelerini anlamak ve bu endişelere yanıt vermek için eğitim ve bilinçlendirme programlarıyla hem göçmenlere hem de yerel halka yönelik kapsayıcı politikalar geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Özellikle de seçim dönemlerinde göçmenlere dair sorunların siyasi malzeme olarak kullanılmasının ve popülist söylemlerin toplumsal ayrışmaya yol açabileceği eleştirisiyle, siyasi liderler ve politika yapıcıların uzun vadeli ve etkili çözümler üretmesi gerektiğinin altını çiziyor. Bu bağlamda, metin göçmenlerin sadece bir sorun olarak değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün ve dayanışmanın parçası olarak görülmesi gerektiğini savunması anlamında *Sabah*'ta entegrasyonu ele alan tek metindir.

Öte yandan *göçmen politikaları* teması altında yer alan ve resmi düzlemde birincil kaynaklardan yapılan açıklamaların yer aldığı iki ve üç nolu satırdaki haberler AKP'nin Suriyelileri gönderme planlarını ilk kez kamuoyuna sunması açısından dikkat çekicidir. Cumhurbaşkanı ve AKP genel başkanı olarak Recep Tayyip Erdoğan 14 Mayıs 2023 genel seçimlerinin hemen

öncesinde ana muhalefet partisi lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun "İktidara gelirsek Suriyelileri göndereceğiz" açıklamasına karşı 15 Mart 2022 tarihli konuşmasında⁹ "Biz görevde olduğumuz sürece göndermeyeceğiz" demiştir. Ancak genel seçimlere 11 gün kala Cumhurbaşkanı Erdoğan bu açıklamayla çelişkili bir şekilde 3 Mayıs 2023 tarihli konuşmasında¹⁰ "1 milyon Suriyelinin geri dönüşü için proje hazırlıyoruz" açıklamasında bulunmuştur. 14 Mayıs 2023 genel seçimlerine giderken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 1 milyon Suriyeli sığınmacının geri dönüşünü destekleyen proje duyurusuna dair bu haberler, AKP'nin Suriyeli sığınmacılar konusundaki politikasının açıkça ortaya konulması, Suriyelilerin resmi düzlemde gönderileceğinin duyurulması ve kamuoyu algısının yönlendirilmesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim bu açıklama ile birlikte artık iktidar partisi de muhalefet partileri gibi seçmene Suriyelileri göndereceği mesajını vermeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 1 milyon Suriyeli sığınmacının dönüşünü destekleyen projeyi duyurmasına dayanan bu haberler iktidar kanadının Suriyeli sığınmacılara yönelik politikasının seçimlere çok az bir zaman kala değiştirdiğini, kabul ve uyumdan ziyade geri gönderme politikasına dönüştüğünün işareti olarak okunmuştur. Haberlerde "Ülkemizde geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin ülkemiz tarafından terörden arındırılan Suriye'nin Kuzeyi operasyon bölgelerine" gönderileceğine dair açıklamaya yer verilmekte, "bütünleşik bir yaklaşım ile hem konut alanlarının inşası hem de istihdam alanlarının artırılmasına yönelik Organize Sanayi Bölgeleri"nde yapılan konutlardan ve çeşitli amaçlarla kullanılacak inşaatlardan söz edilmektedir.

Haberlerde ayrıca "sığınmacıların geri gönderilmesi için Halep Modeli uygulanacağından bahsedilmekte "Bu modele göre güvenli bölgelerde işletmeler açılacak, eve dönene iş imkânı sağlanacak... Halep'in merkez alınarak, sosyal ve ticari hayatın canlandırılması yoluyla Türkiye'de yaşayan yüz binlerce Suriyeli ülkelerine geri dönecek." denilmektedir (2 ve 3 nolu haberler).

Her iki haberde de Türkiye'nin sığınmacı sorununa çözüm bulma ve bölgesel istikrarı sağlama çabaları ön plana çıkarılmakla birlikte, geri dönüşlerin nasıl gerçekleştirileceği, sığınmacıların karşılaşabileceği zorluklar ve entegrasyon süreçleri gibi konularda detay verilmemektedir. Geri gönderilmesi planlanan 1 milyon Suriyeli sayısına ulaşmak için geri gönderme politikalarının nasıl olacağına dair ayrıntıya yer verilmemesi, gönderilecek sığınmacıların zorla mı, kurayla mı, gönüllülük esasına dayalı olarak mı gönderileceği bilgisinin olmaması Suriyeli sığınmacılar açısından da endişe vericidir. Bu açıdan, haber içeriğinin esasen Türkiye'de 13 yıldır yaşamakta olan üç milyonu

54 Çoban Keneş H (2025). Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye'nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP'nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 34-74.

aşan sığınmacının böyle bir haber karşısında kültürel, politik, ekonomik açıdan entegre olma çabalarına, niyetlerine nasıl etki edeceği, daha da önemlisi Suriyelilere yönelik ayrımcı, ırkçı muamelelere nasıl yansıtacağı düşündürücüdür.

Sabah'taki ikinci tema "Muhalefet Eleştirisi" olarak belirlenmiştir. Bu tema sadece *Sabah*'ta tespit edilebilmiştir. Bu tema altında yer alan 5 haber muhalefetin ve iktidara eleştirel bakan medyanın Suriyeli sığınmacılara dair olumsuz, 'dışlayıcı' düşünce ve davranışlarını konu edinmektedir. Haberlerde genel olarak Suriyeliler üzerinden iktidara muhalif olan kesimlerin 'gerçek olmayan bilgileri dolaşıma sokması, manipülasyonlar yaparak toplumsal huzursuzluğa yol açmaları' eleştirilmektedir.

Son tema ise sığınmacıların 'kaçak, kaçakçılık, tutuklanma, çete, operasyon, komplo, suç' sözcükleri ile birlikte haberleştirildiği ve genel olarak olumsuz bağlam içinde yer aldığı haberlerdir. 14 Mayıs genel ve 31 Mart 2024 yerel seçimlerini içine alan süreçte hükümeti destekleyici haberler yapan *Sabah*'ta Suriyelileri konu edinen 16 haberin ağırlığının kaçak göçmenlere ve göçmen kaçakçılara dair haberlerden oluşması (6 haber) Suriyeli sığınmacılarla ilgili sorunun ağırlıkla kaçakçılar ve kaçak göçmenler olarak gösterilmesine ve iktidarın bu sorunların üzerine 'kararlılıkla' gittiği şeklindeki anlam çerçevesinin oluşmasına aracılık etmektedir. Oysa bu haberlerde sınır güvenliği, mülteci politikaları vb. ile insan kaçakçılığı arasındaki ilişkiler, kaçakçılığa neden olan koşullar arasında bir bağlantı kurulmamakta, sorunları doğuran kaynağa işaret edilmemekte ve sanki kendiliğinden ortaya çıkmış adli bir suç-sorun olarak insan-göçmen kaçakçılığından bahsedilmektedir. Nitekim İbrahim Efe'nin yukarıda yer verilen aynı gazetede köşe yazısında vurguladığı gibi kalıcı çözümler üreten politikalar yapılmalı, entegrasyona ağırlık verilerek sığınmacıların uyumları sağlanmalıdır. Aksi takdirde kaçak yollarla Avrupa'ya gitmek isteyen Suriyeli mülteciler için, Türkiye bir ara durak olarak, geçici bir mekân olarak görülmeye devam edilecektir. Böylece Türkiye'yi basamak olarak gören Suriyelilerin de, onları para kazanmanın yolu olarak gören insan kaçakçılarının da yasa dışı yollara başvurarak suçla ilişkilenmeleri kolaylıkla devam edecektir. Nitekim her üç gazetede de *göçmen kaçakçılığı* ve bununla mücadele hem ortak bir tema olarak belirmiş hem de *Hürriyet* ve *Sabah*'ta en çok haberin yer aldığı tema olarak ortaya çıkmıştır.

Özetle denilebilir ki seçim atmosferinin yaşandığı son bir yıl içinde *Sabah*'ta Suriyelileri konu edinen haberler Suriyelilerin gönderilmesine

dair politikalara, Suriyeliler üzerinden muhalefet eleştirisine ve göçmen kaçakçılığıyla mücadeleye daırdır. Bu haberlerde Suriyeli sığınmacıların milyonlarca sayıda oluşunun yarattığı toplumsal tepkileri azaltmaya ve seçime giderken muhalefetin Suriyeli sığınmacıları gönderme retoriği ile yarışır bir şekilde iktidarın da Suriyelileri gönderme isteğinin ve buna dair resmi olarak açıklanan politikaların haberlere konu olduğu görülmektedir.

İnceleme kapsamına alınan *Hürriyet*'te ise son bir yıllık süre içinde Suriyelilerle ilgili 27 haber tespit edilmiştir. Bu haberlerin tematik dağılımı *Tablo 4*' de yer almaktadır.

HÜRRİYET GAZETESİ HABERLERİ				
Haber No	Tarih	Haberin Başlığı	Haberin Ana Teması	Haberin Türü
1	05.04.2023	Suriyeli mülteci, belediye başkanı seçildi	Göçmen Politikaları	Haber
2	24.05.2023	Cumhurbaşkanı Erdoğan: 500 bin mülteci gönderdik		
3	30.07.2023	İstanbul'daki Suriyeliler için son gün 24 Eylül		
4	22.09.2023	İstanbul Valiliği'nden Suriyelilere son uyarı		
5	25.05.2023	Bakan Soylu: Türkiye'de şu anda 3 milyon 381 bin Suriyeli var		
6	25.05.2023	'500 bin Suriyeliyi gönderdik'		
7	21.05.2023	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan göçmen sorunuyla ilgili açıklama... 'Yol haritası hazırlıyoruz'		
8	24.09.2023	AB'de ipler gerildi... Almanya'da büyük kriz: Kaldıramayacak noktaya geldik	Uluslararası İlişkiler ve Mülteci Sorunu	Haber
9	31.01.2024	Suriye ile normalleşme güvence meselesine takıldı –S.Ergin		
10	24.05.2023	Çavuşoğlu'ndan Suriye cevabı: Çekilirsek oraya terör yerleşir-F. Çekirge		

11	23.01.2024	Antalya'da sahile vuran cesetlerin sırrı çözüldü... Yoksa insanlık mı battı	Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele	Haber
12	07.07.2023	Kaçak göçmen avını takip ettik... Plajda, garda, otobanda...		
13	31.01.2024	Bakan Yerlikaya rakamları paylaştı! Göçmen kaçakçılığına geçit yok		
14	28.01.2024	Osmaniye'de otomobilde biri bagajda, 6 kaçak göçmen yakalandı		
15	16.07.2023	Kaçak göçmen eve kapandı		
16	18.08.2023	Bu kadarı da pes! Balık istifi göçmen kaçakçılığı		
17	01.03.2024	İnegöl'de Suriye uyruklu 30 kaçak göçmen yakalandı		
18	21.01.2024	Antalya Valiliği'nden kıyıya vuran 6 cansız bedenle ilgili açıklama		
19	27.07.2023	Edirne'de kaçak göçmen operasyonu: 53 kişi yakalandı		
20	05.02.2024	Edirne'de Suriye uyruklu 2 kişi göçmen kaçakçılığı şüphesiyle tutuklandı		
21	07.10.2023	Şanlıurfa'da göçmen kaçakçılığı operasyonu: 5'i Rus, 39 kişi yakalandı		
22	28.02.2024	Tekirdağ'da 8 kaçak göçmen yakalandı - Son Dakika Tekirdağ Haberleri		
23	15.08.2023	Edirne'de göçmen kaçakçısı ve 22 göçmen yakalandı		
24	13.10.2023	Bursa'da kaçak göçmen operasyonu: Yakalanıp sınır dışı edildiler		
25	09.06.2023	Fransa'da vahşet! Parkta bıçakla çocuklara saldırdı	Toplumsal Kaygı ve Sorunlar	Haber
26	04.07.2023	Sağlık Bakanı Koca'dan 'Suriyeli doktor' ve 'kızamık salgını' iddiaları ile ilgili net açıklama		Köşe Yazısı
27	30.05.2023	Seçimin kaderini Suriyeliler mi belirledi F.Soybaş		

Tablo 4: 1 Mart 2023-1 Mart 2024 tarihleri arasında *Hürriyet*'te yer alan Suriyeli Sığınmacı Haberleri

Yukarıdaki tablodan da takip edilebileceği gibi haberlerin ağırlıklı temasını 14 haber ile *göçmen kaçakçılığı* oluşturmaktadır. 10 haber ve bir köşe yazısı *göçmen politikaları*, üç haber *Uluslararası İlişkiler ve Mülteci Sorunu*, iki haber ve bir köşe yazısı *toplumsal kaygılar ve sorunlar* teması altında kodlanmıştır.

Hürriyet'te yer alan 7 haber iktidar partisi yetkililerinin Suriyelileri gönderme planlarına dair açıklamalardan oluşmaktadır. AKP, bugüne kadar Suriyelileri göndermeyeceğini savunurken, seçim öncesinde stratejik bir manevrayla 'Suriyelileri göndereceğiz' söylemine yönelmiştir. Bu popülist yaklaşımı desteklemek amacıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "500 bin mülteci gönderdik" açıklaması, İstanbul'daki Suriyeliler için belirlenen süre ve Bakan Soylu'nun Türkiye'deki Suriyeli sayısına ilişkin beyanları, parti söylemindeki değişimi ortaya koymaktadır. Bu tür söylemler, toplumun Suriyeli mülteciler konusundaki hassasiyetlerine hitap ederek oy kazanma amacını taşımaktadır. Ayrıca, muhalefet partilerinin Suriyelileri gönderme vaatlerine karşılık vererek, seçmen kaybını önleme ve bu konuda avantaj sağlamalarını engelleme stratejisini de içermektedir. Öte yandan *Hürriyet*'in iktidar üyelerinin konuşmalarından alarak öne çıkardığı bu başlıklar, medya ile politik söylem arasındaki eklemlemeye de işaret etmektedir. İktidar partisinin Suriyelileri göndereceğine dair açıklamalarının *Hürriyet*'te eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden, doğrudan haberleştirilerek dolaşıma sokulması, kamuoyunda iktidarın söylemi doğrultusunda bir algının oluşmasına aracılık etmektedir. Bu durum, özellikle mevcut ekonomik ve sosyal sorunların kaynağı olarak Suriyelileri gören seçmenler nezdinde mültecilere yönelik önyargıların pekişmesine yol açmakta ve toplumsal gerilimleri derinleştirerek şiddet eylemlerinin artmasına zemin hazırlamaktadır.

Sabah'tan farklı olarak *Hürriyet*'te Suriyelilerin Türkiye'deki varlığı ile ilişkilendirilen sorunlara dair haberler nedeniyle *Toplumsal Kaygı ve Sorunlar* teması; sığınmacıların uluslararası boyutu, sınır güvenliği vb. boyutlarını ele alan yazılar dolayısıyla da *Uluslararası İlişkiler ve Mülteci Sorunu* temaları yer almaktadır. *Toplumsal Kaygı ve Sorunlar* teması altında yer alan üç haberde de Suriyeli sığınmacılar "bulaşıcı hastalıkla", "seçimlerin sonuçlarına olası etkileri" gibi sorunlarla ilişkilendirilmiştir. *Uluslararası İlişkiler ve Mülteci*

Sorunu teması iki köşe yazısı ve bir haber dolayısıyla belirlenmiştir. Köşe yazılarında entegrasyonla doğrudan ilişkilendirilebilecek tek haber ise *Saba'ta* yer verilmiş olan tablodaki bir nolu haberdir. Türkiye'yle ilgili olmayan "Suriyeli mülteci belediye başkanı oldu" başlıklı haber daha önce ayrıntılı olarak analiz edilen Almanya'da yaşayan bir mültecinin belediye başkanı olmasını konu edinmektedir. Bu anlamda *Hürriyet'te* Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerle ilgili eğitim, kültür, politika gibi alanlarda kabul ve entegrasyonla ilgili tek bir habere rastlanmamıştır aksine, Suriyelileri gönderme planlarına, kaçak göçmenlere ve kaçakçılıkla ilgili şebekelere dair Suriyelileri kriminalleştirmeye aracılık eden haberler yer almıştır. Nitekim *Toplumsal kaygı ve sorunlar* teması altında yer verilen bu türden haberlerin bir örneği olarak "Sağlık Bakanı Koca'dan 'Suriyeli doktor' ve 'kızamık salgını' iddiaları ile ilgili net açıklama" başlıklı *Hürriyet'te* yer alan haber aşağıda analiz edilmektedir. Haberin içeriği tamamıyla Suriyelileri kriminalleştirmeye aracılık eden iddialara Bakanlık düzeyinden yapılan açıklamadan oluşmaktadır.

Bu haber esasen Türkiye'de ırkçı-ayırıcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşasında sıklıkla kullanılan iki argümana karşı Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın açıklamalarına dayanmaktadır. İlk argüman, "Suriyelilerin işimizi elimizden aldı" iddiasıyla üretilen ırkçı-ayırıcı söylemlerle ve ikinci argüman ise "Suriyelilerin hastalık yaydığı" iddiasıyla dolaşıma sokulan ırkçı-ayırıcı söylemlerle ilgilidir. Bakan Koca'nın açıklamaları, "Suriyeli sağlık çalışanlarının Türkiye'deki istihdamına" ve "Türkiye'deki kızamık salgını iddiaları"na karşı bir savunma niteliğindedir. Koca, iddia edilen konulara karşı "hükümetin net olduğunu ve kontrolü ellerinde tuttukları"nı belirtmektedir. Haberde, açıklamaların yapıldığı bağlamın (uluslararası bir toplantı ve kabine toplantısı sonrası) bilgisi verilmekte ve ardından Bakan Koca'nın iddialara yanıtı sunulmaktadır. Ayrıca, haberin bilgi yapısı, hükümetin politikalarının ve eylemlerinin neden ve sonuç ilişkilerini vurgulayarak, hükümetin bu konudaki aktif tutumunu ve sorumluluk anlayışını ön plana çıkaracak şekilde kurgulanmıştır. Haberde, öncelikle hükümetin mevcut iddiaları dikkate aldığı, bu iddiaların gerçek olmaması için etkili tedbirler aldığı ve konuları yönetebildiğini gösteren bir anlatı kurulmuştur. Tek haber kaynağı olarak ise bakanın açıklamasına yer verilmiştir.

Bakan Koca'nın ifadelerinde yer alan "çarpıtılmak" ve "manidar" gibi terimler, mevcut iddiaların gerçeği yansıtmadığı ve kasıtlı olarak çarpıtıldığı yönünde bir ima taşımaktadır. Bakan'ın açıklamaları, açık ve doğrudan bir anlatım içeren, neden-sonuç ilişkilerini net bir biçimde ortaya koyan kurallı

cümle yapılarıyla sunulmuştur. Haberde, “Avrupa Birliği fonlarından” ve “göçmenlere sağlık hizmeti vererek” gibi ifadeler kullanılarak, hükümetin hem uluslararası destek aldığı hem de bu kaynakları etkin bir şekilde kullandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, “aşıda yerleşme oranımız yükseliyor” gibi söylemlerle, hükümetin sağlık alanındaki başarılarına dikkat çekilmekte ve bu başarıların gelecekte de sürdürüleceği mesajı verilmektedir.

Türkiye’de yaşayan sığınmacıların sayısal yoğunluğu ve ülkede kalış sürelerinin uzunluğu göz önünde bulundurulduğunda, işgücü piyasasına katılımları, meslek edinmeleri ve toplumsal hayata entegrasyonları kaçınılmaz bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Sığınmacılar, iş yaşamına dâhil olmanın yanı sıra aile kurma, eğitim süreçlerine katılım ve gündelik sosyal yaşamda görünürlük açısından da toplumun farklı alanlarında yer almaktadır. Ancak, iktidar yetkililerinin açıklamalarına dayalı haber içeriklerinde, entegrasyon sürecine yönelik çabaların neredeyse kriminalize edildiği ve bu bağlamda iktidar temsilcilerinin de suçlama niteliğindeki iddialara karşı savunma pozisyonu aldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın açıklamalarında yer alan “sözlerimin çarpıtılarak” ifadesi, kendisinin yanlış anlaşıldığını ya da iddiaların gerçeği yansıtmadığını vurgulamaktadır. Bu söylem, açıklamanın daha en başında savunmacı bir pozisyon alındığını ve kamuoyuna yönelik bir düzeltme çabasının benimsendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, medyada yer alan söylem ve haber dilinin, entegrasyon politikalarının toplumsal algı üzerindeki etkileri açısından dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bakan Koca’nın Suriyeli sağlık çalışanlarının Göçmen Sağlığı Merkezlerinde görev aldığını belirtmesi, Suriyeli sağlıkçıların Türkiye’nin sağlık sistemine entegre edildiğini ve bu entegrasyonun Avrupa Birliği fonları tarafından desteklendiğini gösterir. Bu açıklama, göçmen entegrasyonunun hem yerel topluluklar hem de uluslararası toplum tarafından desteklendiği bir çerçeveyi ortaya koyar. Ancak, açıklamanın bu entegrasyon sürecinin etkilerine, örneğin Türk sağlık sistemi üzerindeki etkisi veya Suriyeli sağlık çalışanlarının mesleki deneyimleri hakkında daha fazla bilgi vermemesi, konunun daha derinlemesine ele alınmadığını gösterir. Haberde dile getirilen iddiaların taraflarına yer verilmemesi, Suriyeli sağlık çalışanları, sağlık sektöründeki diğer çalışanlar veya göçmen hakları alanında faaliyet gösteren örgütler gibi diğer ilgili tarafların görüşlerine başvurulmamıştır. Bu durum, *Hürriyet*’in konunun diğer taraflarını görmezden geldiğine ve haber kaynağı olarak sadece iktidarın sözünü dolaşıma sokmayı tercih ettiği anlamına da gelmektedir.

Aşağıda *Tablo 5*'te yer verilen haberler ise *Sözcü*'den elde edilmiştir. İki seçim dönemini kapsayan son bir yıllık sürede Suriyeli mültecilerle ilgili en fazla haber *Sözcü* tarafından yapılmıştır. Konuya dair haberin çokluğu Suriyelilerin Türkiye'deki varlıklarının *Sözcü* tarafından haber değeri taşıdığını göstermekle birlikte bu haberlerin hangi bağlamda nasıl haberleştirildiği analize muhtaçtır. Nitekim *Sözcü*'de yer alan haberlerin neredeyse tamamında Suriyeliler ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal olumsuzluklarda aktör olarak ve/veya iktidarı eleştirmenin aracı olarak konumlandırılmaktadır. Bu açıdan *Sözcü*'nün sayısal olarak Suriyelileri konu edinen haberlerinin sayısal çokluğu bu haberlerin hak odaklı bir habercilik perspektifiyle yapıldığı anlamına gelmemektedir.

Haber No	Tarih	Haber Başlığı	Haberin Teması	Haber Türü
1	31.03.2023	Mezuniyet yalan diploma gerçek!	İktidar Eleştirisi	Haber
2	31.05.2023	Reuters Erdoğan'ın Suriyeli mülteci vaadiyle ilgili analiz yaptı		
3	10.07.2023	'Serhat şehrimiz Hatay'ı kaybedebiliriz'		
4	02.10.2023	AB'den Türkiye'ye tepki: Göçmen başına Erdoğan'a 4.7 milyon Euro ödedik		
5	02.10.2023	'Mülteci tehdidini konuşmak her vatansverin görevidir!'		
6	30.08.2023	Suriyeli patrone skandal işçi kıyımı		
7	04.01.2024	Izmir'de tartışılan anaokulu inşaatı durduruldu		
8	15.08.2023	Sınır dışı edilecek yabancı suçluları bırakmışlar!		
9	27.09.2023	Mülteci çalıştırana ucuz kredi desteği!-M. Muratoğlu		
10	02.09.2023	Mültecilere alışın hutbesi - Murat Muratoğlu		
11	10.05.2023	AKP'li Ömer Çelik: Suriye ile liderler görüşmesi aşamasına yakınız	Göçmen Politikaları	Haber
12	13.07.2023	Kaçak göçmen açıklaması: Yakın zamanda...		
13	20.09.2023	İçişleri Bakanlığı duyurdu: Süre uzamayacak 24 Eylül son gün		
14	22.05.2023	Kurtulmuş: Onurlu geri dönüş... Özdağ: Gerekirse zorla...		
15	26.09.2023	Türk patrona Suriyeli işçi çalıştırma şartı		
16	16.12.2023	İçişleri Bakanı Yerlikaya: 238 bin 55 Suriyeli Türk vatandaşlığı kazandı		

17	7.10.2023	Suriye'den kaçak geçiş yapan 5'i Rus 39 kişi yakalandı	Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele	Haber
18	07.12.2023	Suriyeli 16 göçmen kaçakçısı yakalandı		
19	12.04.2023	Sinan Oğan: Fazla sayıda Suriyeli Iraklı Afganistanlı Pakistanlı seçmen tespit ettik	Toplumsal Kaygı ve Sorunlar	Haber
20	24.05.2023	Türkiye'deki Suriyeli sayısı açıklandı		
21	02.07.2023	Haber yapan gazeteciye Suriyeli davağı		
22	03.07.2023	Suriyeli gerginliğı! Halk sokağına döküldü ortalık karıştı		
23	16.07.2023	Aydın'da Suriyeli gruplar kavga etti		
24	02.12.2023	Suriyeli gençler Türkiye'de yaşamaktan memnun Türkler değıil		
25	15.09.2023	Suriyeli veli İstiklal Marşı paylaşımının ardından tutuklandı		
26	17.02.2024	Suriyeli 16 konsomatrise sınır dışı		
27	26.05.2023	Suriyeli cinci can çıkardı -İsmail Saymaz		
28	27.05.2023	İyi düşün!-Deniz Zeyrek		
29	19.05.2023	Büyük yön değıişimi: Esad Suudi Arabistan'a giderken Suriye'den 'mültecilerin dönüşü' açıklaması	Uluslararası İlişkiler Mülteci Sorunu	Haber
30	04.07.2023	Suriye ve Ürdün mültecilerin dönüşü için anlaştı		
31	23.09.2023	Almanya Türkiye'yle yeni mülteci anlaşması istiyor		
32	28.09.2023	AB'de gündem Türkiye: Mülteci anlaşması karşılığında 'Şengen vizesi' önerisi		
33	02.10.2023	Lübnan'da Suriyeli sığınmacı isyanı: 'Dayanılmaz boyuta ulaştı'		
34	23.08.2023	Birleşmiş Milletler'den Suriye çağırısı		

Tablo 5: 1 Mart 2023-1 Mart 2024 tarihleri arasında *Sözcü'de* yer alan Suriyeli Sığınmacı Haberleri

Sözcü'nün haberlerinde Suriyeli mülteciler üzerinden hem *iktidar eleştirisi* (10 haber), hem de Suriyelilere bitştirilen sorunlarla ilişkili haberler dolayısıyla *toplumsal kaygılar ve sorunlar* (10 haber) teması öne çıkmıştır. Esasen 34 haberin neredeyse tamamı Suriyelilerin Türkiye'deki varlığıyla

ilişkilendirilen ekonomik, kültürel, politik, toplumsal, sınır güvenliği gibi sorunlara dair haberlerden ve Suriyeli sığınmacı politikası nedeniyle hükümet eleştirisini içeren haberlerden oluşmaktadır. 34 haber içerisinde sadece *Suriyeli gençler, Türkiye’de yaşamaktan memnun, Türkler değil* başlıklı haber Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyumları açısından önemli bir araştırmanın bulgularından oluşmaktadır. Ancak haber başlığı ile öne çıkarılan anlam metnin içeriğiyle uyumsuzdur ve haberin başlığı biz-onlar karşıtlığına yol açacak şekilde bağlamından kopararak verilmiştir. Haber başlığının gerisi okunduğunda bu durum netleşmektedir. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği’nin desteğiyle gerçekleştirilen “Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım” araştırması, alanında uzman beş akademisyen tarafından Suriyelilerin yoğun yaşadığı 16 ilde 1933 Türk 1427 Suriyeli ve 506 göçmen 2022 yılında yapılmıştır. Araştırmada Suriyeli gençlerde Türkiye’de yaşamaktan memnun olmayanların oranı düşük (%11.8), memnun olanların oranı (%88) olarak çıkmıştır. Türkiye’de yaşamaktan memnun olan Suriyeli gençlerin %61’i ise Türkiye’de kalıcı olarak yaşamayı düşünmektedir. Türkiyeli gençlerin memnuniyetsizlik oranı %48.8 olarak belirlenmiş ve gençlerin, %43.8’lik bir kesimi yurt dışında yaşamak istemektedir.

Savaş koşullarından kaçarak Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin hayatta kalmaları ve bir yaşam kurmaları anlamında buldukları ülkeden memnuniyet oranlarının yüksek çıkması anlaşılabilir. Aynı gerekçelerle olmasa bile Türkiyeli gençlerin de daha iyi bir yaşam kurmak için arayışta olmaları ve koşulları daha iyi olan bir ülkeye gitmeyi düşünmeleri bağlamında buldukları ülkedeki yaşamlarından memnun olmadıklarını ifade etmeleri de anlaşılabilir. Farklı gerekçelerle ve farklı bağlamlarda ortaya çıkan oranların karşılaştırılarak Suriyeli ve Türkiyeli karşıtlığı kurmaya aracılık edecek şekilde başlığa taşımak yanıltıcıdır. Nitekim araştırmadan çıkan verilere yakından bakıldığında Türkiye’deki Suriyelilerin istihdam, ekonomik koşullar, gelir durumları, güvenlik ve sosyal entegrasyon açısından durumları iç açıcı görünmemektedir. Örneğin, yaş aralığı 0-17 olan Suriyeli çocukların üçte biri okula kayıtlı değildir. Okula devam etmeyen çocuklar arasında ekonomik zorluklar, erken yaşta evlilik, pandemi sırasında eğitim bağlarının zayıflaması ve kayıt dışı yaşam önemli etkenler olarak belirmiştir. Genel olarak Suriyelilerin asgari ücret düzeyinde gelir elde ettiği ancak %44.1’inin ise aylık 4.000 TL’nin altında gelire yaşadığı düşünüldüğünde ağır bir yoksulluk içinde oldukları açıktır.

Bu koşullar altında, imalat, inşaat, hizmet, tarım ve hayvancılık sektörlerinde yoğun olarak çalışan Suriyelilerin büyük çoğunluğunun sosyal güvenceden

yoksun ve kayıt dışı istihdam edildiği dikkate alındığında, temel geçimlerini sağlamaktan öteye geçemedikleri söylenebilir. Bu bağlamda, Suriyelilerin yalnızca hayatta kalma mücadelesi verdikleri gerçeği, abartılı bir yorum olarak değerlendirilemez. Araştırma bulguları, yalnızca Suriyelilerin değil, genel olarak göçmen ve mülteci nüfusun %80'inden fazlasının 6.000 TL'nin altında bir gelire yaşamlarını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu ekonomik koşullar göz önüne alındığında, göçmen ve mülteci bireylerin buldukları ülkeye sosyal ve ekonomik uyum sağlamalarının son derece güç olduğu öngörülebilir. Ağır ekonomik yoksunluk içinde hayatta kalmaya çalışan sığınmacılar için dil öğrenmek, sosyal hayata katılmak ve kendilerini gerçekleştirebilecek fırsatlara erişmek önemli yapısal engeller barındırmaktadır. Bu durum, sığınmacıların toplumsal uyum süreçlerini olumsuz yönde etkileyerek, onların hem ekonomik hem de sosyal entegrasyonlarını geciktiren bir faktör hâline gelmektedir.

Araştırmayla ilgili veriler de bunu teyit etmektedir: Suriyelilerin yaklaşık %40'ı Türkçe dokümanları yeterince anlayabilmekte, fakat konuşma ve medya içeriklerini anlama becerileri daha düşüktür. Diğer göçmenler ise Türkçe becerileri konusunda daha iyi durumdadır. Toplumsal katılım açısından da Türklerin %67'si, Suriyeli göçmenlerin %37.6'sı ve diğer göçmenlerin %52.8'i, kendi ülkelerinden olmayan komşularını hiç ziyaret etmemektedir, bu durum sosyal izolasyonun bir göstergesidir.

Esasen habere konu olan araştırma Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin ve Türk vatandaşlarının sosyal ve ekonomik durumları arasındaki temel farklılıkları ve zorlukları verilerle ortaya koyan kapsamlı bir araştırmadır. Veriler, göçmenlerin entegrasyon süreçleri ve karşılaştıkları zorlukların yanı sıra, yerel halkın da sosyal ve ekonomik problemleri konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan *Sözcü'nün* başlık tercihi gazetenin Suriyelilere karşı tavrını göstermesi açısından çarpıcıdır.

Ayrıca Suriyelileri ele alan köşe yazısı oranı da (5 köşe yazısı) en çok *Sözcü'de* bulunmakla birlikte köşe yazılarının tamamı da Suriyelilerin ülkede yarattığı sorunları öne çıkaran yazılardır. Örneğin Deniz Zeyrek 14 Mayıs 2023 seçimlerinin ikinci turunun yapılacağı 28 Mayıs 2023 tarihi için "İyi düşün" başlıklı köşe yazısının girişinde "**Yarın**¹¹ önemli bir seçim var" demekte ve 20 yıllık AKP iktidarında yaşanan sorunları sıraladıktan sonra seçmene açık çağrıda bulunmakta ve Suriyelilerle ilgili şöyle demektedir:

64 Çoban Keneş H (2025). Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye'nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP'nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 34-74.

■ Ülke işgal altında:

2011'den bu yana izlenen yanlış politikalar, Türkiye'yi kaçak göç merkezi yaptı. Ülkedeki yasal ve illegal göçmen sayıları konusunda kimsenin elinde doğru veri yok. İçişleri Bakanı'yla AK Parti Genel Başkanvekili dahi aralarında 2 milyona yakın fark olan rakamlar açıklıyor. Sokaklardaki manzara çok açık. Ülke resmen göçmen işgali altında. Sınır illerinde "Suriyeli vatandaşlarımızın" sayısı, kendi vatandaşlarımızı geçmeye başladı.

Göçmenler yetmiyormuş gibi bir de konut satışı yoluyla verilen vatandaşlıklar var. Sayısını bilen yok. Türkiye'deki seçmen artışının nüfus artışına oranı iki katı geçmiş durumda. Kaç göçmen pasaport aldı, kaç yabancı dolarla pasaport satın aldı bunların kaç seçmen olup oy kullandı bilen varsa beri gelsin!

Sözcü'de ikinci tura kalan seçimin öncesinde yayımlanan ve Suriyeli mültecilerle ilgili ayrımcı, kışkırtıcı bir söylemi barındıran köşe yazıları, gazetenin siyasal ve toplumsal meselelere yaklaşımını açıkça göstermektedir. Nitekim yukarıdaki metinde yer alan "ülke işgal altında" ifadesi ve göç politikalarına ilişkin sert eleştiriler, köşe yazarının popülist ve milliyetçi söylemle eklenmesine işaret etmektedir. Köşe yazıları genellikle yazarın kişisel görüşlerini yansıtmakla birlikte *Sözcü*'nün mülteciler konu edinen diğer haberleriyle birlikte düşünüldüğünde de gazetenin ve köşe yazarlarının politik görüşlerinin ortaklaştığı ve Suriyelileri güvenlik sorunu olarak görmek ve hükümetin Suriyelilerle ilgili politikalarını eleştirmek açısından uyum içerisinde oldukları görülebilmektedir. Bu bağlamda, *Sözcü*'deki 34 haberin neredeyse tamamında Suriyeli mültecilerin yarattığı "tehlikelere" sıklıkla işaret edilmekte ve toplumdaki güvenlik endişelerini ve yabancı düşmanlığını besleyen bir dil ve söylem benimsenmektedir. Bu haberler, popülist medya stratejilerinin bir parçası olarak, mültecilerin oluşturduğu "tehlikeleri" ön plana çıkarmaya çalışmakta; kısa vadede toplumsal korku ve endişeleri manipüle ederek linçlere yol açmakta; uzun vadede ise mültecilerin kalıcı olduğu ve bir arada yaşamak zorunda olduğu gerçeği nedeniyle Suriyelilerin kabul ve uyum sorunlarını devam ettirerek geleceği tehlikeye atmaktadır. Nitekim 1 Temmuz 2024 tarihli yukarıda bahsi geçen taciz olayı üzerinden Suriyelilere yönelen saldırılara ve linçlere bakıldığında tehlike her an her yerde açığa çıkacak gibi görünmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu makalenin yazım sürecinde beklenmedik gelişmeler yaşanmış; 8 Aralık 2024'te muhalif grupların başkent Şam'ı ele geçirmesiyle Beşşar Esad yönetimi devrilmiş, böylece 61 yıllık Baas rejimi sona ermiş ve Suriye'de yeni bir yönetim inşa süreci başlamıştır.¹² Ancak, Suriye'deki bu köklü siyasal dönüşüme ve ülkede devam eden çalkantılı sürece rağmen, Türkiye'de Suriyelilerin geri gönderilmesine yönelik politik ve toplumsal söylemlerde

kayda değer bir değişiklik gözlemlenmemiştir.

İktidar ve muhalefet partileri arasında Suriyelilerin geri dönüş sürecine dair tartışmalar sürerken, toplumsal düzeyde mültecilere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı söylemler varlığını korumaktadır. Türkiye'nin iç politik dinamikleri ve ekonomik koşulları, bu söylemleri beslemeye devam etmekte; mültecilerin geri dönüşü meselesi hâlâ ırkçı ve ayrımcı bir söylem çerçevesinde ele alınmaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde mülteciler, seçmeni etkilemeye yönelik siyasal stratejilerin merkezine yerleştirilmekte ve kamuoyunda ırkçı, dışlayıcı söylemlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Çalışmanın bulguları da Suriyelilere yönelik politik ve toplumsal söylemlerin büyük ölçüde insan hakları perspektifinden uzak bir şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Medya, mülteci meselesini hak odaklı bir yaklaşımdan ziyade, toplumsal ayrışmayı derinleştiren ve siyasal çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmiş bir söylem çerçevesinde ele almakta; bu durum, mültecilerin entegrasyonu ve sosyal kabul süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Medyada yer alan haberler, eğitim, ekonomi ve toplumsal uyum konularında Suriyelilere yönelik yanlış ve eksik bilgilerin dolaşıma sokulduğunu göstermekte; kamuoyunda mültecilere yönelik önyargıları ve dışlayıcı tutumları pekiştiren bir işlev görmektedir.

Dolayısıyla, Suriyeli mültecilerin geri dönüş süreci yalnızca bireysel göç hareketleriyle sınırlı olmayıp, Suriye'deki iç siyasi dengeler, Türkiye'nin politik atmosferi ve uluslararası gelişmeler çerçevesinde ele alınması gereken çok boyutlu bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de mülteci meselesinin siyasal araçsallaştırılmasına karşı hak temelli bir yaklaşım geliştirilmesi, medya söylemlerinin eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmesi ve mültecilerin toplumsal entegrasyonuna yönelik yapısal çözümler üretilmesi akademik, etik ve insani bir sorumluluk olarak ele alınmalıdır.

Genel ve yerel seçimleri kapsayan bir yıllık süreci kapsayan bu çalışmada, *Sabah*, *Sözcü* ve *Hürriyet* gazetelerindeki haberlerin dili ve söylemi, bu ana akım gazetelerin Suriyeli mültecilere yönelik reflekslerini belirleyen temel dürtünün iktidara yandaşlık veya karşıtlık olduğunu göstermiştir. İktidarın Suriyelilerle ilgili politikalarını ve söylemini destekleyen bir dil kullanan *Sabah*'ta; muhalefetin diline ve söylemine ortak olarak iktidarın Suriyelilerle ilgili politikalarını eleştiren *Sözcü*'de ve Suriyelilerle ilgili sorunları neredeyse sadece güvenlik, kaçak göçmen sorununa indirgemek suretiyle kriminalleştiren *Hürriyet*'te, Suriyelilerin 13 yıldır Türkiye'de yaşadıkları ve

önemli bir kısmının da kalıcı olduğu gerçeğinin görmezden gelindiği haberlerin analizinden tespit edilebilmektedir. İncelenen gazeteler, Suriyelilerin toplumsal kabul ve uyumuna dair herhangi bir rol üstlenmemekte, politik söylemin dışlayıcı ve kışkırtıcı diline eklenmektedir.

İnceleme kapsamına alınan dönemde, Suriyelilerle ilgili yeni olan durum, kıyasıya rekabet ortamında geçeceği anlaşılan ve iktidarın el değiştirme olasılığının güçlü bir şekilde tartışıldığı genel seçimler öncesinde, AKP'nin de muhalefetteki siyasi partilerin Suriyelileri gönderme planlarına "onurlu geri gönderme" söylemiyle eklenmiş olmasıdır. İktidarın 13 yılın sonunda sığınmacıları göndereceğini deklare etmesi, hem Suriyeli sığınmacılar hem de Türkiye açısından yeni bir dönemin işareti olarak okunmuştur. Nitekim hem genel hem de yerel seçimler AKP'nin gücünü kaybettiğini ve seçmenlerin tercihini değiştirdiğini göstermiştir. Oy kaybına dair öngörülen tahminler, AKP'nin beklenmeyen bir zamanda "onurlu geri gönderme" söylemi ile Suriyelileri ülkeden çıkarmak istemesinde etkili olmuş görünmektedir. Erdoğan'ın açık kapı politikasıyla içeri aldığı, Ensar ve muhacir¹³ söylemi ile kabul edilmesini istediği ve vatandaşlık vaat ettiği¹⁴ Suriyeli sığınmacılar, bugün "onurlu geri gönderme" söylemiyle aynı Erdoğan tarafından ülke dışına çıkarılacak "fazlalık" olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu bağlam içinde gazetelerin Suriyelileri konu edinen haberlerinde de "Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele" ve "Göçmen Politikaları" en sık işlenen temalar arasında yer almıştır. Sadece *Sabah'ta* yer alan ve gazetenin iktidar yanlısı duruşunu yansıtan "Muhalefet Eleştirisi" teması, muhalefet ve bazı medya organlarının Suriyelilere yönelik olumsuz algı yaratmakla suçlandığı haberleri içermektedir. *Sözcü'de* ise "İktidar Eleştirisi" ve "Toplumsal Kaygı ve Sorunlar" temaları özellikle ön plana çıkmış, bu temalar üzerinden hükümetin politikaları eleştirilmiştir. Genel olarak, *Sabah'ın* iktidarı destekleyici bir tutum sergilemesi gibi, *Sözcü'nün* de Suriyeli sığınmacılara yönelik haberleri hükümeti eleştirmek amacıyla kullanılmıştır.

Her üç gazetede de sığınmacılar, güvenlik ve kaçakçılık odaklı bir perspektifle ön plana çıkmış, özellikle *Hürriyet'te* "Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadele" teması 14 kez yer alarak en çok öne çıkan tema olarak belirlemiştir. Bu durum, Türkiye medyasında Suriyelilerin atılması gereken bir "fazlalık" olarak görülmeye, suça konu edilmeye devam edildiğini göstermektedir.

Her üç gazetenin Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberlerine konu ettiği yeni durum; bugüne kadar iktidarı eleştirmek için kullanılan Suriyelilerin varlığı

ve özellikle de seçimlerde bir vaat olarak muhalefet partileri tarafından dile getirilen “Suriyelilerin gönderileceği” beyanı ilk defa iktidar tarafından da dile getirilmiş ve bu resmi açıklamanın kendisi olduğu gibi her üç gazetede de yer almıştır. Böylece, entegrasyon yerine gönderme politikası iktidarın da, muhalefetin de, anaakım medyanın da “ortak hedefi” olarak belirlemiştir. Görünen o ki, Suriyeli sığınmacılar konusunda liberal medya reflekslerini dahi kaybetmiş ana akım Türkiye medyası, konumunu iktidar yandaşlığı ve karşıtlığı üzerinden belirlemekte; bu bağlamda, Suriyelilerle ilgili haberler de bu karşıtlık ve yandaşlık ekseninde yazılmaktadır. Dolayısıyla, bir arada yaşamak açısından hayati önemde olan kabul ve uyum meselesinde medya olumlu bir rol üstlenmemekte, daha önce anılan çalışmaların sonuçlarıyla birlikte bu çalışmanın sonuçları da göstermektedir ki; anaakım medya politik söylemin dışlayıcı, ayrımcı ve ırkçı diline eklenerek kamuoyunun Suriyelilere yönelik linç kültürünün oluşmasına 13 yıldır aracılık ediyor görünmektedir.

Özellikle 8 Aralık 2024’te yaşanan son gelişmelerin ardından, Suriye’deki çalkantılı sürecin devam edeceği öngörülmekte ve yakın gelecekte güvenli bir yaşam alanının inşa edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Makalede sunulan veriler de (Grafik 1, Tablo 1), bu durumu desteklemektedir. Nitekim, Suriyelilerin ülkelerine dönüşü de beklenildiği gibi gerçekleşmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı’nın en son açıklamalarına göre, Esad rejiminin devrilmesinin ardından geçen sürede yalnızca 81.576 kişinin Suriye’ye döndüğü belirtilmektedir. Ayrıca, çatışmaların ve baskının farklı biçimlerde sürdüğü bir ortamda, bu dönüşlerin ne kadar kalıcı olacağı ve Suriye’de istikrarlı bir yaşamın mümkün olup olmayacağı ciddi bir tartışma konusudur.

Medyanın, verilerle ortaya konulan bu gerçeklik karşısında, Suriyeliler ile yerel halk arasındaki bağı güçlendirmek ve entegrasyon süreçlerine olumlu katkı sağlamak adına haber üretme pratiklerini değiştirmesi gerektiği açıktır. Bu doğrultuda, medya kuruluşları ve çalışanlarının, mültecilere yönelik haberlerde kullanılan dili, içeriği ve sunumu titizlikle ele alması, ayrımcı söylemlerden kaçınması ve toplumsal uyumu teşvik eden bir yaklaşım benimsemesi kritik bir gerekliliktir. Bu dönüşüm, medyanın yalnızca bilgi aktaran bir mecra olmanın ötesine geçerek, toplumsal bir köprü işlevi görmesini sağlayacaktır. Özellikle mültecilere yönelik algının şekillenmesinde etkili olan medya, ayrıştırıcı ve dışlayıcı söylemler yerine, farklı toplumsal kesimler arasında diyalogu güçlendiren ve uyum süreçlerini destekleyen bir rol üstlenmelidir. Ancak, medyanın politik söyleme taraftarlık bağlamında

eklemlenmesi, içinde bulunduğu toplumda ve sistemde yalnızca mülteciler açısından değil, medya kuruluşlarının güvenilirliği ve toplumsal işlevselliği açısından da olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Tarafgir bir medya anlayışı, yalnızca toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda haber üretiminde etik ilkelere olan bağlılığı zayıflatarak, medyanın kamu yararına hizmet eden bir kurum olmaktan çıkmasına ve uzun vadede yapısal meşruiyetini yitirmesine neden olma potansiyeli taşımaktadır.

Sonnotlar

1 Misafir adlandırması için bkz. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyeli-komsularinizi-misafir-etmek-buyuk-asillik-111251.html>. Son erişim tarihi, 15/07/2024.

2 8 Aralık 2024'te muhalif grupların başkent Şam'ı ele geçirmesiyle Beşşar Esad yönetimi devrilmiş ve böylece Suriye'de 61 yıllık Baas rejimi sona ermiştir. Esad'ın ülke dışına kaçması ve muhalif güçlerin Suriye'de önemli kentleri ve siyasi iktidarı ele geçirmesi, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteciler tarafından sevinçle karşılanmış; bu durum, çeşitli gösterilerle dışa vurulmuştur (Anadolu Ajansı, 2024). Bu gelişmenin ardından, ülkede farklı cihatçı grupların öncülüğünde yeni bir yönetim inşa süreci başlamıştır. Rejim değişikliği yalnızca Suriye'nin iç dinamiklerini değil, aynı zamanda bölgesel politikaları ve özellikle Türkiye'de Suriyeli mültecilerin geleceğine dair tartışmaları doğrudan etkilemiştir. Türkiye'de iktidar ve muhalefet partileri, Suriyelilerin geri dönüşüne ilişkin farklı görüşler dile getirirken, toplumsal düzeyde mültecilere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı söylemler varlığını sürdürmüştür. İç politik dinamikler ve ekonomik koşullar, kamuoyundaki mülteci algısını şekillendirmeye devam etmiş; Suriyelilerin geri dönüş sürecinin nasıl işleyeceği, dönüşlerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği gibi konular, gündemin merkezi tartışma başlıklarından biri hâline gelmiştir. Esad rejiminin devrilmesi ve ülkede yeni bir yönetim inşa sürecinin başlamasıyla birlikte, Suriyelilerin ülkelerine dönmelerinin önünde artık ciddi bir engel kalmadığı yönündeki söylemler güçlenmiştir. Ancak, sahadaki güvenlik durumu, yeni yönetimin yapısı ve sosyal-ekonomik koşullar gibi faktörler, geri dönüşlerin sürdürülebilirliği açısından belirsizlik oluşturmaya devam etmektedir. Geri dönüş sürecine dair en güncel veriler ise Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya'nın açıklamalarına dayanmaktadır. Bakan Yerlikaya, 9 Aralık 2024 itibarıyla 81.576 Suriyelinin ülkelerine geri döndüğünü belirtmiştir (Hürriyet, 2024). Ancak, bu bireylerin kalıcı olarak geri dönüp dönmedikleri ya da yeni yönetimden kaçan grupların Türkiye'ye yönelip yönelmediği gibi kritik hususlar belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla, Suriyeli mültecilerin geri dönüş süreci yalnızca bireysel göç hareketleriyle sınırlı olmayıp, Suriye'deki iç siyasi dengeler, Türkiye'nin iç politik atmosferi ve uluslararası gelişmeler çerçevesinde ele alınması gereken çok boyutlu bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir.

3 Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Son erişim tarihi, 20/01/2025.

4 Suriyeli mültecilerin “misafir” olarak adlandırılması, politik, hukuki, toplumsal ve kültürel açıdan ele alınmış ve bu konuda çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. İlgili bazı çalışmalar için bkz: Cevheri Alpagir ve Gizem, 2014; Çelik ve diğerleri, 2014; Çoban Keneş, 2016; Kirişçi, 2014; Ünal, 2014; Koyuncu, 2018.

5 Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ, 21 Ocak 2025 tarihinde “halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik” suçlamasıyla tutuklanmıştır. Özdağ’ın tutuklanmasına, özellikle Suriyeli sığınmacılara yönelik dışlayıcı politikaları ve bu konudaki sert söylemleri gerekçe gösterilmiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın sığınmacı politikalarını eleştiren açıklamaları da tutuklama sürecinde etkili olmuştur (https://www.bbc.com/turkce/articles/cd7dvngx5gnjo?utm_source=chatgpt.com). Son erişim tarihi, 22/01/2025.

6 Suriyeli sığınmacılara yönelik linçler ve linç girişimleri Türkiye’nin gündeminde sıkça yer almaktadır. 1 Temmuz 2024’te Kayseri’nin Melikgazi ilçesinde meydana gelen bir taciz vakası sonrası, Kayseri, Hatay, Reyhanlı, Gaziantep, Konya, Bursa ve İstanbul Sultanbeyli’de Suriyelilere ait işyerleri saldırıya uğramıştır. Taciz vakasında hem failin hem de mağdurun Suriyeli olmasına yapılan vurgu, olayların fitilini ateşlemiş; Suriyelilerin işyerleri ve arabaları kundaklanmış, can güvenlikleri tehlikeye girmiştir. Bu olaylar sırasında Antalya’nın Serik ilçesi Kökez Mahallesi’nde 17 yaşındaki Suriyeli işçi Ahmet Handan El Naif bıçaklanarak öldürülmüştür. Olayların büyümesinde yerel idarecilerin ve politik aktörlerin açıklamaları etkili olmuştur. Kayseri Valiliği, taciz vakasıyla ilgili “Suriyeli olduğu belirtilen şüphelinin” gözaltına alındığını açıklarken, Kayseri emniyet müdürü “Mağdur şahıs Türk değil. Şu anda şüpheli şahıs gözaltında” demiştir. Kentin milletvekilleri de Suriyelilere yönelik ayrımcı ve ırkçı söylemleri besleyen açıklamalarda bulunmuştur. MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Kayseri Milletvekili İsmail Özdemir, “Suriyeli misafirlerimizin mümkün olan en kısa sürede onurlu bir şekilde ülkelerine dönmelerinin sağlanması MHP olarak beklentimizdir” ifadelerini kullanırken, İYİ Parti Kayseri Milletvekili Dursun Ataş “sabrın taşığını” ifade etmiş ve “Ülkemizde ve şehrimizde Suriyeli istemiyoruz” mesajını paylaşmıştır. CHP Kayseri Milletvekili Aşkın Genç de kent sokaklarından yaptığı video paylaşımında, “Kayseri’de 150 bin göçmenden bahsediliyor. Bu şehir de bu ülke de bunu kaldıramaz” ifadelerini kullanmış ve “Bu bir siyaset meselesi değil memleket meselesi. İktidarın derhal kendisine çekidüzen vermesi ve bu konuda somut adımlar atması lazım. Suriyelilerin kendi ülkelerine geri dönüşünün sağlanması lazım” açıklamasında bulunmuştur. <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgmzv9p2y3o>. Son erişim tarihi, 07/07/ 2024.

Bu son olay, Suriyeli sığınmacılara yönelik linç girişimlerinin Türkiye’de zaman zaman gündeme geldiği ve haberlere yansdığı pek çok vakadan biridir. Daha önce de pek çok linç olayları yaşanmış ve haberlere de yansmıştı. Bunlardan bazıları şunlardır; 21

Temmuz 2016'da Konya'da "Suriyeliler evinde linç edilmek istendi" (Hürriyet), 14 Ağustos 2014'te "Gaziantep'te Suriyelilere linç girişimi engellenemiyor" (Diken), 16 Haziran 2017'de "Sakarya'da Suriyelilere linç girişimi" (Birgün) ve 2 Temmuz 2017'de "Karadeniz sahilinde Suriyelilere linç girişimi" (Haber61) vb.

7 Tıklanma sayıları için bkz. <https://tr.b2press.com/haber-siteleri>. Son erişim tarihi, 15/05/2024.

8 Medyada mülteci ve sığınmacıların yer alış biçimi ile ilgili yapılan araştırmalar, medyanın göçmenlere yönelik dilinin genellikle yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve ayrımcılık içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, medyanın "yabancılar" olarak kategorize ettiği gruplara yönelik söylemlerinin kişilere dayandığını, mağduriyet yarattığını, hedef gösterdiğini veya en iyi ihtimalle sorunları ve sebeplerini görmezden geldiğini göstermektedir. Örneğin, van Dijk, azınlıkların, göçmenlerin ve üçüncü dünya ülkelerinden insanların ana akım medyada nadiren yer aldığını ve itibarlı haber kaynakları olarak daha az kullanıldığını belirtmektedir (1999: 268-9). ICAR'ın (2004) İngiliz medyası üzerine hazırladığı bir rapor, sığınmacılarla ilgili haberlerin duygusal bir dille verildiğini ancak olayların arka planının genellikle ihmal edildiğini belirtmektedir. Vicsek, Keszi ve Markus'un (2008) Macar medyası üzerine yaptıkları çalışma, mültecilere dair haberlerin devletlerarası ilişkiler düzeyinde ele alındığını ve insani yönlerin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır. Avrupa'da yapılan başka araştırmalar, etnik azınlıkların, göçmenlerin ve mültecilerin medyada genellikle yasadışı, suç, saldırganlık ve şiddet gibi olumsuz durumlarla ilişkilendirildiğini göstermektedir (van Dijk, 1999). Bu gruplar, genellikle "hırsız, kaçak göçmen, uyuşturucu kaçakçısı, hastalıklı ve terörist" gibi olumsuz sıfatlarla tanımlanmakta (Friedman ve Klein, 2008) ve "arsız, saldırgan, tehditkâr" karakterler olarak sunulmaktadır (van Dijk, 2010: 19). Pickering (2001), bu tür klişe ve olumsuz tasvirlerin kültürel farklılıklara vurgu yaptığını belirtmekte, van Dijk (1999) ise göçmenlerin bizim normlarımız ve ideolojimizle kıyaslandığında "yetersiz" veya "geri" olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Hartman ve Husband'ın (1974) belirttiği gibi, göçmenler konut ve istihdam alanında rekabet yaratmakta ve "bizim değerli kaynaklarımızı tehdit eden insanlar" olarak temsil edilmektedirler. Friedman, İngiliz basını üzerine yaptığı çalışmada, basının ekonomik sebeplerle göç edenler ile mülteciler arasında doğru bir ayırım yapmadığını, ülkeye giren mülteci ve sığınmacı sayısını abarttığını ve gerçek rakamları sunmadığını, "tehlükeli genç erkek" haberleriyle kadın ve çocukları korkutan bir çerçeve çizdiğini belirtmektedir (Friedman ve Klein, 2008'den akt. Kolukırık, 2009: 7). Türkiye'deki mülteciler ve medyanın mültecilere bakışına ilişkin çalışmalar henüz yenidir; ancak Türkiye medyasının da mülteci sorununa benzer bir çerçeveden yaklaştığını göstermektedir. Kolukırık'ın Türkiye medyasındaki mülteci ve sığınmacıların görünümüne odaklanan çalışması, medyanın mültecilerle ilgili önyargılar ürettiğini ve mültecilerin provokatif ve doğru olmayan içeriklerle temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Kolukırık ayrıca, haber başlıklarının ve metinlerinin popülerleştirilmiş ve yüzeyselleştirilmiş olmasının en büyük sorun olduğunu, bu tür haber içeriklerinin kamuoyunu yönlendirme

ve etkili bir aktör olma işlevini yerine getiremediğini savunmaktadır. Mülteci ve sığınmacıları konu alan haberlerin etik ve insan haklarıyla örtüşen sınırlılıklar taşıması gerektiğini belirten Kolukırık, incelediği haber içeriklerinin sorunu meşrulaştırdığını ve çözümsüz bıraktığını, mülteci imajlarının “öteki” veya “yabancı” olarak sunulmasının kurulabilecek sosyal ilişkilerin önünde engel oluşturduğunu da vurgulamaktadır (Doğanay ve Çoban Kenes, 2016: 14).

9 Biz görevde olduğumuz sürece göndermeyeceğiz. <https://www.indyturk.com/node/484871/haber/cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-erdo%C4%9Fan-muhalefet-se%C3%A7imi-kazan%C4%B1rsak-suriyelileri-g%C3%B6nderece%C4%9Fiz-diyor>. Son erişim tarihi, 12/05/2024.

10 1 milyon Suriyelinin geri dönüşü için proje hazırlıyoruz . <https://www.youtube.com/watch?v=YcNKXI4-p1g> . Son erişim tarihi, 15/05/2024.

11 Vurgu kaynağa aittir

12 Bkz. 2 numaralı sonnot

13 Ensar ve muhacir söylemi için bkz. <https://x.com/RTErdogan/status/338247909537611778>. Son erişim tarihi, 12/05/2024.

14 Vatandaşlık vaadi, bkz. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/45574/suriyeli-kardeslerimize-vatandaslik-imkni-vercegiz.html>. Son erişim tarihi, 12/05/2024.

Kaynakça

Alpakgır S G ve Gizem S (2014). Mültecilik kavramının ve Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmede Yer Alan Hakların Koşullu Misafirperverlik Üzerinden Değerlendirilmesi. İçinde: *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 15-18.

Anadolu Ajansı (2024). Türkiye’de yaşayan Suriyeliler Esed rejiminin devrilmesini kutladı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-yasayan-suriyeliler-esed-rejiminin-devrilmesini-kutladi/3417863?utm>, Son erişim tarihi, 15/12/2024.

Börklüoğlu L ve Şahin A U (2024). Syrian asylum seekers as political factors and their effects on local politics. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 11(2), 679-699.

Çelik A, Alkış M, Sayan S ve Ekinci Y (2014). *Gaziantep’te Suriyelilere Yönelik Saldırıları ve Toplumsal Nefretin Sebeplerinin Analizine Dair Rapor*. Mazlumder.

Çetin C ve Güreli M (2024). Narratives of securitization: Media portrayals of refugees in Türkiye during election periods. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 68, 70-89.

72 Çoban Kenes H (2025). Oy Verme Kutularından Sınır Kapılarına: Türkiye’nin Seçimleri ve Suriyeli Mültecilere Yönelik AKP’nin Değişen Tutumuna Medyadan Bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 34-74.

Çoban Keneş H (2016). Metaforun Ayrımcı Hegemonyanın İnşasındaki Rolü: Suriyelilerin Haberleştirilmesinde Metafor Kullanımı. *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 253-280.

Deniz T ve Aksu Kargın İ (2023). Twitter’da Göçmen-Karşıtı Söylemlerin Yükselişi: Zafer Partisi Örneği. *Göç Dergisi*, 10(2), 215–231.

Doganay Ü ve Çoban-Keneş H (2016). Yazılı Basında Suriyeli ‘Mülteciler’: Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 143-184.

Erdoğan M (2014). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Friedman D E ve Klein R (2008). *Reluctant Refugee: The Story of Asylum in Britain*. London: The British Library.

Gökgöz G (2023). Göç ve Medya: Gaziantep’teki Suriyeli Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasına İlişkin Eğilimleri. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 10(1), 69-98.

Hartmann P ve Husband C (1974). *Racism and the Mass Media*. London: Davis-Poynter.

Hürriyet (2024). Bakan Yerlikaya, 9 Aralık’tan bu yana ülkesine dönen Suriyeli sayısını açıkladı <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakan-yerlikaya-ulkesine-donen-suriyeli-sayisini-acikladi-42674827> . Son erişim tarihi, 29/01/2025.

ICAR (The Information Centre about Asylum and Refugees in the UK). (2004). *Media Image, Community Impact: Assessing the Impact of Media and Political Images of Refugees and Asylum Seekers on Community Relations in London*. London: ICAR.

İçduygu A ve Demiryontar B (2022). Türkiye’de devlet ve Suriyeli mülteciler: çelişkili politikalar ve araşsal rasyonellik. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye’nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21 (Özel Sayı), 316-334.

Kirişçi K (2014). *Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye’nin Suriyeli Mülteciler Sınarı*. Çev. S Karaca, BROOKINGS ENSTİTÜSÜ & ULUSLARARASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KURUMU (USAK).

Kolukırık S (2009). Mülteci ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-20.

Koyuncu A (2018). Misafirlikten Vatandaşlığa Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 3(2), 171-195.

Kurter M Ç (2017). *Suriyeli mültecilerin eğitim hakkına erişimi saha araştırması tarama raporu*. https://www.academia.edu/31170856/Suriyeli_Mültecilerin_Eğitim_Hakkına_Erişimi. Son erişim tarihi, 02/03/2023.

Özdemir Taştan İ ve Çoban Keneş H (2019). Immigration Rhetoric of Political Leaders in Turkey: From Guest Metaphor to Emphasis on National Interest. İçinde: Derleyen (der), *National Rhetorics in the Syrian Immigration Crisis*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1-42.

Öztürk F (2024). Suriyelilerin gönüllü geri dönüşü ne kadar gerçekçi, nasıl mümkün olabilir? <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn7rvyd0e8zo>. Son erişim tarihi, 05/05/2024

Pickering S (2001). Common Sense and Original Deviancy: News Discourses and Asylum Seekers in Australia. *Journal of Refugee Studies*, 14(2), 169-186.

Secen S, Al S ve Arslan B (2024). Electoral dynamics, new nationalisms, and party positions on Syrian refugees in Turkey. *Turkish Studies*, 25(3), 419-449.

Şentöregil M (2017). *Suriyeli çocuk sığınmacıların Türk yazılı basınında temsili* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu ÜniversitesiTahiroğlu M (2022). Göç Politikaları: Türkiye'deki Mülteciler ve 2023 Seçimleri. <https://tr.boell.org/tr/2022/09/20/goc-politikalari-turkiyedeki-multeciler-ve-2023-secimleri>. Son erişim tarihi, 05/12/2023.

Uygun A G (2022). Uluslararası göçün seçim bildirgelerindeki yeri: 24 Haziran 2018 genel seçimine ilişkin bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(Özel Sayı), 207-230.

Ünal S (2014). Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: Öteki Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 6(3), 65-89.

van Dijk T A (1999). Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları. İçinde: M Küçük (der) *Medya İktidar İdeoloji*, Çev. M Küçük,. Ankara: Ark Yayınları.

van Dijk T A (2010). Nefret Suçları Ve Nefret Söylemi Konferansı 9-10-11 Nisan 2010, İstanbul Bilgi Üniversitesi. <https://hrantdink.org/tr/component/content/article?id=131:inciten-sozler-yaralayan-fiiller-nefret-soylemi-ve-nefret-suclari-konferansi>. Son erişim tarihi, 12/01/2023.

Vicsek L, Keszi R ve Márkus M (2008). Representation of Refugees, Asylum-Seekers and Refugee Affairs in Hungarian Dailies. University of Oradea, Research Centre on Identity and Migration Studies-RCIMI.

Yeni Şafak (2024). İki milyon Suriyeli dönüş için başvurdu: Kiralar ve ev fiyatlarında düşüş olabilir. <https://www.yenisafak.com/dunya/iki-milyon-suriyeli-donus-icin-basvurdu-kiralari-ve-ev-fiyatlarinda-dusus-olabilir-4661520>. Son erişim tarihi, 10/12/2024.

İslam Siyaset Düşüncesinde Devlet Yönetiminin Teo-Politiği

Sefa Mertek, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

ORCID: 0000-0002-4046-2248

E-Posta: sefamertek@gmail.com

Öz

Yöneticilerin sınırlanması, zorba yönetimlerin ortaya çıkmasını engelleyen bir yönetim pratiğidir ve hemen hemen tüm toplumların en azından belirli bir tarihsel dönemde ele aldığı siyasal meselelerden birisidir. Bu makale, yöneticileri sınırlama çabasının İslam toplumlarında nasıl geliştiğini ve uygulandığını incelemeyi amaçlar. Batı toplumlarında güçler ayrılığı ilkesi, Montesquieu'nün katkılarıyla en belirgin ifadesini bulsa da, kökeni Antik Yunan ve Roma'ya dayanır. Aristoteles, yasama, yürütme ve yargı olarak tanımladığı üç erk ile anayasayı tanımlamış; Polybius, Roma'da karma yönetim sisteminin bu üç gücü dengeleme işlevi gördüğünü belirtmiştir. Modern dönemde John Locke, yasama, yürütme ve federatif güçleri ayırmış; Montesquieu ise yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığını yöneticileri sınırlayan yapı olarak görmüştür. Güçler ayrılığı ile denetleme ve denge sistemi kurulmuş ve yönetim tek bir elde toplanmamıştır. İslam siyaset düşüncesinde ise yöneticilerin sınırlandırılması tartışmalıdır. Doğu despotizmi kavramını savunan düşünürler, İslam toplumlarında despotik yönetimlerin yaygın olduğunu öne sürerler. Aristoteles, Machiavelli, Montesquieu, Adam Ferguson, Adam Smith, Karl Marx ve Max Weber gibi düşünürler, doğu toplumlarını genellikle despotizmle ilişkilendirir. Bu görüşe göre, özel mülkiyetin zayıflığı, sivil toplumun yokluğu ve merkezi otoritenin güçlü oluşu, despotizmin temel nedenleridir. Ancak İslam toplumlarında yöneticilerin sınırlandırılmasına yönelik pratiklerin varlığını savunan çalışmalar da mevcuttur. John Esposito ve John Voll, şura, icma ve danışma mekanizmalarını öne çıkararak İslam siyaset düşüncesinde çeşitlilik ve sınırlamanın varlığına dikkat çekerler. Wael Hallaq, Batı devlet anlayışının İslam devletiyle kıyaslanmasının sorunlu olduğunu belirtir. H. Bahadır Türk, siyasetname geleneği üzerinden yöneticilerin denetimini örnekler. Bu çalışmalar, İslam toplumlarında da yöneticileri sınırlama çabalarının mevcut olduğunu gösterir. Makalenin ana araştırma sorusu, İslam siyaset düşüncesinde modern öncesi döneme ait güçler ayrılığı gibi olmasa da yöneticileri sınırlama çabalarının var olup olmadığıdır. Bu bağlamda ilk olarak yönetimin teo-politiği üzerinde durulacaktır. Ardından bu teo-politiğin aşamaları olarak görülen otorite ve nizam, hukuksal yapı ve ulema, adalet ve ahlâk konularına ayrıntılı olarak değinilecektir. Sonuç olarak İslam siyaset düşüncesinin klasik döneminde otorite, nizam, itaat, şura, hukuk, ulema, siyasetname ve adalet ilkesine dayanan bir yönetim teo-politiği olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Siyaset Düşüncesi, Yönetim Teo-politiği, Yönetici, Güçler Ayrılığı, Doğu Despotizmi

Theo-Politics of State Governance in Islamic Political Thought

Abstract

The restraint of rulers is a practice of governance that prevents the emergence of tyrannical rule and is one of the political issues that almost all societies have dealt with at least in some historical period. This article aims to examine how the effort to limit rulers has developed and been practiced in Islamic societies. Although the principle of separation of powers in Western societies found its most prominent expression in the contributions of Montesquieu, its origins go back to Ancient Greece and Rome. Aristotle defined the constitution with the three powers of legislature, executive and judiciary; Polybius stated that the mixed system of government in Rome functioned to balance these three powers. In the modern period, John Locke separated legislative, executive and federal powers; Montesquieu saw the separation of legislative, executive and judicial powers as a structure that limits the rulers. With the separation of powers, a system of checks and balances was established and the administration was not concentrated in a single hand. In Islamic political thought, the limitation of rulers is controversial. Thinkers who defend the concept of Eastern despotism argue that despotic governments are common in Islamic societies. Thinkers such as Aristotle, Machiavelli, Montesquieu, Adam Ferguson, Adam Smith, Karl Marx and Max Weber generally associate eastern societies with despotism. According to this view, the weakness of private property, the absence of civil society and the strong centralized authority are the main causes of despotism. However, there are also studies that argue for the existence of practices to limit rulers in Islamic societies. John Esposito and John Voll draw attention to the existence of diversity and limitation in Islamic political thought by emphasizing the mechanisms of shura, ijma and consultation. Wael Hallaq states that comparing the Western understanding of the state with the Islamic state is problematic. H. Bahadır Türk exemplifies the control of rulers through the political tradition. These studies show that there are also efforts to limit rulers in Islamic societies. The main research question of the article is whether there are efforts to limit rulers in Islamic political thought, even if not like the separation of powers of the pre-modern period. In this context, the theo-politics of governance will be discussed first. Then, the issues of authority and order, legal structure and ulema, justice and morality, which are seen as the stages of this theo-politics, will be discussed in detail. As a result, it will be argued that in the classical period of Islamic political thought, there was a theo-politics of governance based on authority, order, obedience, shura, law, ulema, political writings and the principle of justice.

Keywords: Islamic Political Thought, Theo-politics of Government, Ruler, Separation of Powers, Eastern Despotism

Giriş

Yöneticilerin sınırlandırılması, devlet ortaya çıktıktan sonra insanların yönetim pratikleri arasına dâhil ettiği en önemli ilkelerden birisi olagelmıştır. Çoğu toplum, bir şekilde devlet yöneticilerinin kuşatıcılığına, baskısına, zorlamalarına, tahakkümüne kendi yönetim pratiğine göre bir sınırlandırmaya gitme yolunu seçmiştir. Burada bir ikilik üzerinden hareket etmek konuyu daha anlaşılır kılabilir: bir yanda yöneticiler diğer yanda toplum. İlerleyen süreçte yöneticiler kendi içerisinde en üst yönetici ve diğer yöneticiler şeklinde ayrılmıştır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse, seçkinler seçkini ve seçkinler (havas) tarzı bir ayırım da söz konusudur. Seçkinler ve toplum dikotomisinde yönetici hükmünü devam ettirmek isterken toplum ve onu oluşturan insanlar özgür ve müreffeh bir toplum düzeninde yaşamayı tercih eder. Ancak iki kutbun istekleri her zaman paralel bir şekilde ilerlemez. Devlet yöneticisi, keyfi bir şekilde hükmünü sürdürmek isteyip zorbalık yolunu seçebilmektedir. Tabi vurgulamak gerekir ki iktidarın olduğu her yerde güçlü veya zayıf fark etmeksizin bir direniş vardır (Foucault, 2007: 73). Tarihsel süreç göstermiştir ki yöneticilerin karşısında toplum, onu bir şekilde sınırlamak için mücadele etmiştir. Tam bu noktada yöneticileri sınırlandırmaya yönelik uygulamalar siyasal yönetimlerin içerisinde yerleştirilmeye başlanmıştır.

Yöneticilerin sınırlandırılması, çağa, topluma, coğrafyaya, kültüre, dini yapıya göre değişiklik göstererek ilerlemiştir. Batı toplumları için yöneticileri sınırlayan bir hat çokça üzerinde durulmuş ve çalışılmıştır. Bu konuda en önemli örnek, Batı toplumlarında ortaya çıkan güçler ayrılığı ilkesidir. Güçler ayrılığı, Montesquieu ile zirve noktasına ulaşırsa da Antik Yunan'dan itibaren bir hat üzerinden ilerlediği ileri sürülebilir. İlk olarak Antik Yunan üzerinden ilerlemek gerekirse Aristoteles, anayasayı her ülkenin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç erkin dağılımını sağlayan metin olarak ele almıştır (Aristoteles, 2004: 161). Burada *politeia* olarak adlandırılan yönetimler anayasasının bu üç özelliğini ortaya çıkarma gücüne sahiptir. Dahası yöneticilerin zorba bir karaktere sahip olmaması için kamu görevlerine kura ile gelmesi ve *ostrakismos* uygulamasının benimsenmesi Antik Yunan'ın oldukça özgün yanlarını oluşturur. Kuranın önemi, kamu görevlerinin vatandaşların ortak meselesi olarak görülmesi ve vatandaşların hepsinin üstleniyor olması yönetimin belirli kişi ve gruplarda toplanmasını engellerken yönetim pratiğine tehlikeli olarak görülen kişilerin on yıl şehirden sürgün edilmesi yine yöneticilerin zorba ve kötü kişinin eline geçmesini engellemeyi amaç edinir. Antik Yunan'dan sonra Roma döneminde güçler ayrılığı karma yönetim şeklinde yansıma bulmuştur. Ünlü tarihçi Polybius'a göre Roma'da karma yönetim, Cumhuriyet döneminden imparatorluk dönemine kadar konsül, senato ve

halk meclisinin birbirini denetleme ve dengeleme işlevini üstlenen bir şekilde dizayn edilmiştir (Polybius, 2002: 357-358). Benzer şekilde meşhur devlet adamı Cicero da karma yönetimin birçok yönden en iyisi olduğunu savunmuştur. Roma'nın uyguladığı karma yönetim belki de denetleme ve denge mekanizmasının kurum olarak en net ifadelerinden birisidir. Burada konsül, senato ve halk birbirlerini bir şekilde dengeleyip denetleme imkânına sahip olabilmıştır. Dahası Roma'nın benimsediği çift yönetici usulü, yönetimin tek elde toplanıp zorbalaşmasını da engelleyen bir pratik olmuştur. Modern döneme geçildiğinde ise ilk olarak John Locke, yasama, yürütme ve federatif güç olarak güçler ayrılığını formüle eder (Locke, 2016: 153-156). Günümüz güçler ayrılığı düşüncesinin temelini atan Montesquieu, her devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerinden oluşan üç çeşit güce sahip olduğundan bahseder (Montesquieu, 1989: 156-166). Güçler ayrılığı ilkesi, Montesquieu ile zirve noktasına ulaşırken günümüze kadar Batı demokrasilerinin benimsediği merkezi yönetim pratiklerinden birisi olagelmıştır. Denetleme ve denge işlevi, dolayısıyla yöneticilerin sınırlandırılması, güçlerin ayrı ellerde toplanmasıyla sağlanmaya çalışılmaktadır.

Yönetimin sınırlandırılması konusunda Batı toplumlarında böyle bir hat yaşanmışken İslam siyaset düşüncesinde klasik dönemde/modern öncesi dönemde yöneticilerin sınırlandırılmasına dair herhangi bir hattın ya da belirli pratiklerin olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. İslam toplumlarında böyle bir gelişmenin olmadığını savunan düşünürler, genellikle doğu despotizmi söylemi üzerinden bir yaklaşım benimsemişlerdir. Buna göre İslam toplumlarında zorba yöneticiler vardır ve tebaaya zulmetmektedir. Bu açıdan Aristoteles *Politika*'da Asyalıların yönetim pratiğinin Avrupalılardan farklı olarak despotizme daha yakın olduğunu (Aristoteles, 2004: 97), Niccolo Machiavelli *Hükümdar*'da Türkler ve Mısırlılar üzerinden yöneticilerin despot olduğunu (Machiavelli, 2016: 181), Montesquieu *Kanunların Ruhu*'nda Aristoteles'in iklim ve coğrafya üzerinden ele aldığı Doğu toplumlarının despot bir karakterinin olduğunu (Montesquieu, 1989: 264-278), klasik ekonomi politikçilerden Adam Ferguson'un sivil toplumlar üzerine olan yazılarında Batı toplumlarında sivil toplumun varlığı üzerinde dururken Doğu toplumlarında sivil toplumun olmadığını ve böylece despotizm tehlikesinin olduğunu (Ferguson, 1996: 71-73) ve Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nde Ferguson'a benzer şekilde Doğu toplumlarında özel mülkiyetin gelişmemesi ve baraj ve kanallar dâhil çoğu mülkün devlete ait olmasından dolayı despot bir yönetimin olduğunu (Smith, 1977: 35-40), teorik olarak klasik ekonomi politikçilere karşı olsa da Karl Marx'ın da benzer düşüncelerle özel mülkiyetin zayıflığından dolayı vergi ve ranta dayalı sistemde Doğu toplumlarının

ister istemez despot olduğunu (Marx, 1997: 695) ve bu hattın son halkası olarak Max Weber'in patrimonyalizm altında incelediği sultanizmin de despotizmin bir türü ve merkezi ordulara sahip Doğu'ya özgü olduğunu (Weber, 2019: 361) belirtmesinden bahsedilebilir.

Doğu despotizmi bakış açısının aksini savunan çalışmalar ise İslam toplumlarındaki pratiklerin bir yönüne odaklanmaktadır. Buna göre daire-i adalet pratiğine, siyasetname geleneğine, siyaset-i şeriyeye, şuraya odaklanan müstakil çalışmalar mevcuttur. John Esposito ve John Voll şura, icma ve danışmayı öne çıkararak İslam düşüncesinde çeşitliliği ve sınırlanmayı dolaylı olarak ele alır (Esposito ve Voll, 1996: 27, 92). Wael Hallaq, Batı devlet anlayışının İslami devlet anlayışından oldukça farklı olduğunu ve bu nedenle Batılı devlet nosyonu İslam devletine yaklaşılmamasının modern kavramlarla tarihi gelişmelerin yanlış değerlendirilmesine yol açacağını belirtir (Hallaq, 2009: 163-170). Dahası Rousseaucu egemenlik anlayışından hareketle yaptığı analizinde Hallaq, modern anlamda bir İslami devletin günümüz şartlarında imkânsız olduğundan bahseder (Hallaq, 2019). Dolayısıyla modern kavram ve yapılar yerine kendi tarihselliği içerisinde İslami devlete yaklaşılmasını savunur. H. Bahadır Türk ise *Nushatü's-Selatin* isimli makalesinde siyasetname üzerinden yöneticinin denetimini örneklendirmeye çalışır (Türk, 2017). Ancak güçler ayrılığı gibi yöneticileri sınırlandıran bir hattın varlığından bahsedebilmek için bu alandaki pratiklere bir bütün olarak yaklaşmak gerekmektedir.

Doğu'nun despot karakterli olarak işaretlenmesinin oryantalist bir yaklaşım olduğu vurgulanmalıdır. Oryantalizm, en genel anlamıyla, Batı'nın kendini hakim özne ve Doğu'yu bir inceleme nesnesi olarak konumlandırması, Doğu hakkında hakikat ve bilgi üretmesi anlamına gelir (Said, 2013: 13; Mutman, 2002: 190-193). Oryantalist düşünce tarzında Batılı ve Doğuluyu merkez ve çevre şeklinde ikiliklerden hareket eden ideolojik bir süreç olarak görmek gerekir (Keyman vd., 1996: 14). Tabii ki oryantalizme dikkat çekmek ayrıca oksidentalizm üzerine eğilmeyi de gerektirir. Oksidentalizm, en genel anlamıyla ters oryantalizm olarak değerlendirilebilir (Buruma ve Margalit, 2004: 10). Burada Doğu'yu merkeze alma ve Batı'yı tanımlama, Batı'nın uygulamalarını reddetme, ona hınçla ve tepkisel yaklaşma söz konusudur (Hanefi, 2004: 276; Buruma, 2004: 281). Edward Said bir söyleşisinde Doğu'nun durğunluğunun ve dünyaya eşiti olarak bakmamanın bir mağduriyet duygusuna yol açtığını vurgulayarak bu oksidentalist tavrı aşmak gerektiğini söyler (Barsamian, 2003: 284). Dolayısıyla yukarıda Doğu hakkında söylenen tavırlar oryantalizm içerisinde ele alınırken Doğu'nun da bu tanımlama içerisinde

hareket ederek ona cevap verme, 'sizde olan bizde de var' gibi savunma kaygısı yerine kendinde olanı kendi özgünlüğü içerisinde ele alma çabasına girmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı, Batı'daki yönetimin ve yöneticinin sınırlandırılmasına karşı ayısından Doğu'da da var demek değildir. İslam toplumları özelinde klasik döneme özgü Doğu yönetimlerinin teo-politiğini ortaya koymaktır.

Literatürdeki sorun, İslam siyaset düşüncesinde yöneticiler ve toplum arasındaki ilişkinin karakterinin despotik olup olmadığı konusundaki belirsizliktir. Burada bir dönemselleştirme yapmak gerekir. Ancak belirtmek gerekir ki literatürde üzerinde uzlaşmış net bir dönemselleştirme mevcut değildir. İslam siyaset düşüncesi, yaklaşık 1400 yıllık bir süreci kapsar. Klasik dönem ise siyasal açıdan ele alındığında 650'li yıllardan 1600'lü yıllar arasını niteler. 1600'lü yıllar gibi net bir tarih olmasa da bir zaman periyodunun üzerinde durulmasının nedeni, Dünya tarihinde modern döneme özgü anlayış ve mefhumların Rönesans ve reform hareketleri ile başlayıp devrimlerle devam eden süreçte cereyan etmesidir. Bu bakımdan çalışma, klasik döneme odaklanacaktır. Çalışmanın sorusu: İslam siyaset düşüncesinde klasik dönemde devlet yönetiminin teo-politiği nedir? Bu sebeple ilk olarak yönetimin teo-politiği üzerinde durulacaktır. Ardından bu teo-politiği oluşturan aşamalar olarak otorite ve nizam, hukuksal yapı ve ulema ve adalet ve ahlâk konuları üzerinde durulacaktır. Sonuç olarak İslam siyaset düşüncesinin kendine özgü yönetim teo-politiği olduğu ve bu teo-politik neticesinde yönetimin yapısı ve sınırlandırılmasının mümkün olduğu savunulmaktadır.

Yönetimin Teo-politiği Üzerine

Her toplumun, çağın, coğrafyanın tarihsel süreç içerisinde benimsediği bir yönetim pratiği vardır. Bu yönetim pratiklerini kendi dönemsel şartları içerisinde değerlendirmek gerekirken anakronizme düşülüp günümüz epistemisiyle ele alınması yanlış değerlendirmelere neden olur. Yukarıda kısaca ele alınan oryantalist ve oksidentalit bakış açıları en somut örnekler olarak belirir. Batı ve Doğu dikotomisi üzerinden ilerleyen bu bakış açıları birinin iyi diğerinin kötü olarak tanımlanması ile başlar ve o şekilde devam eder. Ancak Doğu toplumları üzerinden hareket edildiğinde İslam dininin etkisi oldukça belirgindir.

Oryantalit ve oksidentalit bakış açısının dışında Karatani, dünya ekonomik düzenini alternatif bir tarzda yeniden yorumlar. O, ekonomiyi üretim tarzlarına göre değil, mübadele tarzlarına göre şekillendirir. Döngüsel şekilde tasavvur ettiği dört mübadele tarzı söz konusudur. A tipi mübadele tarzı, karşılıklı armağanlaşmaya dayalı; B tipi mübadele tarzı, yönetim ve himaye-

ye dayalı; C tipi mübadele tarzı, meta mübadelesine dayalı ve D tipi mübadele tarzı, üçünün aşılarak tekrar A tipi mübadele tarzının benimsenmesine dayalıdır (Karatani, 2017: 10). A tipi ve B tipi mübadele tarzları kapitalizm öncesi toplumların ekonomik ilişkilerini ele alması bakımından önemlidir. A tipi mübadele tarzı, arkaik toplumlara özgü, yerleşik hayatla birlikte karşılıklılığın baskın olduğu bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. B tipi mübadele tarzında ise barış ve güvenliğin tesis edilerek nizamın sağlanması baskın karakter olmuştur.

İslam dini üzerinden teolojik bir özellik edinen Doğu toplumları ve devletleri, kendi kültürel özelliklerinden ayrı çoğunlukla İslam dini altında değerlendirilmeye tabi tutulur. Teolojik bakış açısına tabi tutulma, indirgemeci bir tarzda ilerler. Zira İslam dini her şey hakkında konuşmaz. Toplumların ve devletlerin benimsediği dünyaya dönük özellikler vardır. Bamyeh'in vurgusuyla ifade etmek gerekirse İslam toplumlarının benimsediği sistemlerin yanı sıra yaşam dünyaları da (*lifeworlds*) vardır. Yaşam dünyası, belirli kaideler şeklinde insanlara dayatılan kuralları değil insanların geçmişten beri benimsediği gönüllü eylem ve pratikleri ifade eder (Bamyeh, 2019: 6). Bamyeh'e göre İslam toplumlarının asıl başarısı, tam anlamıyla her açıdan birbiriyle uyumlu bir toplum oluşturmak değil, tüm toplumsal çatışmaların herkes için geçerli aynı ilkeler etrafında şekillendirmesidir. Dolayısıyla diğer tüm dinlerde olduğu gibi patolojik demogoglar, kurtuluş teolojisi, baskıcı yönetimler, demokratik girişimler, ataerkillik başta olmak üzere aynı fenomenleri içerisinde barındırır. Burada İslam toplumlarını öne çıkaran husus, genel ortaklaşmanın (*plenum*) olmasıdır (Bamyeh, 2019: 7-8). Thomas Bauer (2019: 12), İslam toplumundaki farklılıkların ona zenginlik katan bir müphemlik kültürü olduğunu vurgular. Esasen bu durumun özellikle Sünniliğin hâkim olduğu 9. ve 13. yüzyıllar arasındaki her şeye kucak açma, hoşgörü gösterme kültürüyle geliştiği söylenebilir (Hodgson, 1995: 279-320).

Teo-politik içerisinde şehirlerin oldukça farklı bir yeri olmuştur. Zira İslam'ın yayılması ile birlikte tarım aristokrasisi oldukça zayıflamıştır (Hodgson, 1995: 87-91). Ümmet düşüncesi ile daha eşitlikçi ve hoşgörü ile farklılıklara kucak açma, müphemliği beraberinde getirmiştir. Bu durum şehirleşmeye ve ticarete yansımıştır. Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba gibi şehirlerin merkez olması sosyolojik gerçeğin bir yansımasıdır. İbn Haldun'un kırsal bölgede yaşayan insanları bedevi ve şehirlerde yaşayan insanları hadari şeklinde ayrıma tabi tutması burada anlam bulur. Bedevi ve hadari insanların mizaçları da yaşadığı ortam ve şartlara göre şekillenir. Bedevi sert, kaba ve savaşçı iken hadari yumuşak, ince ve barışçıldır (İbn Haldun, 2016: 323-6). Cabiri'ye göre

toplumun hükümdar, seçkinler ve halk şeklindeki ayrımı şehirleşmenin ve ticaretin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Cabiri, 1997: 671).

Doğu içerisinde değerlendirilebilecek İslam toplumlarına bakıldığında İslam dinini merkeze alan bir yönetim pratiğinin olduğu ifade edilmelidir. Özellikle klasik dönemde kurulan devletlerin temel karakterlerinden birisinin, İslam dini olduğu vurgulanmalıdır. Dolayısıyla teoloji ve politika bir arada ele alınmış ve birbirini tamamlayıcı şekilde olmuştur. İlk dönemlerde halifenin hem devlet başkanı hem dini lider olması, din ve siyaset arasındaki gerilimin başlıca nedeni olmuştur (Lapidus, 2013: 155). Ardından halifelik ve hükümdar arasındaki geçiş başka bir sorunun gerçekleşmesine yol açmıştır. Muaviye ile birlikte halifelğin kâğıt üzerinde varken realitede saltanata dönüşümün gerçekleştiği sıkça vurgulanır (Akyüz, 1991). Bir başka açıklama ise halifelğin Abbasîlerin ikinci dönemiyle birlikte gücünü kaybederek başka devletlerin himayesi altında varlığını sürdürmesi neticesinde sadece dini alanda başvurulmuş bir makam olmasıdır. Bunun karşısında ise güce hâkim olan hükümdarın, padişahın baskın olması söz konusudur. İbn Haldun da siyaseti ikiye ayırarak akli siyaseti saltanata dayanarak dünya üzerindeki maslahatın gerçekleşmesi olarak nitelerken dini siyaseti halifelik üzerinden dini hayatın düzenlenmesi olarak ele alır (İbn Haldun, 2016: 420-1).

Her ne kadar İslam dini Arabistan'da ortaya çıksa da fetihleri merkeze alan bir tarzda yayılması onun diğer toplum ve kültürlerden etkilenmesini de beraberinde getirmiştir. Türkler, Sasaniler, Hintliler kendi kültürlerini bir şekilde İslami inançlarla birleştirmişlerdir. Bu birleştirme yönetim pratiklerine de yansımıştır. Aşağıda ayrıntılı inceleneceği üzere siyasetnameler, nihai şeklini Türk ve İran yönetim gelenekleriyle karşılaştığında edinmiştir. Osmanlı üzerinden bir örnek vermek gerekirse hukukun tek kaynağı şeriat olmamıştır. Şeriat daha çok özel hukuk alanı ile ilgiliyken devlet yönetimini de içeren kamu alanı örfi hukuk tarafından şekillendirilmiştir. Keskintaş, Osmanlı siyasetnameleri üzerine olan eserinde epistemeyi adalet, ahlâk ve nizam üzerine inşa eder (Keskintaş, 2017). Sadece Osmanlı dönemi ve siyasetname üzerinden hareket etmeyen bu çalışma için teo-politik olarak adlandırılan episteme, otorite ve nizam, hukuksal yapı ve ulema, adalet ve ahlâk üzerinde yükselir. Zira devletler özelinde farklı pratikler olduğu kadar tarihsel süreçteki devletlerin birçoğunda görülen ortak bazı özellikler vardır. Bu ortak özellikler, kaos ve kargaşa yerine güçlü bir otoritenin ve nizamın tercih edilmesi, ilkel de olsa bir hukuksal yapının varlığı ve bağlayıcı olmasa da hükümdarı ve yöneticileri iyiliğe yöneltmesi açısından siyasetnameler ve daire-i adalet ile siyasetin ahlâkileştirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla bunlar, İslam

siyaset düşüncesinin teo-politiğini oluşturan başlıca unsurlardır.

Otorite ve Nizam

Karatani'nin B tipi mübadele tarzının hâkim olduğu toplumlarda ortaya çıkan devlet şekli, İslam toplumlarının klasik dönemindeki devletlere benzer özelliklere sahiptir. Bu devlet tipinde şiddet tekeli sadece devlete aittir. Devlet, sadece kendisinin şiddet kullanabileceğini öne sürerek karşılığında halktan itaat bekler. Burada eşkıyalara karşı ya da üstünlük kurmak isteyen diğer topluluklara karşı devlet halkı koruma işlevini üstlenir. Himaye bu dönemdeki toplumlar için hayati niteliktedir. Başka şekilde ifade etmek gerekirse yönetilenlere itaatleri karşılığında nizamın sağlanarak barış ve güvenliğin sağlanması söz konusudur (Karatani, 2017: 33). Mübadele edilen şey, itaate karşılık nizamdır.

İslam siyaset düşüncesinde nizam düşüncesinin kökeni özellikle Hariciler'in Osman'ı şehit etmesiyle başlayan ve Ali ile Muaviye arasındaki halifelik kavgasında zirve noktasına ulaşan kaos ve kargaşa dönemine dayanır. Muaviye'nin tekrar düzeni sağlamasıyla kaos sona ermiş ve nizam sağlanmıştır. Ancak Abbasiler dönemindeki halifelik üzerinden yaşanan Sünni-Şii çatışmaları ve Moğolların yaptıkları saldırılar neticesinde nizam tekrar bozulmuştur. Dolayısıyla tarihsel süreçte insanların başta hayatları olmak üzere sahip oldukları şeyleri kaos yüzünden kaybedebilecekleri düşüncesi, baskıcı bile olsa nizamı sağlayan yöneticilere karşı sessiz olunmasını beraberinde getirmiştir.

İslam düşünürlerinin kaosa karşı nizamı öne çıkarmaları sıkça görülür. Birkaç örnek vermek gerekirse Turtuşî'ye göre "bir saatlik bu karmaşa düzen, bir senelik baskıcı ve otoriter düzenden daha kötüdür, daha ağırdır" (Turtuşî, 1995: 124), İbn Cemaa "sultanın kırk yıllık zulmünü, halkın bir anlık sultansız kalmasına yeğler" (İbn Cemaa, 2010: 33), Taftazani'ye göre "işlediği fısık Allah'a itaatten çıkmak ve zulüm Allah'ın kullarına haksız muamele etmek sebebiyle halifenin yetkisinin düşmez" (Taftazani, 2011: 291). Dolayısıyla düşünürler, kaos karşısında itaatın benimsenmesi gerektiğini ve nizamın çok önemli olduğunu şiddetli bir şekilde savunmuşlardır. Cabiri düşünürlerin itaati ve nizamı önceleyen tutumlarını "iktidar ideolojisi" (Cabiri, 1997: 712), Abdulhalık (2001) "sabır ekolü" ve Evkuran (2012) "istikrar teolojisi" olarak adlandırır.

Nizamı bozan unsurlardan birisi, şehirleşme ile birlikte insanların mizaçlarında olan yumuşamadır. İbn Halduncu bir şekilde ifade etmek gerekirse, asabiyeti güçlü olan bedevilerin asabiyeti zayıf olan hadarileri yenmesi döngüsel olarak tekrar etmektedir (İbn Haldun, 2016: 323-326, 348). Bu döngüsellik

kaosa düşme halinin varlığını devamlı kılar. Dolayısıyla güçlü bir otoritenin varlığı nizamın sağlanması için en temel ilke olarak belirir.

İlk dönemlerde yöneticinin otoritesi, halifenin şahsında vücut bulmuştur. Gardet'e göre klasik dönemdeki otorite, fıkıhın türediği Kur'an, Arabistan'daki kabile töreleri ve sırasıyla Bizans, İran ve Türklerden gelen Doğu etkisi üzerinden inşa edilmiştir (Gardet, 2014: 55). Bu otoritenin en tepedeki kaynağı pastoral iktidar anlayışı ile Tanrı'ya doğru gider. Emeviler'den itibaren halife için kullanılan *zıllullah* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) unvanı bunun ifadesi niteliğindedir. Ancak itaat vurgusu oldukça baskın olsa da arkasından şura vurgusu daha sönük bir şekilde varlığını hissettirir (Gardet, 2014: 57-58).

Devletin itaat karşısında güvenliği sağlamasının bir diğer uzantısı ekonomik alanda belirir. Devlet, Ömer'den itibaren fethedilen toprakların sahibi olmaktadır. Topraklar üzerinden ilerleyen bu hâkimiyet üretim ilişkilerinin merkezinde yer alır. Üretim ilişkileri devlet aygıtından ayrı gerçekleşmez. Devlet başkanı ve bürokrasi sadece siyasi ilişkiler kurmaz, ekonomik ilişkilere de yön verir. Dolayısıyla siyasi yapı ve ekonomik yapı aynı mekanizmanın birer parçalarıdır. Bu ise Asyatik üretim tarzının tipik özelliklerindedir. Sulama kanalları, sosyal yardımlar ve asayiş kamu politikaları olarak devlet tarafından halka sunulur ve böylece devlet, meşru otorite halini alır (Karatani, 2017: 30-34). Ancak burada bir parantez açmak gerekir. Yönetim ve himayenin baskın olduğu bu tarzda ister istemez şiddet tekeli elinde bulunduran devlet, barajlar, sulama kanalları, çiftlikler gibi büyük yapıların sahibi olmak zorundadır. Özellikle göçebe topluluklar kaynakları yağmalamış ve vergi gibi yükümlülüklerden kaçmışlardır. Tarımla geçimini sağlayan insanların salahiyeti için onlara karşı koyacak bir otoritenin varlığı elzemdir. Aksi halde devlet, itaat karşılığında vaat ettiği barış ve güveni sağlayamaz. Zira su gibi temel bir ihtiyacı insanlara sağlayamayan bir devlet, nizamı da sağlayamaz. Bu mübadele tarzında doğası itibarıyla devlet, her şeyin içerisinde olmak zorundadır.

Mülkiyet konusunda vakıfların özel bir yeri vardır. Mal varlığını bir vakfa bağışlayan kişi, onun üzerindeki tasarruf hakkını kimsenin dokunamayacağı şekilde devreder. Son kertede her şeyin hâkimi olan devlet bile vakıf mallarına dokunamaz. Vakıf mallarına yönelik üç ilke söz konusudur. İlki, vakıf mallarının devredilemez ve dokunulamaz olması, ikincisi bağışın ancak kamu yararını önlemesini gerektirmesi ve üçüncüsü basit bir irade beyanının varlığıdır (Gardet, 2014: 114-115). Bu üç ilkeye aykırı bir durum olmadığı sürece vakıf mallarının mülkiyeti korunur. Dolayısıyla devlet aygıtının ekonominin de içerisinde olduğu Asyatik üretim tarzı, gerekli şartlar oluştuğunda kamu yararını önceleyecek şekilde aşılmaktadır.

Otorite ve nizam, sadece güç ile sağlanmaz. Yönetim pratiği üzerinden en azından seçkinlerin rızasına başvurmak, şura kurumuyla başvuru bir pratik olmuştur. Şura, genel anlamıyla, bir siyasal yönetimin kararları alırken bir heyet halinde toplanarak fikir alışverişinde bulunduğu yönetim pratiğidir. En genel kullanımı şura olsa da müşavere, meşveret, istişare, meclis, danışma heyeti gibi kullanımları görülmektedir. Hatta İslamiyet'ten önceki Arap kabilelerinin bile uyguladığı bir yönetim pratiği olagelmıştır (Kelpetin, 2016: 32-33, 41, 69, 130). Türk devletlerinde ise toy ve kurultay şeklinde yansıma bulmuştur (Turan, 2002: 591-592). En genel anlamıyla hükümdarın devlet işleriyle ilgili nihai kararını vermeden önce bir meclis bünyesinde meselelerin tartışılması açısından benzer işlevlere sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Zira bir meclis şeklinde toplanma ve bağlayıcı olmasa bile devlet işlerinin görüşülmesi söz konusu olagelmıştır.

Şuranın İslami toplumlardaki belirgin olarak görüldüğü yer, halifenin göreve gelebilmesi için halkın vereceği bey'attır. Buna göre halkın onayını almak göreve gelmek için şarttır ve bu şart, halkın bir araya gelerek tartıştığı şura ile gerçekleşmiştir. Bey'at konusunda halkın tamamının görüşünün Osman'ın halife seçilirken görüldüğü üzere bir gruba devredildiği zamanlar da olmuştur. Hatta şura, halkın tamamının görüşü yerine sadece seçkin bir zümre olan Ehlü'l-Hall ve'l-Akd'in bağlayıcılığı olmayan görüşlerinin ele alındığı yerler olmuştur (Katip, 2016: 150). Dahası ilerleyen zamanlarda şura meclisinde bulunanların eşit söz hakkına sahip olması, yönetici yanlılarının meclisteki sayısı bilerek üstün tutularak yok edilmeye dahi çalışılmıştır. Bu bağlamda Cüveyni, bey'at alırken şura meclisinde istenilen kararın alınabilmesi için güçlü ve karşı tarafı bastırarak yeterli sayıda kişinin olması gerektiğini vurgular (Cüveyni, 2020: 289).

Şuranın kullanılması sadece bey'at ile ilgili değildir. Zira halifeye ve yöneticiye itaat mutlak olmayıp görev esnasında yapıp ettiklerine de bağlıdır (Katip, 2016: 48-49). Bu açıdan halife ya da yönetici toplumun görüşünü dikkate almak için yönetimlerinin merkezine şurayı koymak zorunda kalmıştır. Bu açıdan şurayı yönetimin zorunlu bir ilkesi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Şura, toplumun tümünü ilgilendiren meselelerle ilgili olduğu için siyasal katılımı sağlayan bir yönü de vardır.

Zamanla -özellikle Emeviler ile birlikte- şuranın önemi zayıflamaya başlamıştır. Şura başlangıçta İslam geleneğinde pratik olarak anayasa ve idare hukukunun temel ilkelerinden birisi olarak görülürken ilerleyen süreçte pratik önemi yitirilmiş ve sadece teorik olarak yapılması gereken bir şart olarak ele alınmaya başlanmıştır. Şura ile birlikte ilerleyen bey'at başlangıçta pra-

tik olarak meşruiyet kaynağı olarak ele alınırken, yerine getirilmesi gereken şekli bir şarta evrilmiştir (Yaman, 2004: 21-22). Özellikle Muaviye ile birlikte halifeliğin saltanata dönüşmesi sonucu, şura önemini kaybetmeye başlamış ve sadece şekli bir şarta indirgendiği zamanlar olmuştur (Hodgson, 2017: 278). Şuranın şekli bir şarta indirgenmesi, bağlayıcılık özelliğini kaybettiğini de gösterir. Önceki zamanlarda şura heyetinde bulunan güçlü şahsiyetlerin sözlerinin öyle ya da böyle dikkate alınması ve böylece yöneticilerin bir bakıma sınırlandırılması mümkün olmuşken şekli bir yapıya bürünen şura ile yöneticilerin sınırlandırılması da zorlaşmıştır. Halifeliğin saltanata dönüşmesiyle zorla bey'at alma pratiği oldukça yaygın kullanılmıştır. Dahası bey'atın halkın onayını almaktan çıkarak şekli olarak el ve ayak öpme gibi pratikler üzerinden uygulandığı zamanlar dahi olmuştur (İbn Haldun, 2016: 449).

Bey'atten ayrı olarak devlet yönetimi için önemli kararlar alırken halifenin ya da sultanın, şura meclisleri vasıtasıyla devlet adamlarının ya da ulemanın görüşlerini dikkate aldığı uygulamalar söz konusudur. Ancak belirtmek gerekir ki bu uygulamalar, halifenin ya da sultanın çizdiği sınırlar içerisinde gerçekleşmiştir. Halife ya da sultan isterse verilen görüşleri dikkate alır, istemezse almaz. Böylece yine bağlayıcı olmayan bir uygulama ile karşılaşılır. Zira nasihat verirken bile oldukça dikkatli olunmalıdır. Aksi takdirde sultanın gazabıyla karşılaşmak olasıdır. Bu bağlamda İbn Abdırabbih, sultana nasihat verirken onun öfkesine ve gazabına uğramamak için dolaylı anlatımlar kullanılmasını savunur (Abdirabbih, 2020: 23). Böylece nasihatler üzerinden yöneticiler sınırlandırılmaya çalışılır.

Her ne kadar Emeviler ile birlikte şuranın etkisi ve dikkate alınmasının azaldığı zamanlar olsa da devlet yapısı içerisinde devamlı var olagelmıştır. Bu bağlamda Emeviler ve Abbasiler döneminde halifelere gelen yazışmaların vezirlerin başkanlığında ele alındığı Divan-ı İnşa, kadıların vermiş olduğu hükme itiraz etmek ve diğer yüksek yöneticilerin uygulamalarını şikâyet etmek için Divan-ı Mezalim, haberleşmeyi sağlamak ve gizli bilgilerin iletilmesi için Divan-ı Berid, savaş durumuna karar vermek için Divan-ı Cünd adında şura uygulamasını gerçekleştirdiği meclisler veya kurullar vardır (Nusair, 1985: 107-112). Ancak bu meclislerde şura uygulaması gerçekleştirilse de yöneticilerin ne derece dengelendiği ya da denetlendiği meselesi net değildir.

Selçuklular bir yönüyle Türk toy ve kurultay geleneğini takip ederken diğer yönüyle Emeviler ve Abbasilerin divan geleneğinden oldukça etkilenmişlerdir. Zira Selçuklu sultanları otoritelerini belirli ölçülerde halife ile ilişkilendirme gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Selçuklu sultanlarının hutbe okuturken adlarının halife adından sonra okunması ve bastırdıkları paraların

üzerine halifelerin isimlerini de yazdırmaları en belirgin örneklerdir (Turan, 2002: 154). Selçuklularda en yüksek divan, devletin önemli ve büyük işlerinin görüşüldüğü Divan-ı A'la'dır. Divan-ı A'la'da ele alınan meseleler oldukça derin ve incelikli bir şekilde tartışılrsa da nihayetinde meclisteki tartışmalar sultana bir fikir vermesi açısından istişari niteliktedir (Solakoğlu, 1994: 86). Köprülü, Oğuz töresine göre sultanın Türk aşiretleriyle müşavere ettiğini ve beylerin kemal-i serbesti içerisinde fikirlerini dile getirdiğini ama nihayetinde son kararın yine sultana ait olduğunu belirtir (Köprülü, 2011: 208). Divan-ı A'la dışındaki divanlar, Emeviler ve Abbasîlerin oluşturdukları divanların farklı isimlerdeki devamı niteliğindedir.

Emeviler ve Abbasiler ile başlayan İslami divan geleneği Selçuklularla birlikte geliştirilmiş ve bu gelenek Osmanlı'da da devam etmiştir. Osmanlılarda öne çıkan en önemli divan, padişahın atadığı kişilerden oluşan ve onun adına karar alan Divan-ı Hümayun'dur (Ünal, 1997: 36-37). Divan-ı Hümayun, herkesin başvurusuna açık bir kuruldur ancak ele alınan meseleler, şer'i hukuk alanında değil örfi hukuk alanındadır. Böylece Osmanlılar da adaleti sağlayabilmek için şura ilkesini yönetimlerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Genel açıdan bakıldığında bey'at ile başlayan sonrasında bir yönetim pratiği olarak uygulanan şuranın otorite ve nizamın karşısında zaman zaman çeşitli yöneticiler tarafından şekli bir tarzda varlığını göstermiş olsa da devletin kurumlar düzeyinde temsil edilmesi ve o kurullara göre hareket eden yöneticiler sayesinde denetleme ve denge işlevini belirli ölçülerde gerçekleştirdiği ileri sürülebilir.

Hukuksal Yapı ve Ulema

İslam toplumlarında devletin hukuksal yapısı iki başlı şekilde ilerler: şer'i ve örfi hukuk. Şer'i ve örfi hukukun birbirinden ayrı olup olmadığı tartışılmalı bir konudur. Emeviler, Abbasiler, Memlûkler, Selçuklular ve Osmanlılar üzerinden ilerleyen hat içerisinde her ne kadar şeriat tek hukuk kaynağı olarak değerlendirilse de özellikle Osmanlı'da net bir şekilde görüldüğü üzere şer'i hukuktan ayrı olarak örfi hukukun varlığı söz konusudur. Osmanlı'dan önceki -özellikle halifeliği barındıran ya da onun hamiliğini üstlenen- devletlerde net bir şekilde örfi hukukun kurumsallaşması görülmesi de yönetim pratiklerinde fiili olarak şer'i hukuktan ayrıldıkları hususlar olmuştur. Bu bağlamda Selçuklular şer'i hukuka ek olarak devlet yönetimini ilgilendiren meselelerde emirnameler yayınlamaya çalışmışlardır (Köprülü, 1943: 407).

Öne çıkan tartışmalardan birisi, şer'i hukukun özel ilişkiler sahasında kaldığı ve kamusal işlerde kullanılıp kullanılmadığıdır. Ömer Lütü Barkan (1946: XII, 1975: 49), şer'i hukuku ilk iki asırdan sonra gelişimini tamamlamış, kamu

hukuku alanında çok fazla bilgi içermeyen, daha sonraki süreçte insanların takip etmesi gereken değişmez kurallar olarak değerlendirir. Halil İnalıcık (1959: 575, 1998: 135-136, 2016: 57-58) ise, Fatih Sultan Mehmet'e kadar şer'i hukukun kamu alanı dâhil, hayatın birçok yönünde etkili olduğuna ama Fatih'in şeriatın bağımsız şekilde devlet yönetimine dair kanunname çıkarılması ile şer'i hukuktan ayrılan ve devlet yönetimini merkeze alan bir örfi hukuk alanının geliştiğini söyler. Bunun karşısında teolojik bir bakışı savunan Ali Bardakoğlu ise şer'i hukuku sadece Kur'an, sünnet, icma ve kıyas üzerinden toplumun özel ilişkilerini konu alan ve donuk bir tarza bürünen bir sistemi değil, Kur'an ve sünnette yer alan ilkelerden hareket eden daha geniş bir hukuk sistemini anlamak gerektiğini söyler (Bardakoğlu, 1999: 412-413). Bardakoğlu'nun bakış açısı şeriatın bağımsız bir örfi hukukun düzenlenemeyeceğini, ister istemez ilkel düzeyde bile olsa örfi hukukun şeriatın ilkelerini dikkate alarak ilerleyeceğini savunur. Gardet de benzer şekilde tüm yasa ve hukuksal düzenlemelerin bir açıdan Kur'an ve sünnete dayanması gerektiğini vurgular (Gardet, 2014: 139). Dolayısıyla şer'i ve örfi hukuk ayrılmazdan evvel başlayan maslahata uygun hareket etme ayrıldıktan sonra da devam etmiştir. Örfi hukuk ayrı bir hukuk dalı olsa da maslahata uygun nasıl hareket edileceğine dair ilkeler öyle ya da böyle şer'i hukukun tabii olduğu ilkelerden türemiştir. Ahmet Akgündüz'ün II. Beyazıt dönemine dair incelediği kanunnamelerden birisinde defalarca hırsızlık yapanın asılması gerektiğini belirtmiştir (Akgündüz, 1990: 43): "Ve esir uğurlayanı ve ayardanı ve dükkân açanı ve birkaç kez hırsızlığı zahir olmuş kimesneyi asalar." Akgündüz'ün açıklamasına göre burada amme nizamını zedeleyen suçları işleyenlerin siyaseten katli düzenlenmektedir. Böylece şeriatın devlet nizamını ilgilendiren ceza alanında başvurulması söz konusudur.

Ulemanın faaliyet gösterdiği fıkıh alanı, kamu hukukunu içeren siyaset-i şeriyeye ile yakından ilgilidir. Siyaset-i şeriyeye ile fıkıh üzerinden ele alınmayan idare, ceza, anayasa, vergi gibi kamu hukuku yöneticiler tarafından düzenlenmeye çalışılmıştır (Köksal, 2016: 33). Bu açıdan kamu hukuku düşüncesinin ilk olarak Müslüman toplumlarda ortaya çıktığını ileri sürenler vardır (Güler, 2019). Ancak daha sonra yeterince gelişmediği ve oldukça cılız bir alan olarak kabul edildiği de bir gerçektir (Köksal, 2011: 68). Kamu hukukunun yeterince gelişmemesinin bir nedeni, devlet otoritesini mutlak bir otorite olarak görmeyip tüzel kişiliği kabul etmemesi ve fertler üzerinden ilerlemesidir (Köksal, 2016: 14). İkinci olarak Emeviler ile birlikte yöneticilerin otoriter bir yapıya bürünmesi ve böylece fukahanın kamu hukuku alanından uzaklaştırılarak özel alana itilmesidir (Koşum, 2008: 129). Üçüncü olarak ise Hz. Ömer ile birlikte devletin fethedilen toprakların mülkiyetine sahip olmasıyla güçlenmesi ve kamu

hukuku alanına hükmetmesidir (Güler, 2019). Dolayısıyla siyaset-i şer'iye ile ulemanın güçsüzleştirilmesi ve kamu hukukunun yeterince gelişmemesi, devletin sınırlandırmasını zayıflatan bir gelişme olmuştur.

Şer'i ve örfi hukuk ayırımına ek olarak hukuksal yapıda ulemanın konumu oldukça önem arz eder. Öncelikle ulema, hukuksal düzenlemelerle devlet yöneticilerini şer'i ilkeler doğrultusunda sınırlandırmaya çalışmıştır. Tabii ki ulemanın bu tarz sınırlandırma çabaları, daha çok fıkıh alanında cereyan etmiştir. Ancak ulema; kadı, dini öğretici, öğretmen gibi alanlarda da faaliyet göstererek toplum için faydalı olmaya çalışmıştır (Lapidus, 1975: 364).

Ulemanın ilk dönemlerde devlet aygıtı ile arasına mesafe koyması, bağımsız hareket etmeleri için bilinçli olarak tercih ettikleri bir yöntemdir. Bu bakımdan ulema, ilk dönemlerde geçimlerini sağlayabilmek için devlet mekanizmasından uzak özel işlerle meşgul olmuştur.

Tablo 1. Hicri 1-470 (Miladi 622-1092) Yılları Arasında Müslüman Din Âlimlerinin Yüzde Olarak Mesleklere Göre Dağılımı

Meslek	7. Yüzyıl	8. Yüzyıl	9. Yüzyıl	10. Yüzyıl	11. Yüzyıl
Tekstil	2,3	18,2	22,3	20,3	24,1
Gıda	2,6	11	14	12,6	13,1
Tekstil ya da Gıda	1	1,4	1,4	0,9	0,4
Süs Eşyası ya da Parfüm	1,3	6,6	8,5	7,8	7,2
Kâğıt, Kitap ve Kopyalama	0,7	2,6	4,7	5,6	2,1
Deri, Metaller, Ahşap ve Kil	1,6	7,6	10,4	8,8	5,2
Çeşitli Ticaret	1	7,2	9,1	8,6	4,8
Genel Tüccarlar	5,3	3,7	2,4	2	4,5
Bankacılar ve Aracılar	0,6	2,3	5,1	5,2	7,9
Ticaret ve Sanayi Toplamı	16,4	60,4	77,9	71,8	69,3
Öğretmen	4,9	9,8	6,1	5,1	3,8
Hem Ticaret hem de Öğretmenlik yapan	0,3	1,1	1,2	2,3	2,4
Yöneticiler ve Memurlar	71,2	20,8	5,5	6,5	6,9
Sorgu Müfettişi	-	0,6	1,4	5,4	7,2
Diğerleri	7,2	7,1	7,9	8,9	10,4
Toplam Kişi Sayısı	305	654	1567	1378	290

Kaynak: (Cohen, 1970: 36)

Bu tabloda Cohen'in 7-11. yüzyıllar arasında 4.194 ulema arasındaki araştırmasına göre ulemanın yaklaşık %70'i ticaretle geçimini sağlar. Ulemanın ekonomik yönden devlete bağımlı olmaması, özgür kararlar vermesine olanak

tanımıştır. Devlet yöneticileri, ulemaya maddi destekte bulunmak istemişse de 11. yüzyıla kadar birçok ulema, bu desteği reddetmiştir (Kuru, 2019: 73). Ancak 11. yüzyılla birlikte ulemanın devlete yaklaşması ve bağımsızlığını belirli ölçülerde yitirmesi söz konusu olmuştur (Lapidus, 1996: 12-13). Ayrıca belirtilmesi gerekir ki ekonomik ilişkiye ek olarak ilk dönem ulema, dünya görüşü olarak devlet yöneticileri ile yan yana bulunmaktan bilinçli olarak uzak durmuştur. Devlet yöneticileri ile aralarına mesafe koymak istemelerinin ana nedeni, bağımsızlıklarını yitirecekleri düşüncesi ve devlet yöneticileri ile ilişkiye girmenin iş ve eylemlerinde onlara meşruiyet kazandıracakları düşüncesidir. Bu bakımdan yöneticilerin tüm ısrarına rağmen onlarla yan yana görünmekten imtina eden Ebu Hanife, Şafii, Malik, Hanbeli, Cafer Sadık gibi zamanın önden gelen uleması, zamanın yöneticileri tarafından kırbaçlanmak ve hapsedilmek dâhil çeşitli eylemlere maruz kalmıştır (Afsaruddin, 2008: 98-103, 137-141).

Din ve devletin yakın bir ilişkide olması gerektiği düşüncesi, esasen, Sasani pratiğinden kaynaklanır. Meşhur Fars hükümdarı Erdeşir b. Babek, din ve devletin organik bir ilişkiye sahip olduğunu ve hatta “ikiz kardeş” olarak görülmesi gerektiğini vurgular. Zira ikisi de varlığını tek başına sürdürmekte zorlanır. Din bir devletin temelini oluştururken devlet de bu temelini koruyuculuğunu üstlenir (Maverdi, 2019: 64). Dolayısıyla teoloji ve politika bir şekilde bir arada varlığını sürdürür.

Ulemanın devlet aygıtı ile yakın ilişkiye girmesi, zamanla bağımsızlığını kaybetmesine yol açmıştır. Bu bakımdan 11.yüzyılda başlayan süreç, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Bu ilişkinin en ünlü örneği, ulemanın bir devlet görevlisi konumuna geldiği Nizamiye medreseleridir. Devletin bir görevlisi olan ve bunun karşılığında maaş alan ulema, dini alanın düzenlenmesi için oldukça elverişli bir grup olarak değerlendirilmiştir (Shatzmiller, 1993: 312). Maaş üzerinden kurulan ulema ile ilişkiler, vakıflar aracılığıyla ulemanın toprak sahibi olması ile devam etmiştir (Hodgson, 1995: 53-54). Dahası, ilerleyen zamanlarda farklı coğrafyalara yayılarak bu işbirliği geliştirilmiştir (Lapidus, 1996: 16): “Bağdat ve İran’da geliştirilen, ‘ulema’ ve devlet arasındaki Selçuklu ilişkiler sistemi, Selçukluların Suriye ve Mısır’ı fetihleriyle batıya taşınmış ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından Anadolu, Balkanlar ve Bereketli Hilal’in batı kısımlarında benimsenmiştir”. Burada devlet yöneticisinin ulema üzerindeki müdahalesi onu ancak görevden alma ile sınırlıydı. Görevden alma, geçimlerini başka mesleklerden sağladıkları zamanlarda etkili bir araç değilken, kamu görevlisi olduktan sonra onların kararlarını etkileyen bir faktör olmuştur.

Adalet ve Ahlâk: Siyaseti Ehlileştirmek

Ulemanın yöneticiler karşısında etkisini kaybetmesi neticesinde onu sınırlandıracak, adaletli yönetmesini sağlayacak alternatif bir literatürün gelişmesine ihtiyaç duyulmuştur. Hâlihazırda siyaset düşüncesinde var olan nasihatname geleneği, böyle bir düşünceyle oldukça gelişmeye başlamıştır. Bernard Lewis'e göre de bu dönemde hukukun geri plana itilmesi ile nasihatler üzerinden yöneticilere ve topluma yön vermeye çalışılmış ve dahası nasihat üzerinden ilerleyen bir sistemde hukukçular da geri plana itilerek devlet adamları, tarihçiler ve felsefeciler bu alanda aktif rol almaya başlamıştır (Lewis, 1992: 154-155). Buradaki asıl amaç, nasihatler üzerinden yöneticileri ve toplumu adaletli bir yönetim çerçevesinde buluşturmak olmuştur. Siyasetin esas itibarıyla ahlâka dayandığı düşüncesi, eserlerin merkezini oluşturur (İnalçık, 2005: 18).

Siyasetnameler, nasihatname geleneği içerisinde yer alır ve daha çok yöneticilerin —özellikle sultan ve devlet adamlarının— adaletli bir şekilde hüküm sürmesini sağlamak için yazılan nasihatlerden oluşur (Adaloğlu, 2009). Örneğin Nizamülmülk'e göre yazdığı *Siyasetname*, peygamber, evliyalar ve padişahların geçmişte yaptığı iyi davranış ve yönetim örneklerinin yanı sıra geleceğe yönelik tavsiye ve nasihatleri barındıran bir eserdir (Nizamülmülk, 2010: 345). İbn Abdırabbih (2020: 23), Gazzali (2020: 35) ve İbn Mukaffa (2018: 53) da benzer söylemlerde bulunarak nasihat yönünü öne çıkarır. Aslında literatürde nasihatname, siyasetname ve edep türü arasında bir ayrım da yapılır. Buna göre nasihatname, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarla; siyasetnameler, ağırlıklı olarak yöneticilerle ve edep türü ise görgü ve adap kuralları ile ilgilidir (Kömbe, 2018: 203). Bunlara ek olarak devlet adamlarına yazılmış raporları ve risaleleri islahatname olarak ayrı bir alanda ele alan çalışmalar da mevcuttur (Köse, 2018: 42).

Siyasetnamelerin kökeni ahlâki bir yönetim tarzı arayışlarının olduğu Mezopotamya ve İran-Sasani bölgeleridir (Kömbe, 2018: 205). *Kutadgu Bilig* üzerinde yaptığı incelemede İnalçık (2005: 19) da siyasetnamelerdeki siyaset ve ahlâk kaidelerinin Hint-İran kaynaklarına dayandığı net bir şekilde ifade eder. Ancak Hint-İran siyasetnameleri ile Türk siyasetnameleri arasında oldukça önemli farklılıklar vardır. İran devletlerinde hükümdarın mutlak otoritesi vardır ve bu otorite sadece adalet ile sınırlandırılabilir. Bu sınırlama ise bağlayıcılığı olmayan şekilde hükümdarın ihtiyari isteği neticesinde gerçekleşebilir. Başka ifadeyle adalet ile sınırlama ancak hükümdarın lütfuyla karşılık bulabilir. Türk siyasetnamelerinde ise hakimiyetin kaynağı, törü (kanun ve nizam) ve kuttur. Törü hükümdarı bağlayıcı ve objektif hukuk kaidelerinden

oluşur. Bu hukuk kaidelerinin özünde ise örfi hukuk vardır. Dolayısıyla Türk hükümdarlarının yönetimle ilgili şeriatın farklı örfi hukuka yönelmesi ve kanunname çıkarması tesadüfi olarak gerçekleşmez. “Adalet, hükümdarın bir bağışlama fiili değil, törünün doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır” (İnalçık, 2005: 20-23). Vurgulamak gerekir ki Türk ve İran geleneklerinin birleşmesi, siyasetnamelere esas özelliğini katmıştır.

Emeviler zamanında fetihlerin artması ile bu bölgelerle daha yoğun etkileşimler gerçekleşmiş ve İslam siyaset düşüncesine de bu tür girmiştir. Emevîler için oldukça elverişli bir araç olarak görülmüştür. Zira siyasetnamelerde yöneticinin adil olması savunulurken düzen ve istikrarın son derece önemli olduğu belirtilmektedir (Levend, 1962: 168). Düzen ve istikrar vurgusu sonraki çalışmalarda da etkisini devamlı hissettirmiştir. Örneğin Turtuşî, adaletli bir yönetimin devam edebilmesi için düzen ve istikrarın son derece önemli olduğunu vurgular (Turtuşî, 1995: 29-31).

Siyasetnamelerin birkaç yazılma sebebi olduğu ileri sürülebilir. İlk olarak sultan ve yöneticilere siyasi, askeri ve toplumsal meselelerle ilgili yol göstermek istenir. İkinci olarak geçmişte iyi davranış ve yönetim sergilemiş peygamber, evliya, sultan ve yöneticilerden ders alınması amaçlanır. Üçüncü olarak yöneten ve yönetilen ilişkisine dair genel örf ve adetleri belirler. Dördüncü olarak herhangi bir sorunla karşılaşıldığında üstesinden nasıl gelineceğine dair nasihatlerde bulunmaktadır (Kömbe, 2018: 203-204). Bu nedenleri artırmak mümkündür ama genel hatlarıyla nasihatlerin bu amaçlar doğrultusunda kaleme alındıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Siyasetnameler, nasihatlerden oluştuğu için hukuksal ya da siyasal yanı karşısında ahlâki ve inançsal yanının ağır basması söz konusudur. Ahlâki ve inançsal yanının ağır basması ise bağlayıcı olmayan bir yapısı olmasına yol açmıştır (İnalçık, 2005: 14). Bağlayıcı olmadığı için ise sultanın ya da devlet adamının siyasetnamelerde yazılanlara uyup uymaması sadece kendi iradesine göre şekillenmiştir. Zira uymadığı takdirde herhangi bir yaptırımla karşılaşmayacaktır. Siyasetnamelerdeki iyi yönetim tavsiyelerine uyulmadığını düşünen ulema bu konuda oldukça sitemkâr olmuştur. Yusuf Has Hacib (2018: 475) *Kutadgu Bilig* eserinde Tanrı'nın buyruklarına uyulmadığından, örf ve âdete aykırı davranışların engellenmediğinden ve nasihatlerin dikkate alınmadığından yakınır. Benzer şekilde Koçi Bey de zamanın askerlerinin tüm ihtiyaçları eksiksiz karşılanırsa ve padişahın emrine aykırı hareket etmenin kendilerini dinden çıkaracağı söylene dahi onların bunu hiç dikkate almayacaklarını söyleyerek sitemini askerler üzerinden ifade eder (Koçi Bey, 1972: 51).

Siyasetnameler ilk olarak İslam dininin kutsal kaynakları olan Kur'an ve sünnet üzerinden hareket eder. Ardından Hz. Peygamber'den yazıldığı döneme kadar yöneticilerin iyi ve adaletli pratiklerine yer verir. Böylece sultanın ya da devlet adamının geçmişteki önemli şahısların buradaki pratikleri devam ettirmesi amaçlanır. Her ne kadar siyasetnamelerin bağlayıcı olmasa da din ve geçmişteki önemli yöneticiler üzerinden kurulan "iyi ve adil yönetim pratikleri" ister istemez sultanı ya da devlet adamını zorlayan bir yanı da vardır. Zira sultanın meşruiyet kaynağı çoğu zaman din ve geçmişteki yönetim geleneğidir. Geçmişin mirasından yararlanarak aynı hataların tekrarlanmaması ve hatta daha iyi pratiklerin sergilenmesi hedeflenir (Yavari, 2014: 7). Din ve geçmiş yönetimler üzerinden kurulan meşruiyet, Yaratıcı ile de kurulmaya çalışılır. Bu açıdan nasıl Tanrı evrendeki düzeni ve işleyişi sağlıyorsa, bu dünyada düzeni ve işleyişi de sultan sağlamaktadır (Bıçak, 2008: 102). Aslında Kur'an ve sünnetten başlanmasının altında yatan düşünce de Yaratıcı ile kurulmak istenen bağ ile ilgilidir.

Her ne kadar dini yönü fazla olsa da siyasetnamelerde verilen nasihatler, yöneticilerle ilgilidir. Dolayısıyla dini yönü yerine dünyevi yönü daha ağır basan eserlerdir. Zira yöneticilerin nasihatlerle sınırlanmaya çalışılması söz konusudur. Dahası, siyasetnamelerde sadece Müslümanlara yönelik söylemler yer almaz. Gayrimüslimlerin varlığı göz önünde bulundurularak reaya, raiyye, vergi mükellefi gibi kavramlar da kullanılır (Kömbe, 2018: 229).

Bağlayıcılığı olan hukuksal alandan koptuktan sonra reel politik neticesinde yöneticileri sınırlama işlevi bağlayıcılığı olmayan siyasetname geleneği doğrultusunda sağlanmaya çalışılmıştır. Burada öne çıkan özellikler, başta sultan olmak üzere yöneticilerin ahlâki yönlerinin dini kaidelerle şekillendirilmesi ve onların vicdanlarının geliştirilmesiyle adil bir yönetimin tesis edilmeye çalışılmasıdır. Böylece ahlâk ile yöneticilerin sınırlandırılması amaçlanmıştır. Bu literatürün bağlayıcı olmamasından dolayı tam anlamıyla yöneticileri sınırlandırmakta yetersiz ve işlevsiz olduğunu söylemek doğru olmaz. Zira buradaki öğütlere göre yönetim prensiplerini düzenleyen sultan ve yöneticiler zamanında —örneğin Harun Reşid, Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde— oldukça adil, refah düzeyi yüksek devletlerin olduğu rahatlıkla görülebilir.

Siyasetnamelerin içerisinde ve kurum düzeyinde asıl oluşturulmak istenen, adaletin sağlanmasıdır. İslam siyaset düşüncesi adaleti, ulaşılması gereken temel ilkelerden biri olarak görür. Hatta birçok İslam düşünürü için adalet ulaşılması gereken en üst değerdir. Şankitî'ye göre (2021: 91-92) adalet, diğer tüm değer ve erdemlerin kökü ve temelidir. Adalet olmadan diğer erdemlerin yaşaması mümkün değildir.

İslam siyaset düşüncesinde adalet vurgusu, kelim, fıkıh, felsefe ve siyasetnamelerin tümünde yer alır. Dolayısıyla adalet kavramı, oldukça geniş bir külliyat içerisinde ele alınır. Bu geniş külliyat içerisinde öne çıkan kavramsallaştırma da adalet dairesi (daire-i adalet) olarak belirir. Adaletin dairesel olarak temsil edilmesi, İslam felsefesine has bir durumdur. İslam felsefesinde doğrusal ve dairesel hareketler arasında birbirine zıt iki anlam yüklemesi söz konusudur. Buna göre doğrusal hareket, başlangıcı ve sonunun farklı olduklarından dolayı kemale, yetkinliğe ermeyen, eksik ve süreksiz hareketler olarak olumsuz bir şekilde ele alınmıştır (Cündioğlu, 2010: 30). Zira başlangıç noktası belli iken bitiş noktası belirsizdir. Dairesel hareketler ise Antik çağdan beri göksel cisimlerle bir ilişki kurularak küre üzerinden ele alınmıştır. Özellikle Aristoteles'in evreni iç içe geçmiş küreler üzerinden ele alması İslam düşünürleri tarafından benimsenen bir anlayış olmuştur. Küre, üç boyutlu olmasından dolayı bir derinliğe de sahiptir. Hareketsel olarak ele alındığında kürenin iki boyutlu kâğıtlara yansması daire şeklinde olmuştur ve böylece ikisinin birbirinin yerine kullanılması da söz konusudur (Cündioğlu, 2010: 14). Dairesel hareketin başlangıcı ve sonu bellidir. Böylece bir süreklilik ve bu süreklilikle birlikte yetkinliğin açığa çıkması mümkün olur. Dolayısıyla dairesel hareketler neticesinde yetkinliğe eren, tam ve sürekli hareketler açığa çıkar ve böylece mükemmele oldukça yaklaşırlar. Adaletin daire şeklinde tasavvur edilmesi de buradan gelir.

Adalet dairesi, literatürde kısa ve uzun form olarak iki şekilde ele alınır. Kısa form, dört ile yedi maddeden oluşurken uzun form sekiz maddeden oluşur. Adalet dairesinin kökeni oldukça eskiye gitmektedir. Adalet dairesine benzer ilk örnekler, Sasanilerden de önce vardır (Darling, 2013: 15-49). Zira kavramın kökeni Antik Yunan'dan Sasanilere kadar çeşitli medeniyetlere dayanmaktadır. Her ne kadar kökeni çok eskiye dayansa ve ilksel örnekleri barındırsa da adalet dairesi literatürü genellikle Sasaniler ile başlatılır.

Adalet dairesinin kısa formuna örnek vermek gerekirse, İbn Cema *Adl'e Boyun Eğmek* eserinde kısa formun bir örneğini şu şekilde ele alır: "Sultan ancak ordusuyla sultandır. Ordunun varlığı mala bağlıdır. Mal, [ülkenin] mamurluğuyla elde edilir. Mamurluk ise yalnızca adaletle mümkündür" (İbn Cema, 2010: 58). Burada sultan, ordu, mülk, imamet, adalet olmak üzere beş aşamadan oluşan bir adalet dairesi görmek mümkündür.

Adalet dairesinin uzun formunun kökeni yazarı belli olmayan ama bazıları tarafından Aristoteles'e atfedilen *Sırrü'l Esrar* kitabına da dayanır. Çok sayıda âlimin eserlerinde yansıma bulmuştur. Bir örnek olması açısından Osmanlı âlimi Kınalızade Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Ala'i* eserindeki şekline bakılabilir (Kınalızade Ali Efendi, 2012: 532):

Adldir mûcib-i salâh-ı cihân (Cihanın düzenini sağlayan adalettir)
Cihân bir bâğdır dîvârı devlet (Cihan bir bağdır koruyucusu devlettir)
Devletin nâzımı şerîattir (Devletin nizamı şeriattir)
Şeriate olamaz hiç hâris illâ melik (Şeriatı ancak melik korur)
Melik zabt eylemez illâ leşker (Melik ordusuz düzeni sağlayamaz)
Leşkeri cem edemez illâ mâl (Ordu mülksüz toplanamaz)
Mâlî kesb eyleyen raiyyettir (Mülkü kazanan halktır)
Raiyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl (Halkı kul eden padişahın adaletidir)¹

Hem kısa hem uzun formla ilgili adalet dairesinin üzerinde durduğu konulara ayrı ayrı değinilebilir. Ancak uzun form, kısa formu da içinde barındırdığından uzun formu ana hatlarıyla ele almak dairesel hareketteki durakları çözümlmek için yeterlidir.² Dairesel hareketin başlangıç noktası, devletin düzenini sağlayanın adalet olduğu vurgusudur. Buna göre adalet ilkesinden hareket etmeyen herhangi bir eylemin doğru olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. İkinci durak noktası, adaletin sağlayıcısının devlet olduğu düşüncesidir. Devlet, hükmetme ve yaptırım gücüyle adaletin sağlanması için olmazsa olmaz koşuldur. Bu açıdan Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ına benzetmek çok da yanlış olmayacaktır. Üçüncü durak noktası, devletin hangi ilke üzerine bina edileceğini belirten hukuk ilkesidir. Buna göre devlet, zorlaşmaması için hukuksal ilkeler çerçevesinde hareket etmelidir. Dördüncü durak noktası, hukuk düzeninin bir sağlayıcısının olması gerektiğidir. Bir sultanın, yöneticinin varlığı burada ortaya çıkar. Hukuk düzenini sürdürebilmek ancak bir yönetici sayesinde mümkün olur. Beşinci durak noktası, sultanın ya da devletin gücü ile ilgilidir. Zira hukuksal düzeni sürdürebilmek için bir orduya ihtiyaç vardır. Ancak bir ordu sayesinde düzenin sağlanması ve korunması mümkün olabilir. Altıncı durak noktası, orduya sahip olabilmek için maddi anlamda bir gücün olması gerektiğidir. Mülk ile ordunun ihtiyaçları karşılanır. Yedinci durak noktası, maddi gücün ve servetin sağlayıcısının halk olduğu vurgusudur. Zira halk, üretici kesimi içerisinde barındırır ve yapıp ettikleri ile devletin refah düzeyini artırır. Son durak noktası ise yine adalettir. Zira halkın devlet içinde korunabilmesi ancak adil bir yönetimle mümkündür. Dairesel hareket adaletle başlar ve adaletle sonlanır. Böylece adalet üzerinden yetkinliği sağlama, kemale erme, mükemmele yaklaşma söz konusudur.

Sistem içinde yaşanabilecek aksaklıklar göz önünde bulundurularak yönetim pratiğinde "*Darü'l adl, Divanü'l-mezalim, Divan-i a'la, teftiş-i memalik ve adaletname* ilan" (İnalçık, 1993: 49) gibi uygulamalara yer verilmiştir. Bu uygulamaların özünde adaleti sağlama düşüncesi yatar. Adalet dairesinde meydana gelebilecek hareketler, dairesel hareketi bozacağından bu uygulamalarla bozulmanın önüne geçmeye çalışılır. Sultanın, yöneticinin adaleti

sağlamadaki aktif rolü siyasetnameler içerisinde açıkça vurgulanmıştır. Örneğin Nizamülmülk, padişahın halkın şikâyetlerini haftada en az iki kez dinlemesini, zorunlu bir yönetim şartı olarak değerlendirir (Nizamülmülk, 2010: 17). Buna göre padişahın haftada iki gün doğrudan tebaayı dinleyip daha net bir hükme varması gerekir. Padişahın bu şekilde zulme uğrayanları doğrudan dinlemesi, aradaki yöneticilerin ve zalimlerin kendi eylemlerine dikkat etmesine de yol açar. Zira herkesin yaptığı padişahın kulağına gidecek olursa bedel ödemeleri söz konusu olacaktır. Dolayısıyla padişahın Divan-ı mezalime katılması son derece önemlidir. Dahası İnalcık'a göre (2005: 17), "yüksek divan, hükümdarın adalet ve hakimiyetinin en yüksek derecede tecelli ettiği bir yerdir ve Doğu devletinin mahiyetini en belirli şekilde ortaya koyan bir müessesedir". Böylece adalet dairesinin bozulmasını engelleyecek pratikler ile yöneticinin belirli ilkeler üzerinden hareket etmesi ve dolayısıyla sınırlanması söz konusu olur.

Sonuç

Yöneticilerin sınırlandırılması, çoğu toplumun tarihlerinde ister istemez en azından bir dönem yoğunlaştığı başlıca siyasal meselelerden biridir. Kimi toplumlar geliştirdikleri pratiklerle yöneticileri bir şekilde sınırlandırmada başarılı olmuşken, kimi toplumlar bunu başaramamışlardır. Dahası, bir toplumun belirli dönemlerde yöneticileri sınırlandırması sağlanmışken, başka zamanlarda sağlanamadığı olmuştur. Dolayısıyla yöneticilerin sınırlandırılması meselesi, toplumdan topluma, zamandan zamana değişen çok boyutlu bir meseledir.

Yöneticiler ve toplum, mücadele içerisine girerek birbiri ile var olan organik bir bütün gibidir. Ancak yöneticilerin zamanla bu bütünü kuşatmak istediği anlar olur. Dolayısıyla toplumu olabildiğince kısıtlamak ve kontrol altında tutmak ister. Bunun karşısında toplum, yöneticileri sınırlandırmak için mücadele eder. Böylece kurulan ikilik, çekişmeli bir şekilde ilerler. Yöneticilerin sınırlandırılması, bu yönüyle, toplumlar için hayati bir konudur. Zira insanlar, baskı ve zorbalıkla yönetilmeyi çok da tercih etmezler.

Yöneticilerin sınırlandırılması konusunda ikircikli bir tutum olduğunun bir kez daha altı çizilmelidir. Zira her kültürün, zamanın, coğrafyanın kendine özgü yönetsel pratikleri doğrultusunda sınırlandırma mekanizmalarında değişiklikler görülür. Bu yönüyle çalışmanın odak noktası, klasik dönem İslam siyaset düşüncesinde yönetimin teo-politiğine odaklanırken Batı toplumlarındaki duruma da değinmek gerektiğidir. Çünkü siyasal düşünce tarihinde Batı üzerinden gerçekleşen bir okuma hâkimdir. Bu okumanın merkeze alınması İslam toplumları gibi diğer toplumların kendi içerisinde inşa ettikleri pratiklerin göz ardı edilmesine yol açar.

Günümüzde Batı toplumlarının sağladığı yöneticileri sınırlama pratikleri yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirini denetlemesi üzerine inşa edilmiştir. Bu inşanın kökeni Antik Yunan'a dayanır. Özellikle Aristoteles'in anayasalar üzerine söyledikleri açıkça, erklerin önemini ortaya koymuştur. Buna ek olarak kamu görevlerine kura ile gelmesi ve *ostrakismos* gibi uygulamaların benimsenmesi yöneticilerin zorbalaşmasını, gücün tek elde toplanmasını önleyen pratiklerdendir. Roma'nın Cumhuriyet döneminde ise karma yönetim şeklinde vücut bulmuştur. Bu yönetim pratiğinde konsül, senato ve halk üç meclis halinde belirli alanlarda birbirlerini dengelemiştir. İki başkanlı bir yönetimin benimsenmesi de yönetimin yine tek elde toplanmasına karşı koyulan bir uygulamadır. Orta Çağ'da Locke'un güçler ayrılığının bir formülasyonu, Montesquieu ile bugünkü halini almıştır. Montesquieu'nün güçler ayrılığı olarak formüle ettiği yasama, yargı ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden ayrı ve birbirini denetleyecek ve dengeleyecek bir şekilde formüle edilmesi, yöneticilerin erkler üzerine yayılmasını ve sınırlandırılmasını amaçlar.

İslam toplumları açısından yöneticilerin sınırlandırılması meselesi ele alındığında oryantalist yazarlar daha çok doğu despotizmi düşüncesi üzerinden yorumlarını geliştirmişlerdir. Bu bağlamda Aristoteles, Machiavelli, Montesquieu, Adam Ferguson, Adam Smith, Karl Marx, Max Weber üzerinden çizilen hat nispeten eski olsa da felsefi argümanları günümüze de sirayet etmektedir. Bu bakış açısının devam ettirilmesi, genelleştirilmiş bir şekilde, İslam toplumlarının kendine özgü yönetsel pratiklerinin olmadığı gibi oryantalist yaklaşımın devam ettirilmesine yol açar. Oysa herhangi bir toplumun yöneticileri sınırlama gibi bir meseleyi ele almamış ya da buna özgü belirli pratikler geliştirmemiş olması mümkün müdür?

İslam siyaset düşüncesinde özellikle modern öncesi döneme odaklanan birçok çalışma, literatüre ve tarihsel süreçte uygulanan pratiklere parçacı bir şekilde yaklaşmıştır. Bu çalışma açısından yöneticileri sınırlandırma çabası olarak siyasetnameler ya da daire-i adalet düşüncesinden birisine odaklanan çalışmalar mevcuttur. Oysa denetleme ve denge sistemi niteliğinde Batı'da gelişen güçler ayrılığı gibi bir hattın yöneticiler üzerinden ele alınması, bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu bağlamda İslam siyaset düşüncesinde -özellikle modern öncesi dönemde- erkler ayırımı ve erklerin birbirini denetlemesi ve dengelemesi şeklinde, yöneticileri sınırlandırma pratiği görülmesi de otorite ve nizam, hukuksal yapı ve ulema, adalet ve ahlâk alanlarını içeren bir yönetim teo-politiği vardır. Bu teo-politik içerisinde bir otoritenin varlığı ilk şart olarak belirir. Otorite, insanlardan aldığı itaat karşılığında nizamı, barışı sağlar. Şura ilkesiyle de en azından seçkinleri kendi

yönetimine ortak etmeye çalışır. İkinci olarak şeriatla başlayan ancak sonradan emirnameler, kanunnameler ile birlikte örfi hukukun da baskın olmasıyla ikili bir hukuk sisteminin mevcudiyeti söz konusudur. Örfi hukukla devlet yönetimi ile ilgili kamusal meseleler düzenlenirken şeriatın uzantısı olarak fıkıh ile özel meseleler ele alınmıştır. Burada ulemanın konumu özellikle Nizamiye medreselerinde aktif rol almaya başlamasıyla toplumdan yöneticilere kaymıştır. Son olarak, siyaseti ahlâk ile iç içe gören bir yönetim pratiği vardır. Ahlâk ve adalet düşünceleri ile siyasetin ehlileştirilmesi söz konusudur. Gerek siyasetnameler gerek daire-i adalet düşünceleri gerek mezalim mahkemeleri bu pratiğin bir yansıması niteliğindedir. Dolayısıyla İslam siyaset düşüncesinde devletin kendine özgü bir yönetim teo-politiği vardır ve bunun aksini iddia etmek, indirgemeci bir şekilde doğu despotizmi şeklinde adlandırmak hatalı yorumlara neden olur. Yönetim teo-politiğindeki bu problem, bağlayıcılık meselesinde düğümlenmektedir. Her İslam toplumu birebir aynı pratiği benimsemediği için bağlayıcılık vurguları değişebilmektedir. Örneğin yukarıda vurgulandığı üzere, Türkler törü ile hükümdarı sınırlayabilirken İranlılar adaletin sağlanmasını hükümdarın iradesine bırakmıştır. Ancak bu pratikler dikkate alındığı zamanlarda yüksek refah düzeyine sahip devlet ortaya çıkmışken, alınmadığı zamanlarda nispeten düşük refah düzeyine ve baskıcı yönetimlere tanık olunmuştur. Pratikte bağlayıcı özelliğe sahip olabilselerdi dört başı mamur bir denetleme ve denge sisteminden bahsedilebilirdi. Zira Foucault'nun (2007: 106) söylediği gibi “yasa, hep kılıçtan söz eder”. Başka deyişle, günümüz toplumlarında yasayı güçlü kılan en önemli özellik, yaptırım gücüne sahip olması ve dolayısıyla bağlayıcı olmasıdır.

Sonuç olarak Batı toplumlarından farklı olarak İslam siyaset düşüncesinde modern öncesi döneme ait dört başı mamur olmasa da denetleme ve denge sistemini de içeren bir yönetim teo-politiği vardır. Bu yönetim teo-politiği otorite, nizam, itaat, şura, hukuk, ulema, siyasetname ve adalet ilkesi üzerinden ilerleyerek yöneticileri sınırlandırmaya çalışmıştır. Bağlayıcı özelliklerinin olmaması, dikkate alınıp alınmaması yöneticilerin inisiyatifine bırakılsa da, metin içerisinde verilen örnekler üzerinden görülebileceği gibi, tarihsel süreçte yöneticileri sınırlandıran araçlar olduğu zamanlar olmuştur.

Sonnottlar

1) Günümüz Türkçesi ile yazılmış italik ifadeler yazara aittir.

2) Adalet dairesinin uzun ve kısa formu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: (Kömbe, 2013, 2021).

Kaynakça

- Adalıoğlu H H (2009). Siyasetname. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname#1>. Son erişim tarihi, 15.03.2025.
- Afsaruddin A (2008). *The First Muslims: History and Memory*. Oxford: Oneworld.
- Akgündüz A (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. Cilt II. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akyüz V (1991). *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi: Emevilerin Kuruluş Devrinde İslam Kamu Hukuku*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Aristoteles (2004). *Politika*. Çev. M Tunçay, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Bamyeh M A (2019). *Lifeworlds of Islam: The Pragmatics of a Religion*. USA: Oxford University Press.
- Bardakoğlu A (1999). Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine. İçinde: G Eren (der), *Osmanlı: Teşkilat*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 412-417.
- Barkan Ö L (1946). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*. İstanbul: İÜ Yayınları.
- Barkan Ö L (1975). Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi. *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, 49-97, Ankara: TTK.
- Barsamian D (2003). Ötekine Bir Yer Vermenin Bir Yolu Olmalı. *Cogito*, 37, 276-287.
- Bauer T (2019). *Müphemlik Kültürü ve İslam: Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*. Çev. T Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bıçak A (2008). Siyasetnameler ve Siyaset Felsefeleri. İçinde: C Çakmak (der), *Teoman Duralı'ya Armağan*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 100-129.
- Buruma I (2004). Oksidentalizmin Kökenleri. *Cogito*, 40, 278-285.
- Buruma I ve Margalit A (2004). *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*. New York: The Penguin Press.
- Cabiri M A (1997). İslam'da Siyasal Akıl. Çev. V Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cohen H J (1970). The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudents and Traditionists in the Classical Period of Islam (Until the Middle of the Eleventh Century). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13(1), 16-61.
- Cündioğlu D (2010). *Daire'ye Dair*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Cüveyni (2020). *Zor Zamanda Siyaset: İmam'ı-Harameyn Cüveyni ve Gıyasü'l-ümem fi İltiyası'z-zulem Adlı Eseri*. Ö Kavak ve Ö Türker (der.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Darling L T (2013). *A History of Social Justice and Political Power in the Middle East*:
- Mertek S (2025). İslam Siyaset Düşüncesinde Devlet Yönetiminin Teo-Politiği. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 75-103.

The Circle of Justice from Mesopotamia to Globalization. USA and Canada: Routledge.

Esposito J L ve Voll J O (1996). *Islam and Democracy*. New York: Oxford University Press.

Evkuran M (2012) . *Sünni Paradigmayı Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu.

Ferguson A (1996). *An Essay on the History of Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Foucault M (2007). *Cinselliğin Tarihi*. Çev. H U Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gazzali (2020). İmam-ı Gazali'den Yönetim Sırları. Çev. İ Doğu, İstanbul: Çelik Yayınevi.

Gardet L (2014). *Müslüman Site: Toplumsal ve Siyasi Hayat*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Güler İ (2019). Türkiye'de Zayıf Kamu Bilincinin Teolojik Kökleri Üzerine. *Karar*. 18 Ekim.

Hallaq W B (2009). *An Introduction to Islamic Law*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Hallaq W B (2019). İmkansız Devlet: Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?. Çev. A Hikmet, İstanbul: Babil Kitap.

Hanefi H (2004). İslam ve Batı: Çatışma mı Diyalog mu?, *Cogito*, 40, 269-277.

Hodgson M G S (1995). İslam'ın Serüveni 2: Orta Dönemlerde İslam'ın Yayılışı. Çev. A Eker vd., İstanbul: İz Yayıncılık.

Hodgson M G S (2017). İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı. Çev. B Ersöz, Ankara: Phoenix.

İbn Abdırabbih İ (2020). *Hükümdar ve Siyaset*. Çev. E Avşar, İstanbul: Karbon Kitaplar.

İbn Cema B (2010). *Adl'e Boyun Eğmek*. Çev. Ö Kavak, İstanbul: Klasik Yayınları.

İbn Haldun (2016). *Mukaddime*. Çev. S Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn Mukaffa (2018). İslam Siyaset Üslubu. Çev. V Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İnalçık H (1959). Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü. *Bellekten*, 23 (92), 575-610.

İnalçık H (1993). Adaletnameler. İçinde: *Belgeler*, Cilt 3-4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 49-142.

İnalçık H (1998). Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet. *İslamiyat*, 1 (4), 135-142.

İnalçık H (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalçık H (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Karatani K (2017). *Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına*. Çev. A Karatay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Katip A (2016). *Demokratik Hilafete Doğru*. Çev. M Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları.
- Kelpetin M (2016). *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Keskintaş O (2017). *Adalet, Ahlak ve Nizam: Osmanlı Siyasetnameleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman F vd. (1996). Giriş: Dünya Nasıl 'Dünya' Oldu?. İçinde: F Keyman vd. (der), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7-23.
- Kınalızade Ali Efendi (2012). *Ahlak-ı Ala'i*. Çev. M Koç, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koçi Bey (1972). *Koçi Bey Risalesi*. Çev. Z Danışman, İstanbul: MEB Yayınları.
- Koşum A (2008). İslam Kamu Hukuku Alanına İlişkin Klasik Literatürün Azlığı Üzerine Mülahazalar. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18, 123-131.
- Köksal A C (2011). Siyaset ve Hukuk Arasında Elmalı M. Hamdi Yazır'ın Fıkıh Düşüncesi. İslâm Araştırmaları Dergisi, (26), 49-79.
- Köksal A C (2016). *Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılarda Siyaset-i Şeriyeye*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kömbe İ (2013). Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 8(35), 139-198.
- Kömbe İ (2018). İslam Siyaset Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Siyasetname-Nasihatname Türünde Siyaset Tasavvuru. İçinde: L Sunar ve Ö Kavak (der), *İslam Siyaset Düşüncesi*, Ankara: İlem Kitaplığı, 203-237.
- Kömbe İ (2021). Tarihsel ve Teorik Açından Adalet Dairesinin Uzun Formu. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 13-26.
- Köprülü M F (1943). Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları. *Belleten*, 7(27), 379-522.
- Köprülü F (2011). Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1), 201-233.
- Köse H M (2018). İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri: Bir Giriş Denemesi. İçinde: L Sunar ve Ö Kavak (der), *İslam Siyaset Düşüncesi*, Ankara: İlem Kitaplığı, 27-50.
- Kuru A T (2019). *Islam, Authoritarianism, and Underdevelopment: A Global and Historical Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lapidus I M (1975). The Separation of State and Religion in the Development of Early Islamic Society. *International Journal of Middle East Studies*, 6(4), 363-385.
- Lapidus I M (1996). State and Religion in Islamic Societies. *Past and Present*, 151, 3-27.

Lapidus I M (2013). İslam Toplamları Tarihi Cilt 1: Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla. Çev. Y Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Levend A S (1962). Siyaset-nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 10, 167-194.

Lewis B (1992). İslam'ın Siyasal Dili. Çev. F Taşar, İstanbul: Rey Yayıncılık.

Locke J (2016). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. Çev. F Bakırcı, Ankara: Eksi Kitaplar.

Machiavelli N (2016). *Hükümdar*. Çev. N Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Marx K (1997). *Kapital, Cilt 3*. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Maverdi (2019). *Dürerü's-Sülûk Fî Siyâseti'l-Mülûk*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Montesquieu C d (1989). *Montesquieu: The Spirit of the Laws*. A M Cohler vd. (der), Cambridge: Cambridge University Press.

Mustafa N A (2001). İslam Düşüncesinde Muhalefet. Çev. V Akyüz, İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Mutman M (2002). Şarkiyatçılık-Oryantalizm. İçinde: T Bora (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 189-211.

Nizamülmülk (2010). *Siyasetname*. Çev. M T Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Nusair N (1985). The Islamic External Critics of Public Administration: A Comparative Perspective. *American Journal of Islam and Society*, 2(1), 105-114.

Polybius (2002). *The Histories of Polybius: Book Six*. Çev. E S Shuckburgh, Cambridge: In Paratheses Publications.

Said E W (2013). Şarkiyatçılık. Çev. B Ülner, İstanbul: Metis Yayınları.

Shatzmiller M (1993). *Labour in the Medieval Islamic World*. Leiden: Brill.

Smith A (1977). *The Wealth of Nations: An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Chicago: University Of Chicago Press.

Solakoğlu G B (1994). Osmanlı Devlet Örgütünün Weberian Açından İncelenmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(3), 83-100.

Şankı M M (2021). İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz: Büyük Fitneden Arap Baharına. Çev. M Çelik, İstanbul: Mana Yayınları.

Taftâzânî S (2011). *Şerhu'l-Akâid*. Çev. T H Alp, İstanbul: Rihle Kitap.

Turan R (2002). Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat. İçinde: H C Güzel vd. (der), *Türklere Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 151-168.

102 Mertek S (2025). İslam Siyaset Düşüncesinde Devlet Yönetiminin Teo-Politiği. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 75-103.

- Turtuşı M B (1995). *Siracu'l-Müluk: Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*. Çev. S Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türk H B (2017). Siyasetname Geleneğinde İktidarın Denetimi Sorunu: Nushatü's-Selâtin Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(3), 127-151.
- Ünal M A (1997). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Weber M (2019). *Economy and Society*. Çev. K Tribe, İngiltere: Harvard University Press.
- Yaman A (2004). İslam Hukukunun Oluşum Süreçlerinde Siyaset Hukuk İlişkisi. Kon-ya: Yediveren Kitap.
- Yavari N (2014). *Advice for the Sultan: Prophetic Voices and Secular Politics in Medi-eval Islam*. London: Hurst & Company.
- Yusuf Has Hacib (2018). *Kutadgu Bilig*. Çev. A Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kültürel Temellük Kavramının Eleştirel Bir Perspektifle İncelenmesi

Ali Eşref Keleş, Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0001-5453-4022

E-Posta: ali.e.keles@gmail.com

Hüseyin Türk, Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0003-3231-8278

E-Posta: huseyinturk@ardahan.edu.tr

Giriş

Kolonyalizm, yerli halkların sadece doğal kaynaklarını sömürmekle kalmayıp, aynı zamanda onların kültürel ve sanatsal öğelerini aşırarak, talan ederek kültürel bir sömürüye de yol açtı. Her ne kadar kolonyalizm kavramı, Edward Said, Frantz Fanon ve Aimé Césaire gibi önemli otoriteler tarafından tartışılmış olsa da spesifik olarak kültürel temellük kavramı 1990'larda, postkolonyal eleştirilerle birlikte Batı'da gündeme gelmeye başladı. Kolonyalizm eleştirisi, Batı toplumunun yerli halkların doğal ve insan kaynaklarını 21. yüzyıla kadar sömürmesini, Batı'nın bugünkü zenginliğinin kökeni olarak göstermektedir. Ancak kolonyalizm veya emperyalizmin sömürdüğü kaynaklar yalnızca maddi kaynaklar değil, sömürü aynı zamanda bugüne kadar devam eden kültür ve sanat alanında da meydana gelmiştir. Ulus-devletlerin kurulması ile kısmen bir kolonyalizm eleştirisi yapılırken, Batı'da kültür ve sanat alanındaki bu sömürü ihmal edilmiştir. Ancak 1990'larda çokulusluluk, küreselleşme, çokkültürlülük ve postmodernizmle beraber daha da güçlenen ve yayılan postkolonyal ve yerli/indigenous çalışmaları, Kanada ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde, kolonyalizmin kültür ve sanat alanındaki etkisinin devam ettiğini belirterek bunun bir kültürel temellük olduğunu vurgulamıştır. Bu kültürel temellük kavramı, Batı'da egemen beyazların sınıflara mensup kişileri ve ticari şirketlerin, yerli ve siyah/black grupların sanatını, kültürünü, şarkılarını, hikayelerini, giyim kuşamını izinsiz bir şekilde kullanarak kâr amacıyla pazarladığını ileri sürer. Bu çalışmada, bu kavramın tarihsel izleğini, tanımlarını, örneklerini ve buna dair tartışmaları inceleyerek Türkçe okura bir giriş ve tanıtım metni sunulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bu kavramın Türkçe bilimsel tartışmalara dâhilini sağlamak ve bu kavramı Türkçe okura kazandırarak, daha derinlemesine ve spesifik bağlamlarda ve örneklerle tartışılmasına aracılık olmaktadır.

Kültürel Temellük Kavramının Tarihsel Kökenleri

Kültürel yağmalama kavramı, kültürel el koyma veya kültürel temellük olarak üç şekilde bilimsel literatürde ifade edilmektedir. Bu yazıda, bu kavramı “kültürel yağmalama” (cultural appropriation) olarak ele alacak ve tartışacağız. Kültürel yağmalama kavramı, Avrupa ve Kuzey Amerika’da bilinen ve tartışılan bir kavram olmasına rağmen, Türkiye’de pek bilinmemekte ve Türkçe literatürde yeterince ele alınmamaktadır. Bu bakımdan, çalışmanın amacı bu kavramı tartışmak, örneklerle açıklamak ve bilinirliğini artırarak daha spesifik çalışmaların yapılmasına zemin oluşturmaktır. Bu kavramın Türkçe’de daha önce hiç yazılmamış olması ve Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde dahi tanımlanmamış olması, genel hatlarının tartışılmasını özel kılmaktadır. Bu durum, kavramın ilk kez ele alınması açısından önem taşımaktadır.

Akademik bağlamda, 1970’lerin sonlarında Edward Said’in ünlü eseri “Oryantalizm” ile kısıtlanılan kültürel çalışmalarda kültürel yağmalama ile ilgili söylemler ortaya çıktı. Said, Batı’daki “kültürel şark” kavramlarının Asya’nın maddi ve kültürel yağmalanmasına nasıl yardımcı olduğunu araştırdı (Kane, 2021). Kolonyalizm ve post-kolonyalizm çalışmaları, kültürel yağmalama kavramının ortaya çıkması için zemin hazırlayarak daha spesifik çalışmaların doğmasına vesile oldu.

Kültürel yağmalama kavramının tartışılması 1990’lara, yerli halklar (indigenous people) üzerine yapılan çalışmalara kadar uzanmaktadır. Yerli halklar, kapitalizm ve kültürel temellük konularında araştırmalar yapan William Crane, bu kavramın kısa bir serencamını şöyle özetler:

Kavramla ilgili ilk değerlendirmelerin çoğu, Kanada’nın ilk yerli halklarının kendi mülkleri addettikleri; ancak Kanada devletinin ve yerleşimci kurumların el koyduğu kültür varlıklarının iadesi talepleriyle ilgilidir. Bu varlıklar arasında arkeolojik buluntular, müzelik nesnelere, dinî inançlar, geleneksel tıp birikimi, resim ve çömlek gibi görsel sanat ürünleri, insan kalıntıları ve müzik kayıtları bulunuyordu. Kanada’daki yerli ve yerli olmayan bazı aktivist ve akademisyenler, kültürel varlığın temellük ve iadesi gibi konuların anlaşılması için hukuki/etik bir çerçeve oluşturmaya başladılar. Bu çalışmalar daha sonra ABD, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi diğer yerleşimci-koloni (settler colony) ülkelerindeki akademisyenler tarafından da benimsendi. 2000’lerin başında ABD medyasındaki tartışmalar üzerinden popülerleşen kültürel yağmalama kavramı, asıl amacını ziyadesiyle aşacak şekilde genelleştirildi. Batı’nın yoga pratiklerinden, siyah Amerikalıların Afrika kıyafetleri giymesine, moda tasarımcılarının yabancı oldukları tasarım unsurlarını kullanmalarına kadar, bu genelleştirmeler kavramın özgülüğünü ortadan kaldırdı (Crane, 2018b).

Kültürel temellük veya yağmalama pratiği, egemen ve güçlü toplumların ya da grupların ezilen ve kolonize edilen Ötekinin sesine, ontolojik ve epistemik varlığına el koyma ve sesini gasp etme olarak düşünülebilir. Graeber ve Wengrow (2021), Avrupa merkezli özgürlük ve eşitlik gibi Aydınlanma çağının düşüncelerinin çoğunun yerli halklardan alındığını ve Avrupalı filozofların bu fikirleri alırken yüzeysel, çarpık bir şekilde aldığını (misappropriation), hiçbir zaman bu söz konusu fikir ve bilgi alışverişini kabul etmediklerini belirtir. Yani Avrupalıların bu temellük meselesini, fikir bağlamında yaparak yerli düşünceyi çarpıtarak kendi zimmelerine geçirdiklerini vurgular.

Kültürel temellükle ilgili ilk tartışmaların çoğu, arkeolojik buluntuların, müze parçalarının, görsel sanatlar (resimler, çanak çömlek gibi) ve şarkı ile müzik gibi kültürel ürünlerin mülkiyetiyle ilgiliydi. Kültürel yağmalama kavramının kökleri, 1990'ların başında yerli halklar araştırmalarında ortaya çıkmıştır ve bu çıkışın bu dönemde olması tesadüf değildir (Fung, 1993, Akt., Freire and Gertner, 2022: 79-88). 1990'larda güçlenen ve modernizmin tekçi söylem ve tektipleştirici öğretilerine meydan okuyan ve reddeden postmodern akım, marjinalleştirilmiş ve ötekileştirilmiş madun gruplara seslerini duyurma fırsatı vererek bu tür tartışmaların önünü açtı. 1990'lı yıllarda bu konuda yazan Lipsitz, 'Kültürel anlamı veya önemine saygı gösterilmeden ya da kültürü ekonomik veya sosyal kazanç için sömürmek amacıyla marjinalleştirilmiş bir gruptan bir kültür ögesi alındığında, kültürel takdirin kültürel yağmacılığa dönüştüğünü' savundu (Kane, 2021). Yerli halkların Batı'nın kültürel sömürsünün tarihi üzerine yapılan araştırmalar çoğaldıkça, Amerikalı tarihçi ve kültür teorisyeni George Lipsitz'in çalışmaları ve araştırmaları, kültürel yağmalamanın ne olduğuna dair günümüz tartışmalarının temellerinin atılması olarak görülmeye başlandı (Kane, 2021).

Kültürel Yağmalamanın Tanımı ve İncelemesi

Kültürel el koyma veya yağmalama, bir kültürün nesnelere, uygulamaları, kaynakları veya tarihleri, kabul edilmeden ve izinsiz olarak farklı bir kültür tarafından kullanıldığında meydana gelir. Kültürel el koyma veya kültürel yağmalama, kâr amacıyla ve küçük veya ikincil etnik-dini grupları zayıflatmak amacıyla bilinçli olarak yapılabildiği gibi, bazen de bilinçsizce veya farkında olmadan yapılabilir. Kültürel el koyma bilinçli yapıldığında, hedef etnik-dini grubu zayıflatmak veya kâr amacıyla yapılır. Bu, tam olarak hedef etnik-dini grubun değerlerine, kaynaklarına veya geleneksel kültürel öğelerine çökmek olarak nitelendirilebilir. Kültürel el koyma bilinçsizce ve farkında olmadan yapıldığında ise, bilmeden ve istemeden, hedef etnik-dini gruba ait değerler veya kültürel öğeler kendi bağlamından kopartılarak, kendi kültürel kutsal

alanının dışında başka amaçlarla (eğlence, gösteri vb.) kullanılabilir. Kültürel el koyma toplumsal homojenleşmenin etnik, din, sınıf ve ırk gibi parametreler düzeyinde arzulandığı ulus-devlet ve imparatorluk sonrası kurulan toplumlarda çok yaygın bir pratiktir. Çünkü amaçlanan toplumsal bir birliktelik ve bütünlük sağlarken ötekinin varlığını çağrıştırmadan ve ona çaktırmadan onun kültürel mirasını egemen kültürün zimmetine geçirmektir.

Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (2004: 61), bu kavramın eleştirel akademisyenler tarafından kullanımıyla ilgili iki tanım sunar: 'özel mülkiyeti almak' ve 'yetkisiz olarak almak veya kullanmak veya sahiplenmek.' 'Kendini yapmak' anlamına gelen Latince *appropriare*'den, 'sahip olmak' anlamına gelen Latince *proprius* kökünden ve aynı zamanda mülkiyetin kökünden türetilmiştir. Bu anlamlar, terimin yasal bağlamlardaki kullanımına paralel olarak, haksız veya yetkisiz alma, yani hırsızlık çağrışımını güçlendirir (Rogers, 2006: 475). Kültür, herhangi bir toplum tarafından üretilen belirli fikirler, değerler, inançlar, sanatsal pratikler ve davranışların toplamıdır. bell hooks (2006), kültürel yağmalamanın başka bir kültürün iyi niyetle yapılmış bir tasviri olmadığını; siyasi, ekonomik ve kültürel tahakkümü yansıtan çarpık bir imaj şekli olduğunu ifade ederken, Edward Said (1985), bir kültür başka bir kültürden formlar ödünç aldığı anda stereotiplerin oluşturulabileceğini belirterek, Kulchyski'nin (1997) bu el koymanın azınlıklaştırılmış kültürler üzerinde olumsuz etkileri olduğu tespiti perçinler (Freire vd., 2022).

Egemen beyaz gruplara ait kültürün, ezilen gruplara ait kültürün öğelerini zimmetine geçirmesinin birçok rahatsız edici örneği, metalaştırılıp pazarlık öğesi haline getirilerek moda endüstrisinde kullanılan ve 'ödünç alınan' puşi, bindi ve benzeri yerel kıyafetler verilebilir. Kültürel el koyma, sık sık kültürel ödünç alma (Cultural borrowing) ile isteyerek ve istenmeden karıştırılarak yapılan kültürel talanı meşru gösterir. Oysaki kültürel ödünç alma kavramı, bir kültüre mensup insanlar tarafından, diğer bazı insanların kültürünün bir yönünün benimsenmesi veya uyarlanması anlamına gelir (Heyd, 2003; Hladki, 1994, Akt., Freire ve Gertner, 2022: 79-88). Bu, iki halkın eşit düzeyde olduğunu varsayar; ancak genel olarak, asimetrik bir ilişki varsayılır, öyle ki kültürel yağmalama, başkaları adına konuşmak veya onları, kurgusal olduğu kadar yasal, sosyal, sanatsal ve politik çalışmalarda da uygun ya da olduğu gibi temsil etmek anlamına gelir. Özellikle bireyler veya gruplar söz konusu olduğunda; daha fazla sosyal, ekonomik ve politik güce sahip olanlar, bu rolü başkaları için davetsizce yerine getirir (Hart, 1997: 137, Akt., Freire ve Gertner, 2022: 79-88).

Kültürel yağmacılık, egemen kültüre mensup bireylerin ve kurumların, azınlık veya baskı altındaki kültürlerden izinsiz, rızasız ve referanssız aldığı tüm

kültürel varlıkları kapsar. Bu kavram, başka bir kültürün modası, yerel kıyafeti, sembolleri, müziği, bayramları ve diğer sembollerinin, baskın kültür tarafından kendine mal edilmesi, devşirilmesi ve kâr amacı güderek metalaşmasına karşılık gelir. Avrupalıların koloniler dönemi boyunca yerli halkların kültürel eserlerini, hazinelerini ve geleneklerini büyük çapta yağmalamaları, yerli kültürlerin inanılmaz oranlarda sömürülmesinin ve sahiplenilmesinin en açık tarihsel örnekleri olarak önümüzde durmaktadır. Bu yerli halkların maddi ve manevi hazinelerinin çoğu hala iade edilmemiş durumdadır (Kane, 2021). Bunun en iyi örneği, İngilizlerin bütün kolonilerinden ve dünyanın diğer bölgelerinden topladıkları kültürel, maddi değeri yüksek eserleri çatısında barındıran British Müzesi'dir. British Müzesi her ne kadar bazı eserleri bu halkların talepleri doğrultusunda geri vermişse de müze hala kültürel el koymanın somut bir örneğidir ve bu örnek, kültürel takdir veya kültürel paylaşım ile karıştırılmamalıdır. Kane (2021), kültürel takdir (Cultural Appreciation) ve kültürel yağma kavramlarını ayırt etmenin zor olabileceğini, çünkü kültürlerin karmaşık, geniş, tarihsel olarak biçimlenen ve sürekli değişen yapılar olduğunu ifade ederek, bu bağlamda kültürel paylaşımın (Cultural Sharing) dikkatli bir şekilde yapıldığında toplumsal olarak en sağlıklı ilişkiyi oluşturduğunu belirtir.

Türk Dil Kurumu sözlükleri sitesi kültürel yağma, kültürel el koyma veya kültürel temellük kavramlarını içermezken, Cambridge Dictionary, 'kültürel yağmalama, özellikle bir kültürü anlamadan veya saygı göstermeden, size ait olmayan bir kültürden bir şeyler alma veya kullanma eylemidir' şeklinde tanımlar ve buna örnek olarak da Afrika müziğinin beyazlar tarafından kullanılmasını kültürel temellük olarak belirtir. Bu bağlamda, bell hooks (2014), filmlerde ve diğer platformlarda Nina Simone gibi kadınların müziklerinin beyaz kadınlar ve film endüstrileri tarafından izinsiz kullanıldığını, yani çalındığını belirtir; böylece bu müziklerin kaynağı olan Afro-Amerikan kültürünün görünürlüğü kaybolur ve yok olur. Yani bir anlamda, Amerika'da egemen olan beyazlar, ezilen siyahların müziğini araklayıp kendilerine mal ederler. Bu anlamda, Amerika da temellük üzerine kurulan ve daha doğrusu başkalarının toprağı ve kültürü üzerine temellük olarak ortaya çıkan bir devlettir.

Kısaca, kültürel yağmalama, bir ırka, ulusa veya topluluğa ait giyim tarzı, saç şekli gibi kültürel bir öğeyi, felsefesini ve bağlamını bir kenara bırakıp prim yapmak için kullanmaktır. Beyaz birinin saçlarını rasta yapması, yoganın beyazlar ve üst sınıflar için bir eğlence ve satılabilir bir meta haline gelmesi, yerli kıyafet motiflerinin moda endüstrisinin parçası olması (kimono veya Afrika'nın renkli desenli elbiseleri), kültürel duyarsızlık ve kültürel yamyam-

lıktr (Whitney, 2017). Sanatçılar, müzisyenler ve yazarlar, içinde doğdukları dünyadan nasıl etkileniyorsa, moda tasarımcıları da öyle etkilenirler. Moda endüstrisi, diğer alanlar gibi temellük meselesinden etkileniyor çünkü moda endüstrisi, diğer tasarımcıların çalışmalarından ilham alma ve onları değiştirme konusunda uzun bir geçmişe sahip olsa da aynı zamanda başka yerlerde de yaratıcı fikirler arar ve çoğu zaman dünyanın dört bir yanından kültürlerin unsurlarını birleştirir (Nicholas, 2017). Tarih boyunca farklı toplumlar ve gruplar, dönemin fikirlerini, teknolojilerini ve gelişmelerini birbirlerinden ödünç almış, birbirlerinden etkilenmiş ve birbirlerine katkıda bulunmuşlardır; bazen eşit, bazen de eşit olmayan aktörler olarak. Dahası, bazı teknolojiler ve kültürel varlıklar, bütün insanlığın ortak mirası olarak anonim bir şekilde ortaya çıkmış ve kamu malı haline gelmiştir. Ancak bazı kültürel unsurlar, yalnızca belirli grupların uzmanlaşması veya emeği sonucu ortaya çıkmış ve o gruplara ait olarak özgünlük ve orijinalliklerini korumuştur. Fakat bazen, özellikle yerli gruplar için önemli olan bir şey, izinsiz veya karşılıksız şekilde, istemeyen ve uygunsuz bir biçimde kullanıldığında, bu durum bir istismara yol açar; çünkü yerli mirası, kamu malı değildir ve bu miras, o grubun kimliğini, tarihini, dünya görüşünü ve refahını tanımlayan veya bunlara katkıda bulunan, nesiller arasında aktarılan bilgi, gelenekler, uygulamalar, hikayeler, şarkılar ve tasarımlar gibi unsurları içerir ve bu unsurlar yalnızca o gruba özgüdür (Nicholas, 2017).

Kültürel yağmalama hem kavram hem de sınırları muğlak olabilen bir pratik olarak son derece tartışmalı bir meseledir. Haynes (2021: 291-292) göre, bu kavramın sanat için özel bir önemi vardır çünkü sanatsal yaratıcılık genellikle kültürel sınırların kesişim noktasında bulunur, ancak farklı kültürlerden uygulamaların ve değerlerin etkileşimi hiçbir zaman tarafsız ve nötr olmaz. Dolayısıyla, kültürel yağma bir defa yapıldığında biten bir mesele değildir; süreklilik arz eden, bazı riskler taşıyan ve sınırlarının belirlenmesi sorunlu olduğu için bazı riskler devam eder. Kültürel temellük, bazı grupların kültürel kaynaklarını azaltma ve kültürel amaçlarından ödün verme riski taşıyarak, ezilen grupların maddi ve manevi üretimlerinin kültürel özelliklerini, tekniklerini ve benzerlerini izinsiz kullanılması veya taklit edilmesine yol açarak bir toplumsal kayıp yaratır (Haynes, 2021: 293). Bu bir kayıptır çünkü dominant gruplar, domine ettikleri grubun kültürünü zimmetlerine maddi bir katkı olarak geçirirken (Oluo, 2019), öteki grubun zararını tazmin etmez ve kaybını görmezden gelerek daha da kronik bir eşitsizlik ve adaletsizlik ortaya çıkarır.

Kültürel Temellük Örnekleri

Başka kültürlerden maddi değeri yüksek olan veya sembolik değerleri yüksek objelere el koymak, sorunlu bir meseledir, ancak sanatta, müzikte ve resimde bu el koyma her zaman çok kötü olmayabilir, çünkü bazen başka kültürlerden müzik veya sanatsal içerik almak ya da ödünç almak, bu kültürlerin tanıtımında önemli olabilir (Young, 2010). Belirli ölçüde başka kültürden ödünç almak sanıldığı kadar zararlı değildir; hatta kültürel zenginlik ve çeşitliliğe yol açabilir. Ancak asıl zarar, bu kültürlerin asimile edilmesi, aşırı talan edilmesi, yanlış tanıtılması ve çarpıtılmasıdır. Tam da bu iki yanlış pratik yüzünden dezavantajlı grupların kültürleri, temellükten daha büyük olan ırkçılık ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Young, 2010: 153). Burada önemli olan, kültürler arası etkileşim, değişim ve paylaşım söz konusu olduğunda, egemen kültür temsilcilerinin ölçülü olması, kaynakları belirterek içerikten yararlanmaları ve eğer söz konusu içerik öteki kültür için maddi bir getirisi varsa, bunu sömürmemeleridir.

Samson (2020: 109), yerli halkların topraklarının temellük edilmesindeki amacın, yerli halkları mülksüzleştirerek, daha sonra bu hakları kendi topraklarında ücretli çalışmaya zorlamak ve yerli halkın toprakla olan ilişkisini değiştirmek olduğunu belirtmektedir. Bu, bir anlamda toplumsal olarak bu hakların tamamen ortadan kaldırılmasına yol açmaktaydı. Berardi (2015: 162), bu yerli halkların ortadan kaldırılmasını 'kültürel soykırım' olarak nitelendirerek, bu kültürel yok etmenin soykırımın kendisinden önce geldiğini vurgulamaktadır. Temellük eylemi, doğal kaynaklar, kimliksizleştirme ve kültürel kaynaklar arasında güçlü bir ilişkinin varlığına işaret eder. Sömürgecilik sırasında kolonyalistler, sadece doğal kaynakları değil, aynı zamanda kültürel ganimeti de izinsiz veya tazminatsız almışlardır (Arewa, 2016). Kültürel yağma veya el koyma, yeni bir kavram olarak eleştirel teoriye dahil olup, gelecek toplumlarının üzerine inşa edileceği geçmişleri sorgulamasını sağlayarak, daha adil ve eşit bir ortak gelecekte herkesin katkısının görülmesini ve takdir edilmesini sağlamaya yönelik bir çabadır. Kültürel yağmalama ve el koyma, daha önce emeklerine, bedenlerine ve varlıklarına el konulan Afrikalı toplumların, kölelik kaldırıldıktan sonra da varlıklarına el konulan kültürel mirasını sorgular. Daha önce kendi bedeni ve zihni üzerinde hak sahibi olarak görülmeyen yerli toplumlarının (örneğin Avustralyalı Aborjinler) ve Afrikalı toplumların ürettiklerine el konularak, bu toplumların mülk sahibi olarak düşünülmemekle kolonyal bir gelenek devam ettirilmiştir. Nasıl ki yerli halkların toprakları Kanada ve Avustralya'da 'Terra Nullius' (Lindqvist, 2007) yani sahibi olmayan toprak olarak ilan edilip el konulduysa, bu yerli ve Afrikalı halkların kültürlerine de el konulmuştur, çünkü özü itibarıyla bu

kolonyal bakış, bu toprakların ve kültürlerin sahibini özne, insan veya malik olarak görmüyordu ve bu anlamda temellük etmek ve el koymak, sömürgeciler için ahlâki bir sorun teşkil etmiyordu. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken şey, kültürel karışım, paylaşım ve ödünç almanın bir insani deneyim olduğunu bilerek, bunun dilde, dinde, tarımda, folklorda, yemekte ve diğer kültürel unsurlarda kullanımını veya varlığını idrak etmek ve kültürel yağma veya tahsisin önüne geçmek için, ödünç alınan veya tahsis edilen unsurları yasal, ticari ve kurumsal bir çerçevede değerlendirmektir (Arewa, 2016).

Kültürel yağmalama, kaçınılmaz olarak kültürel politikayla iç içe olup, marjinalleştirilmiş ve sömürgeleştirilmiş kültürlerin asimilasyonu ve sömürüsüne tabi kılınmış kültürlerin hayatta kalması, baskın kültürlerle karşı direnişleriyle mümkün olur (Rogers, 2006: 474). Bu direnişin kültürün oluşması da ancak bu kavramların kolektif bir düzeyde ve sadece üniversitelerde değil, kamusal bütün alanlarda tartışılması ve geçmişle yüzleşmesiyle mümkün kılınabilir. Oluşacak bilinç ve kamusalılık, yapılan yağmayı durdurabilir, temellük için tazminat talep edebilir ve daha önemlisi de gelecekte bunların olmaması için bu eylemi yapanlar kamusal bir kınama alabilir. Unutulmamalıdır ki, uluslararası üne sahip sanatçılar da bazı temellük eylemlerinde bulunmuş-tur ve bunun en iyi örneği, ünlü ressam Picasso'nun Afrikalı oymacıları (African carvers) taklit etmesiydi (Young, 2008). Ancak uluslararası üne kavuşmuş birine böyle bir ithamda bulunmak kolay olmadığı için, bu tür eylemler unutulur veya görmezden gelinir.

Politik doğruculuk ve kültürel yağmalamanın kınanması için artan talep, pek çok bağlamda gözlemlenmektedir. Örneğin, moda alanında, Victoria's Secret defileleri sırasında modelleri süslemek için Meksika, Çin, Afrika ve diğer grupların kültürel öğelerini ve sembollerini kullandığı için defalarca eleştirilmiştir (Freire vd., 2022: 79). Moda şirketleri, yerli halkların geleneksel kıyafetlerinin pahalı versiyonlarını satmakla giderek daha fazla uğraşmaktadır. Hintlilerin 10 dolar gibi bir bedelle aldığı geleneksel bir kıyafet olan kurta, Gucci kaftanları olarak 3500 dolara piyasaya sunulmaktadır; Louis Vuitton'un 700 dolarlık atkıları, Filistin milliyetçiliğinin bir sembolü olarak görülen ve Arap dünyasının çoğunda çok daha düşük bir maliyetle satılan keffiyeh'e benzemektedir. Bu iki ürün de pahalı oldukları için değil, yerli veya egemen olmayan toplumların kültürel değerlerine yüksek kar amacıyla el koydukları için eleştiri odağı olmuştur (Kane, 2021). Bu tür pratikler, bize kentsel soylulaştırma (gentrification) kavramını anımsatmaktadır. Kentlerin merkezinde kalan, düşük gelirli veya marjinalleştirilmiş grupların yaşadığı kentsel mekânların yıkılıp yerine lüks ve yüksek gelirli için konut yapılarak

bu mekânların üst sınıfların yerleşmesine olanak sağlanması ve daha önceki sakinlerin dışlanması pratiğidir. Söz konusu markaların ve moda endüstrisinin pratikleri, soylulaştırma gibi benzer eğilimler içermektedir.

Kültürel yağmalama eleştirileri, sadece markalara ve devletlere değil, aynı zamanda bireysel düzeyde de ele alınıp birçok ünlüye yöneltilen bir ithamdır. Örneğin, Amerikalı model Kendall Jenner, yeni Tequila 818 reklam kampanyası için 'Meksika kültürünü ele geçirmek ve onu kostüm olarak giymekle' itham edilirken, Kanadalı şarkıcı Justin Bieber ise yerli halklara ait olan rasta veya dreadlock saç modelinden dolayı kültürel el koyma ile suçlanmıştı (Kane, 2021). Toplumların moda endüstrisinin yaptığı el koymaları kınaması ve suçlaması yanı sıra bazı devletler de benzer söylemlerle moda devlerini temellük ve haksız kazanç ile suçlayarak tazminatlar talep etmeye başlamışlardır. Kane'in (2021) detaylarla verdiği birkaç örnek, kültürel yağmanın boyutu ve önüne geçilmesi noktasında ilham verici nitelikte olup, 'Açıkça etik olmayan kültürel el koyma ve yerli kültürlerin kâr amacıyla sömürülmesinin daha yeni bir örneği, 2021'de Meksika hükümetinin, giyim şirketleri Zara, Anthropologie ve Patowl'u yerli Meksika kültürlerinden türetilen desen ve sembollerle yapılmış tasarımlarına el koyup satmakla suçlayarak bunun için tazminat talep etmesidir.' Kim Kardashian, kendi güzellik ürünleri serisi için bir fotoğraf çekimi sırasında kutsal Hindu Om sembolünden desenli spor küpelerinde de benzer bir sorun yaşamıştır. Başka bir örnekte ise iç çamaşırı şirketi Victoria's Secret, moda şovları sırasında kutsal Kızılderili geleneklerinden ilham alan tasarımları defalarca kullanmıştır. Örneklerde görüldüğü gibi, her ne kadar sömürgecilik ve kölecilik fiilen olarak bitmiş olsa da kolonyalizmin yağma kültürü, egemen ulusların el koyma ve zimmetine geçirme pratikleri, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde varlığını korumaktadır. Victoria's Secret'in kullandığı Amerikan Yerlilerine ait desenler sadece izinsiz kullanıldığı için değil, aynı zamanda onların kutsal olarak gördüğü motifleri ve ritüellerini kendi tüketim, eğlence ve metalaştırma amacıyla kullanması bir kültürel temellük örneğidir. Ötekinin kutsalı ve değeri, egemenin kar hirsına ve eğlencesine kurban edilmiştir.

İngilizlerin ünlü Benin Bronzları'nın çalınması, devlet düzeyinde kültürel yağmalamanın en bariz örneklerinden biridir. Britanya, 1897'de Benin Krallığı'na karşı cezalandırıcı bir askeri sefer düzenleyip Kral Oba'yı tahttan indirip sürgüne gönderince, ülkeyi yağmalayarak bu savaşın maliyetini karşılamak için, ciddi tarihi ve maddi değeri olan tahminen 3.000 bronz, fildişi eserler, oyma dişler ve meşe sandıklarına el koyarak, bunları daha sonra Avrupa'daki müzayedelerde sattılar (Arewa, 2016). Örneğin, 1990'da Londra merkezli bir

müzayede evi tarafından tek bir Benin kafası 2,3 milyon ABD dolarına satıldı (a.g.e). Daha önce de bahsedildiği gibi, British Müzesi, bu ve benzeri pratiklerin, dünyanın dört bir yanından soyulan yerli halkların emeklerinden ve kültürlerinden kaynaklandığı bir örnektir. Tabii burada belirtmek gerekir ki, bu pratik sadece İngilizlerle ortaya çıkmadı ve sadece onlarla devam etmedi; çünkü benzer şekilde, tüm ulus devletler, özellikle imparatorluktan ulus devlet inşasına geçen devletlerde, son derece yaygın bir pratik olmuştur.

Kültürel yağmalama ile ilgili tartışmalar, sadece ünlü simalar ve markalar üzerinde, ırklar arasındaki ödünç alma veya el koyma bağlamında değil, aynı zamanda çevrimiçi (online) ve dijital alanlarda da yapılmaktadır. Buna örnek olarak, gazeteci Zipporah Gene, internete viral olan bir online çağrıda, Amerikalılara yerli halkların kıyafetlerini ve kabile motifleri ile işaretlerini kullanmamalarını öğütlemiş, bunun kültürel bir cehalet ve duyarsızlık olduğunu ifade etmiştir (Arewa, 2016). Bu örnekte tartışılan el koyma, eşitler arası bir kültürel ödünç alma veya paylaşım değil, tarihsel olarak gücü elinde bulundurmuş ve bu güçle öteki grupları ezmiş olan beyaz ve egemen adamın, ötekinin rızasını ve duyarlılığını gözetmeden içeriği kendi arzusu için kullanmasıdır. Batı ile Afrikalı ülkeler arasındaki ilişki, daha önceki sömürü ilişkilerine benzeyerek bir tür kültür emperyalizmi barındırır. El konulan veya taklit edilen ürünler, semboller ve motifler, yerli halklar için sadece kültürel bir zenginlik değil, aynı zamanda bir doğal geçim kaynağı olarak da varlıklarını sürdürmektedir. Eğer bunlara el konulursa ve söz konusu grupların yaşam kaynakları tükenirse, bu toplumlar açlıkla yüzleşirken, el koyanlar zengin oluyorsa, o zaman bu işlem teknik olarak kültürel el koyma olarak kabul edilir. Örneğin, dünyaca ünlü New Yorklu tasarımcı Donna Karan, Kuzey Kanada'da Pauktuutit Inuit topluluğuna ait rüzgâr ve su geçirmez bir parka olan amuti'yi üretmeye kalkışmış, bu durum topluluğun geçimini tehdit etmeye başlamıştır ama bu grupların direnişi ve tepkileri nedeniyle, söz konusu tasarımcı bu dizayndan vazgeçmiştir (Nicholas, 2017).

Olayların medya yansıması, onların kamu görünürlüğünü artırarak konuşulmasını ve tartışılmasını sağlamakla birlikte, aynı zamanda bu el koyma eylemlerinin kınanmasını sağlayarak bunları kısmi olarak engellemektedir. Victoria's Secret'ın yerli halkların kutsal gördüğü ve kahramanlıklarını simgeleyen tüylü başlıkları kullanması tepkiye yol açınca, marka hemen özür dileyerek kıyafetleri kaldıracağını belirtip eleştirileri dinlemek zorunda kalmıştı (Nicholas, 2017). Eğer ödünç alınan kültürel değer, bağlamı dışında da kullanılırsa ve bu bağlam saygı ve duyarlılık içermiyorsa, o zaman bu ödünç alma veya kültürel paylaşım, kültürel el koymaya dönüşür. Tüylü başlıklar

(warbonnets veya headdresses) yerli halkların kültüründe kahramanlık, cesaret, güç ve saygı anlamına gelirken, Victoria's Secret'ın tüylü başlıkları veya yerli halkların manevi değeri olan sembollerini iç giyimde kullanarak eğlence, tüketim ve kar gibi motivasyonlar gözetilerek, söz konusu değerler ve ürünler seksüalize edilip tüketilmektedir.

Kültürel yağmalamanın birçok örneğine Türkiye'de de rastlanmaktadır. Bilmeden, bilerek veya bilinçsizce yapılan el koymanın en iyi örneğini Alevi Cem ibadetinin önemli bir ögesi olan semah ve deyişlerde görebiliriz. Alevi dini ezgileri ve deyişlerin bir kısmı, Alevilerin tarihsel olarak yaşadığı trajedileri veya kutsal deyişlerini konu almaktadır. Ancak günümüzde bu manevi ve kutsal değeri olan deyişlerin bir kısmının pop, arabesk ve başka müzik türleri icra eden, özellikle de Alevilikle ilişkisi olmayan kişilerin eğlence yerlerinde, meyhanelerde ve partilerde kullanılması bir kültürel el koyma örneğidir. Çünkü bu deyişler, sıradan şarkılar gibi kullanılmakta ve dini ve geleneksel bağlamdan koparılarak bir kutsala saygısızlık (desecration) pratiğinin parçası olma ihtimali taşımaktadır. Benzer örnekler Kürtçe şarkılar, müzik ve ağıtlar için de geçerlidir. Türkçe müzik yapanlar, Kürtçeden aldıkları ezgileri, sözleri ve müzikleri kaynak göstermeden zimmetlerine geçirmiş ve trajedi ve ağıt içeren müzikleri bağlamlarından kopararak kişisel kazanç amacı haline getirmişlerdir. Burada her iki örnekte de alınan ezgiler, deyişler ve kamlar izinsiz ve rızasız olarak alınmış ve başkalarının zimmetine geçirilmiştir; dolayısıyla bunlar, başka bir çalışma konusu olacak kadar önemli ve yaygın kültürel temellük örnekleridir. Kültürel temellük süreci 2000'lerin başına kadar Türkiye'de homojen bir ulus inşası için bazen örtük bazen açık bir şekilde politika yapıcılar tarafından desteklendi.

Kültürel El Koymanın Türlerine Dair Tartışmalar

Kültürel el koyma pratikleri karmaşık bir süreç olup birçok form ve şekilden oluşur. Young ve Brunk (2009), etik açıdan sorunlu görünen üç tür kültürel yağmalama biçimini işaret etmektedirler: (a) bir kültürün mülkiyet haklarını ihlal etmek, (b) bir kültürün kimliğini baltalamak ve (c) temellük edilen kültürün üyelerini rahatsız edebilecek kültürel normlara saygısızlık etmek (Akt., Freire ve Gertner, 2022: 81). Rogers'ın (2006) bu konuyu ele alan literatüre bakıldığında (Bkz. Wallis ve Malm, 1984; Bakhtin, 1975 ve 1981; Clifford, 1988; Goodwin ve Gore, 1990; Ziff ve Rao, 1997) değiş tokuş, egemenlik, sömürü ve kültürler arası olmak üzere dört tür kültürel el koyma biçimini belirler:

1. Kültürel değişim: Aşağı yukarı eşit güç seviyelerine sahip kültürler arasında semboller, eserler, ritüeller, türler ve/veya teknolojilerin karşılıklı değişimi.
2. Kültürel egemenlik: Direnişi harekete geçiren temellükler de dahil olmak üzere, egemen kültürün bağımlı kültüre empoze edildiği bir bağlamda, bağımlı kültürün üyelerinin egemen kültürün unsurlarını kullanması.
3. Kültürel sömürü: tahakküm altındaki bir kültürün unsurlarına, esaslı bir karşılıklılık, izin ve/veya tazminat olmaksızın baskın bir kültür tarafından el konulmasıdır.
4. Transkültürasyon: Tek bir menşeli kültürün tanımlanmasının sorunlu olduğu, çoklu kültürlerden veya bu kültürler tarafından yaratılan kültürel unsurların, örneğin melez formların, ulusötesi kapitalizm ve küreselleşme dinamikleriyle yapılandırılmış çoklu kültürel yağmalamalarla ortaya çıkması. (Rogers, 2006: 474)

Buradan da anlaşılacağı gibi, bu mesele çok yönlü ve çok katmanlı bir toplumsal olgu olup, toplumsal eşitsizlikten kaynaklanan ve toplumsal eşitsizliği yeniden üreten bir süreçtir. Kültürel değerlerin sömürgecilik sürecinde el konulması, herhangi bir hammadde ve değerli taşlardan oluşan bir metalaştırma sürecinden teknik olarak büyük bir fark içermez. Metalaştırma, kültürel bir öğenin değerini soyutlar, yerel bağlamından uzaklaştırır, anlamını ve işlevini değiştirir; metalaştırma, neokolonializm gibi eşitsiz güç ilişkilerinin sürdürülmesini sağlar; metalaştırma, ‘yaşayan kültürlerin unsurları üzerinde ‘yapay’ anlamların fetişleştirilmesini ve şeyleştirilmesini’ sağlayarak neo-sömürgeci ilişkileri meşrulaştırır (Rogers, 2006: 488). Farklı bağlamlar ve stratejilerle sürdürülen kültürel yağmalama, kültürel öğelerin alınan ve satılan mallar gibi metalaşmasını sağlayarak yeni sömürge ilişkilerinin doğmasına ve sürdürülmesine yol açmakta ve yerli halklar için bazı ciddi riskleri beraberinde getirmektedir.

Thomas Heyd söz konusu riskleri üç kategoriye ayırır: ‘İlk risk ahlâkidir ve el koyma yetkisizce olduğunda ve dezavantajlı veya yerli grupların veya sanatçıların gelirlerini veya haklarını tehdit ettiğinde ortaya çıkar. İkinci risk biliseldir ve sahip olunan kültürel eserlerin (ve kültürün) özgünlüğünü tehdit eden yaratıcı bir sürece farklı bir değer bağlamı empoze edildiğinde ortaya çıkar. Üçüncü risk ontolojiktir ve el konulan birimleri üreten kültürün yanlış tasviri yoluyla ortaya çıkar’ (Haynes, 2021: 294). Bu riskler bu haliyle yerli halkların kültür üreticileri ve sanatçıları arasında epistemolojik ve sembolik bir şiddet halini almakta ve kronik bir varoluş sorununa yol açmaktadır. El konulan kültürün sanatçısı ve üreticisi sahip olduğu kültürün karar verici öznesi olmaktan çıkar, el konulan kültürel unsurlar güçlü aktörün arzusu-

na göre değiştirilir, şekillenir veya imitasyona uğrar. Yerli halkların kültürel sürekliliğinin ve bütünlüğünün bozulması, iktidar ilişkileri sonucu olup, bu anlamda bu sürecin epistemik şiddetle olan yakın ilişkisi, yerli halkların bu süreci deneyimlerine bakılarak düşünölmelidir (Rogers, 2006: 500). Kültürel temellük eylemi ahlâki olarak kınanmalıdır çünkü bir kültürün mülkiyet hakkını ihlal eder, bir kültürü zayıflatıp sürdürülebilirliğini engeller, el konulan kültürün normlarına saygı duymayarak o kültüre mensup bireyleri olumsuz şekilde hedef haline getirir (Yung ve Brunk, 2009). Temellük, sadece kültürel motiflere değil, o motifleri üreten ruhu veya ethos'u ortadan kaldırmaya yönelik olarak da düşünölebilir. Temellük, Ötekinin kimliğinden ve ruhundan bir tas su çalmaktır.

Sonuç

Kültür, insan toplumlarının asırlar boyunca ürettiği maddi ve maddi olmayan unsurların oluşturduğu bir kavramdır. Tanımlamak ve ayırt etmek bazen zor olsa da farklı toplumlar yaşadıkları doğal iklimden ve toplumsal yapıdan dolayı farklı kültürel değerler üretmişlerdir. Eşit ve denk toplumlar arasında kültürel değişim, paylaşım ve kültürel ödünç alma pratikleri normal ve gereklidir. Ancak, bu bağlamda bazı egemen kültür temsilcileri bu sınırları ihlâl ederek kültürel yağmalama veya el koyma yaparak ötekine zarar verebilirler. 1990'larda Yerli halkların Batı'da tartışılmaya başlanmasıyla birlikte, kültürel yağmalama, özellikle kolonyal ve sömürgeci geçmişlere sahip baskın egemen grupların ve toplumların, ezilen veya dışlanan grupların kültürlerini temellük etme ve yağmalaması tartışma konusu olagelmiştir. Eşit olmayan güç dengelerinden dolayı hâkim gruplara mensup sanatçılar, tasarımcılar, şarkıcılar ve benzeri kültür üreten aktörler, başka kültürlerden, özellikle Amerikalı ve Afrikalı yerli halkların kültürel değerlerine el koyarak, bunları metalaştırarak maddi kazanç elde ediyorlar. Bu kültürel temellük, ötekinin kültürünü sömürür ve önyargılara yol açar, özgüllüğünü tehdit eder ve kültürel üretimden geçinen insanların kaynaklarını tehdit ederek bir toplumun varlığını tehlikeye sokar. Kültürel temellük, etik olmayan bir sömürünün parçası olarak, birçok ünlü marka ve kişi tarafından uygulanan bir pratik olup, ezilen halkların kültürel değerlerini, maddi ve manevi üretimini zimmetine geçirerek bu toplumların varlığını tehdit eder, renklerini, motiflerini ve hikâyelerini kendi hanelerine yazar. Bu pratikler, önlenmesi ve engellenmesi gereken uygulamalardır ve kökenleri kolonyalizmin tarihsel sömürü ilişkilerine dayanır.

Kaynakça

- Arewa O (2016). *Cultural Appropriation: When 'Borrowing' Becomes Exploitation*. The Conversation. <https://theconversation.com/cultural-appropriation-when-borrowing-becomes-exploitation-57411>. Son erişim tarihi, 11.03.2025.
- Berardi F (2015). *Heroes Mass Murder and Suicide*. London: Verso.
- Crane W (2018a). Cultural Formation and Appropriation In the Era of Merchant Capitalism. *Historical Materialism*, 26(2), 242-270.
- Crane W (2018b). *Kültürel Temellük Kavramındaki Özcülüğü Aşmak*. <https://www.eskop.com/skopbulten/kulturel-temelluk-kavramindaki-ozculugu-asmak/3948>. Son erişim tarihi, 11.03.2025.
- Freire J Gertner R ve Gertner D (2022). Cultural Appropriation and Destination Brands. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 40(1), 79-88.
- Graeber D ve Wengrow D (2021). *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. London: Penguin UK.
- Haynes P (2021). The Ethics and Aesthetics of Intertextual Writing: Cultural Appropriation and Minor Literature. *The British Journal of Aesthetics*, 61(3), 291-306.
- Hooks bell (2014). *Black Looks: Race and Representation* (2nd edition). New York: Routledge.
- Kane J E (2021). *What Is Cultural Appropriation, and How Does It Differ from Cultural Appreciation?* The Conversation. <https://theconversation.com/what-is-cultural-appropriation-and-how-does-it-differ-from-cultural-appreciation-162331>. Son erişim tarihi, 11.03.2025.
- Kleinman A ve Kleinman J (1996). The Appeal of Experience; the Dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times. *Daedalus*, 125(1), 1-23.
- Loar M P ve MacDonald C (2017). *Rome, Empire of Plunder: The Dynamics of Cultural Appropriation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindqvist S (2007). *Terra Nullius: A Journey Through No One's Land*. New York: The New Press.
- Nicholas G (2017). *Victoria's Secret Does It Again: Cultural Appropriation*. The Conversation. <https://theconversation.com/victorias-secret-does-it-again-cultural-appropriation-87987>. Son erişim tarihi, 19.11.2024.
- Oluo I (2019). *So You Want to Talk About Race*. New York: Hachette UK.
- Reire J Gertner R ve Gertner D (2022). Cultural Appropriation and Destination Brands. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 40(1), 79-88.
- Rogers R A (2006). From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation. *Communication Theory*, 16(4), 474-503.
- Keleş A E, Türk H (2025). Kültürel Temellük Kavramının Eleştirel Bir Perspektifle İncelenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 49(1), 104-118.

Samson C (2020). *A World You Do Not Know: Settler Societies, Indigenous Peoples and the Attack on Cultural Diversity*. London: University of London.

Said E W (2012). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage.

Whitney J (2017). *Braid Rage: Is Cultural Appropriation Aarmless Borrowing or a Damaging Act?* The Conversation. <https://theconversation.com/braid-rage-is-cultural-appropriation-harmless-borrowing-or-a-damaging-act-77920>. Son erişim tarihi, 11.03.2025.

Young James O ve Conrad G Brunk (2009). *The Ethics of Cultural Appropriation*, Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Young J O (2010). *Cultural Appropriation and the Arts*. Oxford: John Wiley & Sons.

Şehirdeki Şeytan: “Underclass” Kavramının İcadı¹

Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-3531-9698

E-Posta: gokcenursafak@aksaray.edu.tr

“1970’lerin sonunda yeni bir toplumsal hayvan Amerikan kent sahnesine çıktı ve kısa sürede vatandaşlarda korku ve tiksinti uyandırdı; kamu görevlileri arasında (giderek) artan endişelere neden oldu. Bu hayvanın keşfi ciddi bir medya tsunamisini tetikledi... Meclis oturumları, akademik konferanslar düzenlendi; ciltlerce bilimsel yazılar ve popüler anlatım hızla yayıldı” (Wacquant, 2024: 27).

Loïc Wacquant’ın “The Invention of The ‘Underclass’: A Study in the Politics of Knowledge” adıyla 2022 yılında Polity Press tarafından yayımlanan eseri, “Şehirdeki Şeytan: Underclass Kavramının İcadı” adıyla Oğuz Güreker tarafından Türkçeye çevrilerek İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından 2024 yılında yayımlanmıştır. Kitabın çevireni Güreker ile çeviri editörü Nazlı Ökten, kaleme aldıkları “Sunuş”ta ‘underclass’ kavramını Türkçeleştirmemelerinin nedenlerini; kitabın muhtevasını oluşturan bu kavramın yazar tarafından sözdizimsel ve semantik çözümlenmeye tabi tutulması, kitabın Fransızca ve İngilizce baskılarında da sözcüğün olduğu gibi bırakılması ve Türkçe literatürde kavramın tartışmaya zayıf bir biçimde açılmış olması olarak sıralamışlardır (Wacquant, 2024: xiii).² Bu kitap incelemesinde de kavram, ‘underclass’ olarak kullanılmaktadır.

İleri marjinallik, prekarya, (hiper)getto(laşma), bölgesel damgalama gibi kavramlar ekseninde özelde yoksulluk, genelde ise kent sosyolojisi alanında çalışmalar yürüten bir akademisyen olan Loïc Wacquant “Amerika’nın sosyal biliminin.... masalı”, “bilimsel mit” ve “sahte kavram” olarak nitelediği ‘underclass’ı incelediği eserini Pierre Bourdieu’nün “alan teorisi” ve epistemolojik düşünümüllüğü ile Reinhart Koselleck’in “Kavramlar Tarihi” çalışmasının kesişimine dayandırmaktadır (2009: xv, xvi, 1-2, 4).³ Her iki düşünürün yaklaşımlarının bir terkibi ise Wacquant’ın “yapısal yorumsamacılık” olarak nitelendirdiği yaklaşım aracılığıyla ‘underclass’ın hem metinsel/söylemsel hem de pratik bağlamlarda incelenmesini olanaklı kılmaktadır (2024: 5). Koselleck’in dolaşıma giren kavramların daha başlangıçta bir “anlamsal yük”e sahip olduğu ve kavram çiftlerindeki asimetrik karşıtlıkların *ötekini susturmaya* yarayan bir “biz” kavramsallaştırması inşa ettiği argümanlarından hareketle (akt. Wacquant, 2024: 4, 5, 43), Wacquant ‘underclass’ın başlı başına bir “ilmi şeytan çıkarma” olduğunu öne sürmektedir (2024: xv).

Wacquant, kitabın “Girizgâh” bölümünde, kavramın tarihini, kullanım biçimlerini ve tarihsel öncüllerini kısaca ele almaktadır. 1970’li yıllarda doğan ve 1990’lı yılların sonlarına dek gündemde kalan ‘underclass’ kavramı yazara göre üç biçimde kullanılabilir (Wacquant, 2024: 1). Wacquant’ın tasnifiyle, ‘underclass’ ilk olarak Gunnar Myrdal’ın görüşlerini özetleyen *a) yapısal kavrayış* çerçevesinde, *b)* ikinci olarak araştırmacıların ve düşünce kuruluşlarının benimsediği *davranışçı kavrayış* çerçevesinde ve son olarak da *c)* William Julius Wilson’ın mahallenin rolünü vurguladığı *yeni çevresel kavrayış* çerçevesinde yorumlanan bir kavram olarak öne çıkmaktadır (2024: 3). Wacquant’ın “Bermuda Şeytan Üçgeni” olarak nitelendirdiği bu üç kavrayış bir arada “kast, sınıf ve devletin metropolde oluşturduğu tarihsel rabıtayı gözden kaçırmamıza” sebep olmaktadır (2024: 3).

Wacquant’a göre, 1970’lerden 1990’lara kadar siyah prekaryaya karşı duyulan korkunun bir ifadesi olan ‘underclass’, 1996’daki “refah reformundan sonra” unutulmaya başlamıştır (2024: 6). Kavramın ilk öncülü kent-aleyhtarlığında filizlenmiştir. Yazara göre, Amerikan toplumunda başlangıçtan bu yana bulunan kent aleyhtarlığı eğilimi 1960’lardaki getto ayaklanmalarında şiddetlenmiştir. Amerikan toplumu ideallerine (beyaz, dindar, banliyöde yaşayan, orta sınıf vb. Amerikan ailesine) yönelen bir tehdit gibi algılanan gruplarla antagonistik bir ilişkilene biçimi olan ‘underclass’ın temeli de bu korkuya dayanmaktadır. Bu arka plan Amerikan tarihinde siyasanın ve kent planlamasının ideal Amerikan toplumuna yönelen “tehditleri” eğitime, ehlileştirme amaçlarına uygun bir biçimde ‘underclass’ kavramının biçimlenmesine ve siyah prekaryaya karşı bir gereç olarak kullanılmasına neden olmuştur (Wacquant, 2024: 13-23).

Wacquant’ın kitabı, “Girizgâh” bölümünün ardından iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın “Underclass’ın Hikâyesi” başlıklı ilk bölümünde kavramın semantik bir çözümlemesi yapılmaktadır. Siyaset ve akademi arasında kavramın sahipleniliş biçimi ve ‘underclass’ın üç kavranış biçimi (yapısal, davranışsal ve yeni çevresel kavrayışlar) açıklanmaktadır. Bu tasnif ile kavramın tarihsel olarak yükselişini ve düşüşünü açıklarken Wacquant kavramın akademi, siyaset ve medya tarafından benimsenme ve sunuluş biçimlerinin bir tarihçesini de vermektedir. Nihayetinde yazar, ‘underclass’ın çağrışımlarını toplumsal bağlamda açıkladıktan sonra “Çıkış” başlığı ile ilk bölümü sonlandırmaktadır.

Wacquant, ‘underclass’ın bir “kötü kavram”, “hakiki bir sahte kavram” veya “yoz mefhum” olduğunu ileri sürmektedir (2024: xv-xvi; 1). ‘Underclass’, tek bir toplumsal sınıfı işaret etmeyen, birbiriyle uyumsuz birçok niteliği bir ara-

ya getiren, bulanık, kaygan bir kavram; “kripto ırksal bir ahlâki kategori”, siyah prekaryaya suç, sapkınlık, ahlâksızlık, marjinalite isnat etmeye yarayan “retorik bir serap” tır. Bu serabın yeniden üretilmesinde ise akademi, hayırseverlik kurumları/vakıflar, siyasa kurumları/devlet ve medya temel aktörlerdir (2024: 29-33, 112).

Akademi, vakıflar, devlet ve medya tarafından dolaşımda tutulan ‘underclass’ın ilk ortaya çıkışı Myrdal’ın yapısal yaklaşımı ile olmuştur. Myrdal’ın endüstri sonrası dönemde işçi sınıfının toplumsal ve ekonomik bakımlardan etkilendiğine işaret etmek üzere ihtiyatlı bir biçimde 1960’lı yıllarda kullandığı ‘underclass’ kavramı bu dönemde *benimsenmemiştir*. Zira bu kavram ile rekabet eden “yoksulluk kültürü” (Oscar Lewis) ve “patoloji yumağı” (Patrick Moynihan’ın yayımlanmamış raporu) kavramları gündemdedir (2024: 33-37, 64-65). ‘Patoloji yumağı’ kavramı bir tür ırksal damgalamayı içerirken ‘yoksulluk kültürü’ yoksulların yoksulluktan kurtulmaya yönelik başarısızlığının davranışsal ve kültürel gerekçelerine dayandırılmıştır. Wacquant’a göre, bu iki kavram, 1960’larda *gettonun* problemlerinin devletle ve ekonomiyle bağlantısını kamufle etmeye yaramıştır. Bu olumsuz çağrışımların kuvvetlendiği bir dönemde öne sürülen ‘underclass’ kavramı ise, akademide olduğu gibi medyada (ör. Time dergisi) ve vakıflarda da (ör. Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı vb.) kullanılmaya başlamış; bu kurumlardan sonra siyasa üreten kuruluşlar yani devlet tarafından benimsenmiş ve pekiştirilmiştir (Wacquant, 2024: 33-59).

Daha önce de söz edildiği gibi Wacquant, ‘underclass’a ilişkin kavrayış biçimlerinden ilki olan Myrdal’ın çözümlemesini ‘yapısal kavrayış’ olarak adlandırmaktadır. Myrdal’ın *yapısal kavrayışına* göre, sanayi sonrası dönemde teknolojideki gelişme ve yükseköğretimin yaygınlaşması işçi sınıfının gitgide işsiz kaldığı, zenginleşme olanaklarının yok edildiği ve mülksüzleştirildiği bir süreci beraberinde getirme riskini barındırmaktadır. Kalıcı işsizlikle yüz yüze gelen bu kitlelerin sosyo-ekonomik olarak marjinalleşmesi ise tehdit yaratmaktadır. Görüleceği üzere, Myrdal’ın yapısal kavrayışı ‘underclass’ın oluşumunun gerekçesini ekonomideki dönüşüm ile ilişkilendirmektedir (2024: 62-67).⁴

Wacquant’a göre üç kavrayış biçimi içerisinde, bilhassa medya ve akademinin benimsediği *davranışsal kavrayış*, ‘underclass’ın anlaşılma biçimleri içerisinde “semantik olarak en aşağılayıcı çağrışımlar”a sahip olanıdır (2024: 61). 1980’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar egemen olan ‘underclass’a yönelik davranışsal kavrayışta, ekonomik gerekçeler göz ardı edilerek davranışsal gerekçeler öne sürülmüştür. Davranışsal kavrayışta ‘underclass’ın oluşumu

ideal Amerikan toplumu tahayyülünü ve kamu düzenini tehdit eden (suça eğilim, eğitimsizlik, yardım bağımlılığı, nankörlük, sefalet, madde bağımlılığı, kontrolsüz cinsellik, anti sosyallik, sapkınlık, tembellik, işsizliği ve yoksulluğu tercih etmek gibi) davranışlar ve tutumlar ile gerekçelendirilmektedir. Bu kavrayışta, ‘underclass’ın konuşlandığı mekân *hipergetto* faili ise yoksul siyahlardır. ‘Underclass’ toplumsal, sembolik ve fiziksel uzamlar açısından korkunç bir yer olarak imlenmektedir (Wacquant, 2024: 31-33, 71-81, 103, 109, 112). Son olarak üçüncü kavrayış yani *yeni çevresel kavrayış* sosyolog William Julius Wilson tarafından geliştirilmiştir. Wilson’a göre ‘underclass’ın oluşumunun gerekçesi bir tür prizma etkisi veya çarpan etkisi yapan “mahalle”dir. Wilson’a göre mahalle, ‘inner-city’de yaşayan, ekonomideki dönüşümün kırılğanlaştırmakta olduğu kesimleri mülksüzleştirmekte, istihdamdan uzak hâle getirmekte ve kalıcı işsizliğe yol açmakta; bu ise toplumsal patolojilerin, tecritin ve temerküzün ortaya çıkmasına neden olmaktadır (2024: 84-91). Wacquant’a göre Wilson’ın çevresel kavrayışı; a) sınıfsal ve etnik tahakkümü ve segregasyonu ve b) kentsel eşitsizliğin ve marjinalliğin ortaya çıkışında yapısal olarak ve üretilen siyasa bakımından (toplumsal uzamı, simgesel uzamı ve fiziksel uzamı şekillendirme kapasitesi bağlamında) devletin rolünü görmezden gelmesi açısından son olarak da c) underclass’ın çok etnikli mahiyetini işaret etmesine rağmen yalnızca siyah yoksulları ele alması açısından eleştiriye açıktır (2024: 92-95). Nihayetinde Wacquant her üç kavrayışın pratik sonuçlarına da dikkat çekerek bu kavrayışların farklı dönemlerde farklı türden kamu politikaları önerebileceğini ifade etmektedir (2024: 135-138).

‘Underclass’ kavramı 1990’larla birlikte popülerliğini yitirmeye başlamıştır. Kavramın unutulmasının sebepleri Wacquant’a göre, W. J. Wilson ile başlayan ve akademisyenler arasında yaygınlaşan kavramın muğlaklığı ve ırkçılığı gerekçeleriyle kullanımında gönülsüz davranılmasıdır. Bir diğer gerekçe kavramın tanımındaki muğlaklıkla birlikte akademisyenleri müteakiben vakıfların da kavramdan vazgeçmesidir. Son olarak 1996’da imzalanan refah reformu kapsamında siyaset/siyasa üretme mekanizması kavramdan vazgeçmiştir (Wacquant, 2024: 97- 101).

Yazar kitabın “Masaldan Çıkarılacak Dersler” başlıklı ikinci bölümünde, bilimsel değerini kaybetmiş bir kavram olan ‘underclass’ın önündeki “under” ekinin başlangıçta olumsuz çağrışımları içermediğini, kullanıldığı süreçte kavrama olumsuz çağrışımların yüklendiğini öne sürmektedir (2024: 131-132). Bununla birlikte Wacquant, Sosyal Bilimler açısından üç tehlikeye işaret etmektedir. İlk olarak ‘underclass’ kavramında olduğu gibi *devşirilen* ve epistemik olarak yeterince irdelenmemiş bir kavram aracılığıyla düşülen “ahlâki ampirizm” ol-

gudan uzaklaşmaya hizmet etmektedir. Wacquant, alt sınıf kavramından farklı olarak 'underclass'ın yardım bağımlılığı, ergen hamileliği, şiddet suçlarına eğilim, çalışma hayatında belirsizlik, düzensiz aile, miskinlik, kültürel sapkınlık gibi kavramlar ile özdeşleştiğini ve yoksul siyahlara yönelik "kinayeli bir suçlamaya", bir tür ırksal damgalamaya, itibarsızlaştırmaya sebebiyet verdiğini öne sürmektedir (2024: xv, 9, 15-16, 32, 109, 117, 135). İkinci olarak da akademinin benimsediği bu gibi "spekülatif kavram balonlarının" bir tür "lemming etkisine" yol açtığı; çoğunluğun doğru bulduğu bir görüşün kamuoyu, medya, siyasa, akademi ve hayır kuruluşları tarafından doğruymuş gibi kabul edildiği ifade edilmektedir (Wacquant, 2024: 6-8, 33, 59, 157-158). Bir diğer deyişle, yazar bu türden geniş kapsamlı olarak kullanılan kavramların "melez epistemik inşa"lar olduğunu ve kavramın farklı disiplinler açısından kullanıldığı durumlarda dahi aynı anlama geldiği yanlıgısını yarattığını ifade etmektedir (2024: 138).

Wacquant'ın işaret ettiği bir diğer tehlike de sosyal bilimcilerin tasnif çabasının anlam karmaşasına ve anlam yitimine yol açmasıdır (2024: 133). Yazara göre 'underclass' kavramı ideolojik olarak taraflı, ırksal içeriği nedeniyle mantık bakımından yetersiz, ampirik ve kuramsal açıdan üretkenliğe elverişsizdir (2024: 140-144). Bu bağlamda Wacquant kavramların doğan, büyüyen, çoğalan, değerini yitiren, emekli olması gereken ve ölen canlı organizmalar olduğunu ifade ederek sosyal bilimlerde sağlam ve iyi bir kavram üretilirken benimsenebilecek bir formülasyon sunmuştur. Kavramlar semantik (anlamsal) açıdan açık ve tarafsız, mantık açısından nitelikleri bağdaşık ve özgül, bulgusal açıdan ise ampirik yeterliliğe ve kuramsal üretkenliğe sahip olmalıdır (Wacquant, 2024: 138, 139, 162). Yazar bu nedenle 'underclass' yerine güven(ce) siz [precarious] ve proletarya sözcüklerinin bileşimi olan prekarya sözcüğünü temkinli bir biçimde kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir (2024: 148-153).

Wacquant, sonuç mahiyetindeki bu bölümünden sonra, kimi mesajlarını pekiştirmek üzere eklendiği anlaşılan iki kısa bölümle eserini bitirmiştir. "Koda: Yirmi Birinci Yüzyılda "İrk" Meselesinin Çözümü" başlıklı bölümde ırk kavramını irdelemiştir. "Ek: Dokuz Canlı 'Underclass'" başlıklı bölümle de eserini sonlandırmıştır. Bu bölümde Wacquant 1970'lerden 2020 yılına kadar 'underclass' kavramına yapılan göndermeleri ele almıştır. Bölümün son cümlesinde yazar 'underclass'ın bir sözcük olarak "hayatta kalsa ve hayata tutunsa" da bir kavram olarak "öldüğünü" ifade etmektedir.⁵

Kent Çalışmaları ve Kent Sosyolojisi literatüründe kavramlara veya yöntem odaklanan kuramsal, ansiklopedik ve/veya uygulamalı mahiyette pek çok çalışma bulunmaktadır. Literatürde Kent Sosyolojisinin seçili ve özgül

bir temasından hareketle gerçekleştirilen çalışmaların çoğunluğunun verili kavramlar üzerine kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla literatürdeki çalışmalarla karşılaştırıldığında Wacquant'ın özgünlüğü ve literatüre katkısı verili bir kavram olarak bulduğu 'underclass'ın bu verili konumunu, sentaks ve semantik gibi dilsel nitelikleri, çeşitli güç grupları ve çevreler tarafından kullanılış biçimi ve kavramın tarihçesiyle birlikte analize dahil etmesinden ileri gelmektedir. Düşünür, tümevarımcı olarak nitelendirebileceğimiz bir yöntemle, 'underclass'ın arkeolojisini yaparken bir yandan kendi çalışmasını diğer çalışmalardan ayırtmakta bir yandan da Sosyal Bilimler açısından kavramların arkeolojisini yapmaya teşvik eden bir yöntem önermektedir.

Sonuçta, *Şehirdeki Şeytan* kent çalışmalarına temas eden her türden akademik çalışma, hatta genel olarak Sosyal Bilimler açısından hatırlatmalar içermesi bakımından önemli bir eserdir. Loïc Wacquant'ın ilk hatırlatması sosyal bilimlerde sınıflandırma çabalarının irdelenen kavram ve olayları anlamlarından uzaklaştırmaması gerekliliğidir. İkinci olarak kavramların ideolojik anlam yükünden arınmış, tarafsız, yaftalayıcı imalardan uzak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Son olarak da kavramlar, kuramsal ve ampirik üretkenliğe elverişli olmalıdır.

Sonnotlar

1) Wacquant L (2024). *Şehirdeki Şeytan: "Underclass" Kavramının İcadı*. Çev. O Güreker, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 206 sayfa.

2) Güreker O ve Ökten N (2024). "Sunuş". İçinde: L Wacquant, *Şehirdeki Şeytan: "Underclass" Kavramının İcadı*. Çev. O Güreker, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, xi-xii.

3) Bakınız: Koselleck R (2009). *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar*. Çev. A Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları.

4) Daha sonra Anthony Giddens 1973'te 'underclass'ın oluşumunda ekonomik gerekçelerin yanı sıra etnik ayrımların da etkili olduğunu öne sürecektir. Türkçesi için bk. Giddens A (1999). *İleri Toplumların Sınıf Yapısı*. Çev. Ö Baldık, İstanbul: Birey Yayıncılık.

5) Wacquant bu kitaptakine benzer bir çözümlemeyi "ileri marjinallik" kavramı ekseninde yapar. Bk. Wacquant L (2010). *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*. Çev. M Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Uluslararası Politikada Arktik Bölge

Emirhan Altunkaya, Galatasaray Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-3244-2973

E-Posta: ealtunkaya@gsu.edu.tr

Arktik Bölgesi, tarihsel olarak dünyanın en az bilinen ve izole bölgelerinden biri olmasına rağmen, küresel ısınmanın etkisiyle birlikte özellikle son 20 yıl içerisinde jeopolitik ve jeostratejik önemini hızla artırmaktadır. Arktik Okyanusu'nda buzulların erimesiyle uluslararası ticaret açısından potansiyeli tartışılmaya başlanan deniz ticaret yolları, bölgenin keşfedilmeyi bekleyen ve ekonomik açıdan yüksek ilgi çeken petrol, gaz, mineral gibi doğal kaynakları, balıkçılık ve turizm gibi aktiviteler için giderek elverişli hale gelen Arktik deniz alanları ve bölgede hızlanan çevresel değişim ile bu değişimin küresel iklim değişikliğine etkileri, Arktik'i uluslararası politikanın yükselen bir odak noktası haline getirmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca bölgeye kıyaslı olan devletlerin değil, küresel güçlerin ve hatta 'Arktik dışı' aktörlerin de ilgisini çekmektedir. Özellikle enerji kaynaklarının keşfi ve ticaret rotalarının yeniden şekillenmesi, bölgenin ekonomik potansiyelini uluslararası tartışmaların merkezine yerleştirirken, çevresel değişimin sonuçları da insanlık için ortak bir kriz ve sorumluluk alanı yaratmaktadır. Bugün Arktik Bölgesi, uluslararası ilişkilerde çok katmanlı bir rekabet ve iş birliği arenası olarak kendini göstermekte; güvenlik politikalarından çevresel diplomasiye, ekonomik çıkarlar ile etik sorumluluklar arasında karmaşık bir denge arayışına sahne olmaktadır. Bu bağlamda, bölgenin dinamiklerini ve gelecekteki potansiyelini anlamak, yalnızca bölge ülkeleri için değil, küresel sistemde yer alan tüm aktörler için kritik bir öneme sahiptir. Nitekim, uluslararası ilişkiler disiplini ve genel olarak akademik çevrelerde de son yıllarda bölgeye yönelik ilgi hızla artmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'den bu alanda yapılan akademik çalışmaların sayısının ve niteliğinin artması, bölgeye dair farkındalığın yükseltilmesi ve Türkçe literatürün zenginleşmesi açısından son derece olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Bu açılardan, Prof. Dr. Selçuk Duman tarafından kaleme alınan ve Nobel Yayınevi tarafından Ekim 2024'te yayımlanan *Uluslararası Politikada Arktik Bölgesi*¹, bölgenin giderek yükselen stratejik önemi düşünüldüğünde zamanlamasıyla dikkat çeken bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Kitap genel hatlarıyla Arktik Bölgesi'nin jeostratejik ve jeopolitik açıdan geçirdiği dönüşümü irdelemeyi ve bu dönüşümün uluslararası politikadaki yansımalarını tartışmayı hedefliyor. Bunu yaparken ise -kitabın tanımıyla Arktik Havzasın-

da yer alan ve almayan- birçok farklı ülkenin bölgeye yönelik girişimlerini ve yaklaşımlarını sırasıyla inceliyor. Böylelikle, bölgeye ilişkin literatürdeki temel tartışma noktalarını inceliyor ve Arktik Bölgesi'nin son yıllarda küresel siyasette ön plana çıkan konumunu vurguluyor. Bu bakımdan, Türkiye akademisinde ve Türkçe literatürde daha önce sınırlı bir şekilde ele alınmış olan Arktik Bölgesi'ne odaklanması, kitabın değerli katkılarından birisi olarak vurgulanabilir. Bu tür çalışmaların artması hem Türkiye'deki akademisyen ve araştırmacılar arasında bölgeye yönelik ilginin artmasına katkıda bulunacak hem de önemi hızla artan bu bölge hakkında farkındalık yaratacak yeni kaynak alternatifleri sunacaktır. Kitap, Arktik Bölgesi'ni temel hatlarıyla ele alarak, bölgeye dair genel bilgi edinmek isteyen lisans ve lisansüstü öğrenciler, akademisyenler ve araştırmacılar için kapsamlı bir çerçeve çizmektedir. Ancak, bölge üzerine hâlihazırda çalışan uzmanlar ve akademisyenler için ise kitabın sınırlı düzeyde yeni veya özgün bilgi sunduğunu belirtmek gerekir. Bu yönüyle eser, özellikle Arktik Bölgesi hakkında farkındalık kazanmak isteyen ve temel düzeyde bilgi arayışında olan okuyucular için değerli bir başlangıç kaynağı niteliğindedir.

Kitap, Arktik Bölgesi'nin tarihsel arka planı ve güncel jeostratejik önemine dair genel bir giriş sunarak başlamakta ve bölgede yaşanmakta olan fırsatlar ile zorluklara kısa bir özet sağlamaktadır. Ancak, bu ilk bölümün genel hatlarıyla betimleyici düzeyde kaldığını belirtmek gerekir. Medyada yer alan güncel haberlere ve analizlere dayalı bu bölüm, konuya derinlemesine hâkim olmak isteyen veya bölgede yaşanan sorun ve fırsatları daha detaylı bir şekilde incelemek isteyen okuyucular için yeterli bilgi sağlamamaktadır. Bununla birlikte, Arktik Bölgesi hakkında fazla bilgisi olmayan genel okuyucu kitlesi için temel bir farkındalık sağlama amacını başarıyla yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, kitabın giriş bölümünde ve çeşitli noktalarında uluslararası ilişkiler disiplindeki Kopenhag Ekolü güvenlik teorisine atıfta bulunulması, eserin teorik bir çerçeve sunma gayreti taşıdığını göstermektedir. Kitabın giriş bölümünde, Arktik Bölge'nin güvenlik dinamiklerinin Kopenhag Güvenlik Ekolü perspektifiyle ele alındığı ve askeri güvenlik unsurlarının ötesinde çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal fayda ve siyasi iş birliği gibi unsurların ön plana çıktığı temel bir tez olarak sunulmaktadır. Ayrıca, bölge ülkelerinin strateji belgelerinde bu unsurların ortak bir vurgu ile yer aldığı belirtilmiş ve bunun Arktik Bölgesi'ne ilişkin genel yaklaşımın Kopenhag ekolünün çözüm yaklaşımı uyuştugu iddia edilmiş. Bu teorik çerçeve, geleksel güvenlik anlayışının ötesine geçerek, Arktik Bölgesi'nin çok boyutlu ve karmaşık yapısını daha geniş bir perspektifle değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Ancak, kitabın ilerleyen bölümlerinde ve sonuç kısmında, bu tezin

derinlemesine bir analize tabi tutulmadığı ve ortaya konulan temel argümanın daha güçlü bir teorik ya da ampirik çerçeve ile desteklenmediği gözlemlenmektedir. Bu durum, kitabın girişte iddia edilen argümanların kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve bütüncül bir sonuca bağlanması açısından eksiklik yaratmaktadır. Dolayısıyla, bu teorik çerçevenin analizlerde daha detaylı bir şekilde ele alınması ya da seçimin gerekçelerinin detaylandırılması, kitabın bütünselliğine katkı sağlayabilirdi. Bu yönüyle, teori ve analiz arasındaki bağlantıların güçlendirilmesi, okuyucuların eserin temel tezini daha derinlemesine anlamalarına ve yorumlamalarına yardımcı olabilirdi.

Kitabın en güçlü ve öne çıkan özelliklerinden biri, farklı Arktik ve Arktik dışı ülkelerin resmi Arktik stratejileri ve dokümanlarının incelenmesine, kapsamlı bir derleme şeklinde yer vermesidir. Çalışma bu yönüyle ilgili ülkelerin bölgeye ilişkin güncel strateji dokümanlarının kalitatif incelenmesi üzerine yapılandırılmış bir metodolojiye sahip. Birçok ülkenin bölgeye ilişkin dış politika ve strateji belgelerini ve bunlara ilişkin analizleri bir araya getirerek sunması, Türkçe akademik literatüre değerli bir katkı sağlamaktadır. Her ülkenin bölgeye ilişkin yaklaşımını, öne çıkardığı konuları ve tartışmalı gördüğü meseleleri güncel resmi dokümanlar ve analizler üzerinden incelemek, bölgeye ilgi duyan okuyucular için oldukça faydalı bir kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, kitabın alandaki diğer çalışmalardan farklılaşmasını sağlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Özellikle, diğer çalışmaların genellikle bölgedeki uluslararası tartışmaları ve ülkelerin tutumlarını analiz etmeye odaklandığı göz önüne alındığında, bu kitap, resmi strateji dokümanlarını temel alarak ülkelerin yaklaşımlarını daha özgün ve doğrudan bir perspektifle sunmaktadır. Bu yaklaşım, resmî belgelerde belirtilen konuları ve tartışmaları merkeze alarak, Arktik'e ilişkin mevcut politikaların daha nesnel bir şekilde incelenmesine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, bazı bölümlerde birincil kaynaklara yapılan atıfların daha sınırlı olduğu ve analizlerin yazılmış makalelerden ya da ikincil kaynaklardan yola çıkılarak yapıldığı görülmektedir. Oysa her ülke için doğrudan birincil kaynaklara veya bu kaynakların çevirilerine daha fazla yer verilmesi, kitabı akademik açıdan daha nitelikli ve özgün bir seviyeye taşıyabilir. Ayrıca, bu özelliklerin kitabın başlığı ya da tanıtımında daha belirgin bir şekilde vurgulanması, eserin sunduğu katkıyı potansiyel okuyucular için hem daha ilgi çekici hale getirebilir hem de hedef kitlesine daha etkili bir şekilde ulaşmasını sağlayabilir.

Kitabın bir diğer olumlu yönü, yalnızca Arktik ülkelerinin politikalarına odaklanmakla kalmayıp, Arktik dışı ülkelerin ve NATO, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütlerin bölgeye yönelik stratejilerini de ele almasıdır. Bu geniş perspektif, Arktik Bölgesi'nin uluslararası politika açısından çok yönlü ve

dinamik yapısını anlamaya katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, doğal olarak kitaptaki ülkeler arasında ayrılan bölümlerin uzunlukları ve ağırlıkları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, ülkelerin bölgeye yönelik politika geliştirme yoğunluğu ve tarihsel bağlamları göz önüne alındığında anlaşılır olsa da bazı ülkelerle ilgili incelemelerin fazla sınırlı kaldığı görülmektedir. Örneğin, Japonya, Güney Kore ve Hindistan gibi Arktik dışı ancak bölgeye yönelik ilgisi yüksek olan aktörlerin tek bir alt başlık içerisinde toplu olarak ve tek sayfada ele alınması, bu ülkelerin yaklaşımlarına ilişkin nitelikli bir farkındalık kazanmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, Birleşik Krallık, Almanya, Hollanda ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine ayrı bölümler ayrılmış olsa da bu bölümlerin de çok kısa tutulması hem bir dengesizlik yaratmaktadır hem de ilgili bölümlerin nitelikli bilgi sunmaktan uzak kalmasına sebep olmaktadır. Bu tür kısıtlı bölümlerin daha genel bir bölüm altında birleştirilmesi, kitabın akışını daha tutarlı hale getirebilir ve okuyucular için daha bütüncül bir çerçeve sunabilirdi. Bölüm uzunluklarındaki bu dengesizlik, eserin kapsamını daraltmasa da belirli aktörlere ayrılan yerin yeniden yapılandırılmasıyla hem akış hem de okuyucu deneyimi açısından daha dengeli bir yaklaşım sunulabilirdi. Bunun yanı sıra, kitapta Türkiye'ye ayrılan bölüme de daha geniş bir perspektifte yer verilmesi, Türkiye'nin bölgeye yönelik son yıllardaki politika geliştirme çabaları da düşünüldüğünde değerli bir katkı sağlayabilirdi. Nitekim, bu konuya ilişkin son yıllarda yazılmış çeşitli akademik makaleler ve çalışmalar da mevcut. Bu çalışmalardan yola çıkarak Türkiye'nin Arktik politikalarına dair biraz daha ayrıntılı bir incelemenin kitaba dahil edilmesi, hem Türkiye'nin bölgeye yönelik yaklaşımını anlamak isteyen okuyucular hem de bu yaklaşımı diğer ülkelerle kıyaslamak isteyen araştırmacılar için yol gösterici olabilirdi.

Son olarak, birçok ülkenin resmi dokümanları ve yaklaşımlarının incelenmiş olmasına rağmen, kitabın sonuç bölümünde bu dokümanların karşılaştırılması ya da kapsamlı bir analize yer verilmemesi, eserin daha fazla akademik katkı sunma potansiyelini sınırlamış olabilir. Bununla birlikte, kitabın temel hedefinin bu tür analitik bir değerlendirme yerine, konuya ilişkin farklı ülkelerin yaklaşımlarını bir araya getirerek bir derleme sunmak olduğu düşünülebilir. Bu yönüyle, kitap, özellikle Türkçe literatürde bu alandaki kaynak eksikliğini gidermesi açısından değerli bir katkı sağlamaktadır. Ancak, dokümanların karşılaştırmalı bir analizine yer verilmesi, kitabı deskriptif bir anlatımın ötesine taşıyarak akademik bir çalışma olarak daha güçlü bir konuma getirebilirdi. Böylesi bir analitik değerlendirme hem alanla ilgilenen akademisyenler hem de politika yapımcılar için daha kapsamlı bir perspektif sunabilirdi. Ek olarak, kitap kapsamında incelenen tüm ülkelerin resmi dokümanlarının tarihleriyle beraber bir tabloda listelenmesi, araştırmacılar için yönlendirici bir kaynak sağlayarak kitabın pratik değerini artıracaktır.

bir ekleme olabilirdi. Hatta, ülkelerin yaklaşımlarının veya öne çıkardığı konuların kıyaslandığı kapsamlı bir tablo sunulması, kitabın eksikliğini çektiği analiz kısmı için değerli bir girdi sağlayarak, eserin akademik katkısını daha da zenginleştirebilirdi. Bu tür bir yaklaşım, kitabın hem derleyici hem de analitik bir çalışma olarak daha dengeli bir yapıya kavuşmasına yardımcı olabilirdi. Ayrıca Arktik Bölgesi hakkında çalışmalarını ilerletmek isteyen akademisyenler ve araştırmacılar için yol gösterici bir kaynak haline gelmesine olanak sağlardı.

Sonuç olarak; *Uluslararası Politikada Arktik Bölgesi*, Arktik Bölgesi'nin uluslararası siyasi gündem açısından hızla yükselen öneminin Türkçe literatür içerisinde de tartışılması açısından değerli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Kitap, farklı Arktik ve Arktik-dışı ülkelerin ve hatta kimi uluslararası örgütlerin Arktik Bölgesi'ne ilişkin yaklaşımlarına dair kapsamlı bir derleme sunarak, hem bu alanda temel bilgi edinmek isteyen okuyucular hem de Arktik çalışmalarını derinleştirmek isteyen akademisyenler için yol gösterici bir başlangıç noktasıdır. Çalışmanın güçlü ve gelişime açık yönlerini bir tablo içerisinde özetlemek gerekirse;

	Güçlü Yönler	Gelişime Açık Yönler
Metodoloji	Birçok ülkenin strateji dokümanlarının ve bölgeye ilişkin girişimlerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve tartışılması.	Kimi bölümlerde birincil kaynakların sınırlı kullanımı ve yaklaşımların karşılaştırılmasındaki eksiklikler analitik derinliği azaltıyor.
Kapsam ve İçerik	Arktik ülkeler, Arktik olmayan ülkeler ve hatta uluslararası kurumların girişimlerinin kapsamlı bir derleme içinde dahil edilmesi.	Bölümler arasında uzunluk ve odak açısından dengesizlikler kimi noktalarda metin takibini zorlaştırıyor.
Literatüre Katkı	Türkçe akademik literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması. Resmi dokümanlardan yola çıkan yaklaşım ile özgün katkı sağlaması.	Karşılaştırmalı bir yaklaşım, bölgedeki küresel ve bölgesel dinamiklerin daha derinlemesine analiz edilmesine katkı sağlayabilirdi.
Teorik Çerçeve	Kopenhag Güvenlik Ekolü çerçevesinde askeri olmayan unsurların vurgulanması ve ön plana alınması.	Teorik çerçevenin kitap geneline yayılmaması; temel tezle sonraki bölümler arasındaki bağlantının zayıf kalmasına sebep oluyor.
Pratik Kullanım	Resmi Arktik stratejilerine dair kapsamlı bir kaynak sunması, araştırmacılar ve politika yapıcılar için faydalı bir rehber olması.	Ülkelerin yaklaşımlarını özetleyen bir tablo veya matris eksikliği, kitabın referans değeri açısından bir eksiklik yaratıyor.

Bununla birlikte kitap, temel amacı olan “Arktik Bölge’nin tanımı, potansiyeli, jeostratejik ve jeopolitik önemi ile bölgeye ilişkin sahildar ve diğer ülkelerin girişimlerini ve jeopolitik tartışmaları özgün ve tarafsız bir çerçevede ele almak” hedefini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, genel resmi sunma ve farklı ülkelerin yaklaşımlarını özetleyerek, özellikle Türkçe literatürde eksikliği hissedilen bu tür bir kapsamlı derleme çalışmasını başarılı bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Arktik’in küresel siyasetteki önemi giderek artarken, bu tür çalışmaların Türkiye akademisinde yaygınlaşması, bölgeye dair farkındalığın artırılmasında kritik bir rol oynayacaktır. Bu doğrultuda, kitap hem bir bilgi kaynağı hem de yapılacak daha detaylı, analitik incelemelere ilham verecek bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Sonnotlar

1) Duman S (2024). *Uluslararası Politikada Arktik Bölge*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Devlet Aklı Modern Çağda Devlet Aklı Düşüncesi: Modern Devletin İnşası

Onur Kır, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0002-8634-1564

E-Posta: onurkir55@icloud.com

Friedrich Meinecke, Prusya Krallığı'nda doğmuş ve Born Üniversitesi ile Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde eğitim görmüş Alman bir tarihçi ve düşüncüdür. Daha sonra kariyerine Strazburg Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak devam etmiş ve Berlin Özgür Üniversitesi'nin kurucu rektörü olarak kariyerini tamamlamıştır. Modern tarih yazımı ve siyaset felsefesi alanlarında derin etkiler bırakan Meinecke, Avrupa merkezli yaklaşımlarıyla modern devletin doğuşunu düşünce tarihi ve kültür ekseninde incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, tarih yazımında Tarihselcilik akımının öncülerinden biri olarak kabul edilir.

Meinecke'nin başlıca eserleri, Devlet Aklı: Modern Çağda Devlet Aklı Düşüncesi¹, Dünya Vatandaşlığı ve Ulus Devleti ve Historisizmin Doğuşudur. Meinecke'nin çalışmalarında odaklandığı temel kavramlardan biri, modern devletin şekillenmesinde kritik bir rol oynayan devlet akli kavramıdır. Bu kavramın izlerini, Niccolò Machiavelli'den başlayarak Leopold von Ranke'ye kadar, yani 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupa merkezli bir tarihsel perspektifle sürer. Meinecke'ye göre, modern devletin itici güçleri olan *kratos* (güç) ve *etos* (ahlâk) arasındaki gerilimi şekillendiren köprü, devlet akli kavramında somutlaşır. Devlet akli, devletin çıkarlarının korunması ve sürdürülmesi amacıyla çoğu zaman ahlâki değerlerden ödün vermesini gerekli kılar. Ancak Meinecke, bu faydacı yaklaşımın, hükümdarın kişisel çıkarlarıyla birleştiğinde, devletin ahlâki bir yozlaşmaya sürüklenme riskini de barındırdığını belirtir. Bununla birlikte, iktidarın "iyi" ya da "kötü" olmadığını, aksine bu kategorilere duyarsız bir doğaya sahip olduğunu ifade ederek, devletin ahlâki çatışmalarındaki rolünü tarafsız bir bakış açısıyla ortaya koyar. Meinecke'ye göre, devlet hukuk ve ahlâkın zorunluluklarından vareste bir yapı olarak tarih boyunca farklı biçimlerde tezahür etmiş olsa da özü itibarıyla aynı kalmıştır. Modern devletin doğuşu ve evrimini anlamak için sadece yapısal değişimlere değil, aynı zamanda devlet akli noktasında filozofların düşünsel katkılarına da dikkat edilmesi gerektiğini vurgularlar. Meinecke'nin analizleri, modern devletin karar alma süreçlerinde ahlâk ve çıkar arasındaki gerilimi anlamak isteyen tarihçiler, siyaset bilimciler ve felsefeciler için bugün de rehber niteliğindedir.

Meinecke'nin *Devlet Akli* eserinin ilk bölümü, mutlakliyetin doğduğu çağ olan 16. yüzyılda, İtalya merkezli olmak üzere Avrupa özelinde bir inceleme sunar. Bu bölümde, öncelikle devlet akli kavramının sahibi olarak görülen Machiavelli'nin yaşadığı dönemdeki İtalya'nın siyasi ve sosyal yapısı ele alınır. Meinecke, bu düşüncenin Machiavelli ile özdeşleşen *Makyavelizm* siyasi anlayışına nasıl evrildiğini de analiz eder. Bölümün devamında, Makyavelci siyasi anlayışa karşı geliştirilen muhalif görüşler, dönemin önemli düşünürlerinin yaklaşımları ve Avrupa'daki devletler üzerinden değerlendirilmiştir.

Devletin bulunduğu her yerde, devleti yöneten bir erk bulunsa da bu erki yönlendiren ya da ona rehberlik eden bir "Devlet Akli" düşüncesi mevcuttur. Devletin ontolojik varlığı ile onu yönetenler arasında yaşamsal bir simbiyotik ilişki vardır. Ancak, devletin varlığı her zaman önceliklidir ve bu bağlamda yönetenlerin varlığı, gerektiğinde fedakârlık üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışa Cicero'nun *Yükümlülükler* adlı eserinde bahsettiği, "Ama yararlılık görüntüsü altında devlette çok sık günah işlenir" söylemi de bir tür meşruiyet kazandırmıştır. Antik dönemde devlet akli düşüncesi, çok tanrıcılık ve dünyeviliğin etkisiyle şekillenmiştir. Çok tanrılı inanç sistemi, devlet akli düşüncesinin iktidarı elinde tutan bireylerin öznel çıkarları etrafında şekillenmesine neden olmuş; bu da bireylerin üstünde, bağımsız bir devlet akli fikrinin oluşmasını engellemiştir. Tek tanrılı dinlerin evrenselleşmesiyle birlikte, özellikle Hristiyanlığın hâkim unsur haline gelmesi, devlet aklini insanın tahakkümü altına sokmuştur. Bu sebeple Orta Çağ boyunca, bağımsız bir devlet akli anlayışı kabul görmemiştir. Bu güçlü dini etkinin bir sonucu olarak, devlet akli düşüncesinin sahibi olarak anılan Machiavelli, cennet ve cehennem inancından etkilenmemiş; bunun yerine Antik dönemin dünyevi ve putperest eğilimlerine daha yakın bir anlayış geliştirmiştir.

Machiavelli'nin siyaset düşüncesinin temelini *Virtú* kavramı oluşturmuştur. Antik ve hümanist gelenekten edindiği bu kavramı, devletin siyasette ve savaşta başarılar elde etmesiyle varlığını korumasını ve güçlenmesini hedeflemiştir. *Virtú* kavramı için en iyi yönetim biçiminin cumhuriyet olduğuna kanaat getirmiştir. Çalışmalarında *Virtú* kavramının yanı sıra *Fortuna* ve *Necessità* kavramlarına da sıkça yer vermiştir. Bu kavramların işlevlerini şu şekilde tanımlamıştır: *Virtú*, *Fortuna*'yı püskürtmekle yükümlüdür; *Necessità* ise miskin bir haldeki geniş halk kitlelerini *Virtú*'nun amaçları doğrultusunda harekete geçiren güçtür. Machiavelli, din, ahlâk ve hukuk gibi değerlerin devlet içerisindeki önemini kabul etmekle birlikte, devletin bekası söz konusu olduğunda bu değerlerin ihlal edilmesinde herhangi bir sakınca görmemiştir. Vatan tehdit altındayken kimsenin hükümdarın ahlâki özellik-

lerine bakmayacağını, aksine vatani kurtarıp özgürlükleri koruyup koruyamayacağına odaklanacağını belirtmiştir. Devletin güvenlik kaygısı arttığında, öncelikle feda edilecek unsur özgürlükler olacaktır. Bu nedenle, devletin güvenliğinin sağlanabilmesi adına her türlü fedakârlığa hazır bir kamuoyu oluşturulmasına ihtiyaç duyar. Bu sebeple, hükümdarın gerekli kararları alarak vatani korumasının en doğru yol olduğunu savunmuştur.

Machiavelli'nin devlet akli öğretisinde iktidara sorulması gereken en önemli soru; Machiavelli'nin anlayışının kabul edilip edilmeyeceği ya da hangi sınırlar dâhilinde uygulanacağı olmuştur. Gentillet, Machiavelli'nin saf, amaca uygun ve pragmatik siyasi anlayışını tam da bu nedenle reddetmiştir. Aristokrat sınıfının çıkarlarını savunan Gentillet, Makyavelci siyasi anlayışın soyuların en büyük düşmanı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, bir ülkede hukuku gözetip koruyan güç aristokrasidir ve aristokrasiyi zora sokacak yönetim sistemi, Machiavelli'nin işaret ettiği tiranlık devleti olacaktır. Bodin'in ideal devleti, tek bir yönetim biçimi olmayıp, durum ve koşullara göre değişim gösteren, kendi şartlarını oluşturan farklı devletlerdir. Bu nedenle hükümdarın, sırf onur ve haysiyet uğruna kaybedeceği bir mücadeleye girmesini aptallık olarak değerlendirerek; zaferin, yenilgi karşısında elde edilecek kayıptan daha fazla bir kazanç getireceği durumlarda tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşımıyla Bodin, devlet akli tabiri yerine "yönetim ve liderlik akli" kavramlarını kullanmıştır. Güçlü devlet anlayışı, Machiavelli'den bu yana kabul gören bir fikir olsa da hukuk devleti kavramı, Bodin sayesinde genel bir kabul görmüştür.

Botero, Machiavelli'nin devlet akli kavramını kilisenin yararına uygun şekilde yeniden düzenlemiştir. Bu nedenle Makyavelizmin "zehrini" alan bir panzehir işlevi görerek, devleti büyütme yerine devleti ayakta tutmayı öncelikli bir hedef olarak belirlemiştir. Botero'nun bu siyasi yaklaşımı, "devleti büyütmenin güçle, ayakta tutmanın ise bilgelikle mümkün olduğu" düşüncesine dayanır. Boccacini, Machiavelli'nin sahiplendiği *virtú* kavramını, faal bir hükümdar ve devlet adamı üzerinden tanımlamıştır. Ancak Boccacini, Machiavelli'den farklı olarak siyaset araçlarına ve kamuya karşı daha fazla hassasiyet göstermiştir. Ona göre halkın içinde bulunduğu çekilmez durumların isyanla değil, hükümdarın ve saray yönetiminin taşkınlıklarının azaltılmasıyla çözülebileceği inancındadır. Bu nedenle halkın hükümdarına sabır göstermesini önerirken, hükümdara da şahsi hırslarından uzak durmalarını, halka adaletle ve hoşgörüyle hükmeden cumhuriyet yöneticileri gibi olmalarını tavsiye etmiştir. Bu yaklaşımı dolayısıyla zaman zaman devrimci olarak algılansa da Boccacini hiçbir zaman devrimci olmamış, hür davranmaktan

çok hür düşünceyi önemsemmiştir. Dini, siyasete alet etmeyi doğru bulmamış olsa da dinin halk üzerindeki dizginleyici gücünü devletin hâkimiyetini artırıcı bir araç olarak kullanmayı devletin menfaatine uygun görmüştür.

Campanella, Machiavelli'nin devlet akli öğretisini utanç verici bulmuştur. Onun idealize ettiği devlet hayali, iyiliğin hâkim olduğu ve insanların beraberlik içinde yaşadığı "Güneş Devlet" fikrine dayanır. Campanella, Güneş Devlet fikrini inşa ederken, Machiavelli'nin devlet akli öğretisinde yer alan bazı düşünceleri uygulamak zorunda kalmıştır. Ancak bu kavrama büyük bir nefret beslemiş ve bir anlamda hem faydalandığı hem de mücadele ettiği bir unsur olarak görmüştür. Campanella, Makyavelizmin mezhepleri parçalamasını, reformasyonun kazanımlarını tehlikeye atmasını ve dini siyasetin bir ağırtına dönüştürmesini sert bir şekilde eleştirmiştir. Eleştirilerini daha da ileri götürerek, Machiavelli için "ilahi öfke kabı", onun öğretisi olan devlet akli içinse "deccal" benzetmesi yapmıştır. Tüm bu eleştirilerine rağmen, savaştığı şeye dönüşmeden, Machiavelli'nin fikirlerinden faydalanarak kendi Güneş Devlet kavramını inşa etmiş ve savunmuştur. Devlet aklının, devlet düşüncesinin bir parçası olarak sürekli varlığını sürdürmesi, onun evrensel bir fikir olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Bu evrensellik, Campanella'yı da devlet aklına karşı mücadeleye sevk etmiştir.

Devlet akli kavramı, İtalya'da öyle yaygınlaşmış ve kabul görmüştü ki, her ortamda tartışılır hale gelmişti. Machiavelli'ye yöneltilen en büyük nefret, onun devlet akli anlayışının din, ahlâk ve hukuku tehdit ettiği; özellikle de dinsizliği savunduğu gerekçesiyle olmuştur. Tarihsel sürece bakıldığında, iyi ya da kötü şöhretine rağmen Machiavelli'nin devlet akli düşüncesi, İtalya sınırlarını aşarak pek çok ülkeye yayılmıştır. Dönemin birçok düşünürü, dinsiz devlet fikrini kesinlikle reddetmiş; özellikle din savaşlarının yaşandığı bir dönemde, dinin, devletin temeli olduğu fikrine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu süreçte, devlet akli kavramı da dini temeller üzerinden alan kazanmaya devam etmiştir. Bu düşünceye yönelik ilk ciddi eleştiriler ise Aydınlanma Çağı'nın getirdiği muhalif bakış açısıyla, Otuz Yıl Savaşları'nın hemen ardından ortaya çıkmıştır. Muhalif görüşlerin güç kazanması, yüzyıllardır devlet yönetiminde belirleyici bir aktör olan dinin etkisini azaltarak, devlet akli kavramının öne çıkmasını sağlamış ve bu süreç dinin devlet yönetimindeki etkisinin azalmasıyla modern devletin doğuşundaki öncüllerinden biri olmuştur.

Richelieu, 1624 tarihli yazısında, devlet için verilebilecek en iyi tavsiyenin, devletin kendisini tanıması olduğunu vurgular. Ona göre, bir devletin kendi yapısını tanımasıyla başlayan bu süreç, tebaası ve diğer ülkelerle kurduğu ilişkileri anlamasını da gerektirir. Devlet yönetimine dair bu yazı-

sında, Machiavelli'nin devlet akli öğretisiyle benzerlikler bulunsa da Avrupa bağlamında değerlendirme yapması nedeniyle onu aştığı söylenebilir. Richelieu'nun makalesine benzer bir içerik, Rohan Dükü Henri'nin 1638 yılında yazdığı *De L'Interest des Princes et Etats de la Chretiente* adlı eserinde de görülmektedir. Ona göre hükümdar, devlet buyruğuna tabidir; iktidarın, hükümdarın şahsiyetinden ziyade aklın ilahesi olduğu düşüncesini savunmuştur. Rohan ise eserinin başında yer alan şu sözlerle bu fikre bir başka boyut katmıştır: "Hükümdarlar halkları kumanda eder, çıkar da hükümdarları." Ona göre, hükümdar ve çevresindekilerin yanılması ve ahlâki bozulmaları mümkün olsa da çıkarlarının sabit kalacağına vurgu yapmıştır. Rohan'ın yaklaşımında, din savaşları çağı ile devlet akli çağının gereksinimleri iç içe geçmiş durumdadır.

Gabriel Naudé, Machiavelli'nin devlet akli kavramında olduğu gibi, hükümdara tanınan ahlâksızlık izninin herhangi bir tiranlığa yol açmayacağı düşüncesini savunmuştur. Bu bağlamda, devletin hukuk ve adap sınırları içinde olağan gördüğü iki önemli kuralı vurgulamıştır: devlet düsturları ve devlet darbeleri. Darbelere olan eğilimi sebebiyle, onları doğrudan meşru kılmaya çalışmamış; aksine, darbeleri kendi içinde sınıflandırarak yalnızca meşru olanlara dikkat çekmiştir. Darbelerin hem yaralayıcı hem de iyileştirici etkilerinin olabileceğini ifade etmiştir. Naudé, devlet aklına mutlak şekilde itibar eden insanların başarısız olacağını ve bu fikri sahipleneni küçümsediğini dile getirmiştir. Buna karşılık, eserinde ideal devlet adamı tanımı yaparak değerli ahlâki erdemlere işaret etmiştir. Devlet akli öğretilerine ait dogmaların içini boşaltarak, Aydınlanma Çağı'nın yolunu açmada önemli bir katkı sağlamıştır.

Meinecke, kitabının ikinci bölümünde, olgunlaşmış mutlakiyet çağını ele alarak, dönemin önde gelen düşünürlerinin fikirlerine dayanarak devlet akli kavramını inceler. Devlet akli kavramının 17. ve 18. yüzyılda geçirdiği değişimi, düşünürler ve devlet adamları özelinde detaylandırmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Grotius, Hobbes, Spinoza, Pufendorf, Courtitz de Sadras, Rousset, Büyük Friedrich gibi isimlerin devlet aklına yönelik yaklaşımları üzerinden Machiavelli'nin kavramının tarihsel evrimini incelemiştir.

Hugo Grotius'un devletlerarası hukuk öğretisi, devlet akli ile sürekli bir rekabet içerisinde olmuştur. Devletlerarası hukuk, devlet aklının gücünü kısıtlamak ve devletin hukuk normlarına bağlı kalarak davranmasını istemiştir. Buna karşılık devlet akli, hukuk kurallarını kendi çıkarları doğrultusunda eğip bükmeye çalışmıştır. Grotius'un insan doğasının iyi olduğuna dair inancı, onun devlet akli ile mücadelesinin temelini oluşturur. Machiavelli'nin insa-

nın doğasını kötü olarak tanımlaması, devlet aklını insanı dizginleyen bir araç olarak görmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Hobbes, Machiavelli ile benzer bir çizgide yer alır. Hobbes'a göre "İnsan insanın kurdudur". Bu yaklaşımıyla Grotius ile keskin bir zıtlık içindedir. Hobbes, insanın doğasında kötülük olduğunu savunarak, devletin muazzam bir güce sahip olması gerektiğini düşünür. Spinoza ise düşünsel seyrinde başlarda demokrasiye yönelmiş, ancak zamanla aristokrasiyi savunmuştur. Hobbes'un fikirlerinden etkilenmekle birlikte, kendi devlet öğretisini geliştirmiştir. Spinoza'ya göre en iyi devlet, insan aklıyla oluşturulacak doğal ve akli hukukun devlete yön verdiği, realizm ve ampirizm temelli bir sistemdir. Spinoza da devletin varlığını öncelikli görür ve Hobbes gibi devletin iç işlerinde devlet aklına serbestlik tanınması gerektiğini savunur. Ancak Spinoza'nın makul devleti, halkın haklarının korunduğu, mutluluk ve huzur içinde yaşadığı bir düzeni içerir.

Pufendorf'un devlet aklına yaklaşımı, Almanya'nın pek çok devletten oluşmasının bir sonucu olarak, devletler arası ittifak üzerinden ortak bir devlet aklı inşa etmeye yönelmiştir. Her ne kadar devletler ittifakını federatif bir yapı dâhilinde değerlendirmiş olsa da hayali, Almanya'nın tek bir ruh gibi bir arada olup tek bir idare tarafından yönetilmesi olmuştur. Grotius'un devletlerarası hukuku, Pufendorf'un devlet teorisiyle desteklenerek ciddi bir gelişim göstermiştir. Fakat her ikisinin de ortak noktası, devletlerin kendi çıkarlarında gerçekleşecek kayıpların yarattığı endişe ve bencilliğin, Batı dünyasının bir araya gelmesine engel olduğunu ve bunun daha çok zamana ihtiyaç duyduğunu vurgulamaları olmuştur.

Courttilz de Sandras, hükümdarı sözlerine değil, devletin çıkarlarına hizmet etmeye yönlendiren bir anlayışı savunarak Machiavelli'nin devlet aklı kavramını kendi fikirleriyle desteklemekten çekinmemiştir. Ona göre, devletin çıkarı söz konusu olduğunda diğer tüm değerler anlamını yitirir. Halkın çıkarlarını, devletin ve hükümdarın çıkarlarından aşağıda görür; halkın itaatini ise devletin dışarıda yürüttüğü güç siyasetinin hem aracı hem de amacı olarak değerlendirir. Devlet aklı öğretisini Avrupa ölçeğinde ele aldığı izlenimini verse de gerçekte tek tek devletlerin güçlerine dayalı çıkar hesapları yapmıştır. Bu çerçevede, Avrupa devletlerinin bireysel analizlerini içeren bir monografi koleksiyonu oluşturmaktan öteye geçememiştir.

Jean Rousset, Avrupa'yı düzene sokmayı amaçladığı yeni yaklaşımına *yakışıklık* adını vermiştir. Bu yeni anlayış, ilk başta devletlerin tepkisiyle karşılaşsa da zamanla hem mevcut eylemleri hem de gelecekteki planları çerçevesinde meşru bir zemine oturtularak benimsenmiştir. Pozitif hukukun zayıflamasıyla, devlet aklının hâlâ pozitif hukukun üzerinde yer alması, yakışıklık hukuku

aracılığıyla eski devlet aklını yeni bir forma dönüştürerek devletlerin hizmetine yeniden sunmuştur. Bu değişim, her ne kadar yeni bir ideoloji olarak algılansa da devlet aklının varlığını sürdürmesine ve merkezî rolünü korumasına olanak tanıdığı için, Machiavelli'nin devlet aklı kavramına yeni bir zafer kazandırmıştır. Bu yeni öğreti, hükümdarları halkın “rahipleri” olarak görmüş, hatta daha da ileri giderek Bodin, Bossuet ve Fénèlon gibi düşünürlerin izinden gidip hükümdarı Tanrı'nın yeryüzündeki sureti olarak tasvir etmiştir.

Machiavelli'nin devlet aklındaki pagan unsurlar, Hristiyanlık ve kilise tarafından zararlı bulunmuş ve bunlara karşı mücadele edilmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri, 17. yüzyıl realizminin devlet aklını yeniden üretecek ya da yeni bir ideal devlet aklı ortaya koyacak kapasiteye sahip olmamasıdır. 18. yüzyılda bu düşünsel üretimi gerçekleştirebilecek ve çağına uygun bir devlet aklını inşa edebilecek tek kişi Büyük Friedrich olmuştur. *Antimachiavell* adlı eserinde hükümdarı, halkın hizmetkârı ve tebaasını kendisine denk değil, doğrudan efendisi olarak tanımlamıştır. Ancak dini, halkın üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmamış, aksine halkı bu konuda serbest bırakarak üzerindeki yükü hafifletmiştir. 1739 yılında yazdığı *Antimachiavell* eserinde, Machiavelli'nin öğretilerine karşı çıkararak bu zararlı düşüncenin artık dünyadan kovulmasının zamanının geldiğini vurgulamıştır. Machiavelli'nin “virtü”sunun yalnızca dünyevi bir kuvvet olduğunu belirtirken, kendi geliştirdiği “vertü”nun ideal, sonsuz ve zamansız olduğunu ifade etmiştir. Ancak zamanla Friedrich'in devlet aklı anlayışında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1752 yılında kaleme aldığı *Siyasi Vasiyet* adlı eserinde, önceki görüşlerinin aksine, Machiavelli'nin dünyadaki muhteris güçlerin çıkar siyaseti güttüğü bir ortamda, bu siyaseti benimsemeyen güçlerin yok olacağına dair görüşünü doğru olarak kabul etmiştir. 1752, 1768 ve 1775 yıllarında yazdığı eserlerinde, devletin faydacılığı üzerine temellendirdiği bir yaklaşıma yönelmiştir. *Antimachiavell*'de vurguladığı “halkların ilk hizmetkârı” fikrinden, “devletin ilk hizmetkârı” anlayışına geçiş yapmıştır. Bu durum, düşüncesinin bir yere kadar uygulanabilir olduğunu, ancak evrensel bir model oluşturma noktasında sınırlı kaldığını göstermektedir.

Meinecke, eserinin son bölümünde, devlet aklı kavramını 19. yüzyıl Almanya'sının düşünürleri ve bu düşünürlerin fikirlerindeki yansımalar çerçevesinde ele almıştır. Bu bağlamda Hegel, Fichte, Ranke ve Treitschke gibi önemli isimlerin devlet aklına yaklaşımlarını değerlendirmiştir. Eserin sonunda, devlet aklının tarihsel gelişimini ve geçirdiği değişimleri geriye dönük bir değerlendirmeyle ele almış ve kavramın tarihsel seyrini tamamlamıştır.

18. yüzyılda orta sınıfın güçlenmesiyle birlikte, bu sınıfın siyasi alandaki ağır-

liğı da artmıştır. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak, devlete “yukarıdan” değil, “aşağıdan” yani toplumdaki bakılmaya başlanmıştır. Böylece insanlığın doğuştan gelen hakları sorgulanmış ve bireyci anlayış gelişme imkânı bulmuştur. Toplumdan devlete bakış açısı güçlendikçe, yukarıdan yönetilen devlet hâkimiyetinin etkisi giderek azalmış, sürecin sonunda modern devletin fitilini ateşleyen Fransız İhtilali gerçekleşmiştir. İhtilalle birlikte birey ve kamuoyunun devlet üzerindeki etkisi ortaya çıkmıştır. Ancak burada kastedilen kamu yararı, tek tek bireyleri değil, bireylerin oluşturduğu topluluğu esas alır. Bununla birlikte, bu topluluk doğrudan halkı değil, devletin ortak kimliğini temsil eden bireylerin bütününi ifade etmektedir. Hegel’in devlet yaklaşımı ise, fiili devletin aynı zamanda akli devlet olması gerektiği üzerine kuruludur. Bu yaklaşım, Hegel’i Machiavelli’nin öğretilerine yaklaştırmaktadır. Machiavelli’nin kötü ve iğrenç olarak kabul edilen öğretilerine, Hegel bir meşruiyet kazandırmıştır. Hegel’e göre devlet ahlâksız davranmaz; çünkü insana yakıştırılan ahlâk anlayışını devlete mal etmek doğru değildir. Bu nedenle devletin hareketleri, genel ahlâki emirlere göre değil, öz ve asli olan çıkarlarına göre belirlenir. Hegel’in “güç devleti” anlayışının temelinde, “milli gücün en yüce hedef” oluşu yatar. Dünya ruhunun ise “milliyetçi dünya gücünün ahlâki meşruiyeti” olarak tanımlanması, Hegel’in yaklaşımını tamamlayan unsurdur.

Machiavelli’nin fikirleri, Fichte’nin düşün dünyasıyla büyük ölçüde örtüşmüştür. Onu Machiavelli’ye en çok yaklaştıran şey ise bireyi tarihselleştirmesi değil, Fichte’nin kendi yaşadığı ve “hasta” olarak nitelendirdiği çağın çaresini bulacağına dair umududur. Hiçbir Alman filozofu, Fichte gibi ruh ile doğayı, akıl ile fiiliyat arasında bir sentez kurmaya cesaret edememiştir. Machiavelli’nin devlet akli öğretileri ile kendi geliştirdiği yalın devlet akli öğretilerini birleştiren Fichte, tarihin en dikkat çekici ve ruhen en dinamik devlet akli düşüncesini ortaya koymuştur. Fichte’ye göre, Almanların bir gün özgürlüğe kavuşması mümkün olacaksa, bu ancak Machiavelli’nin devlet akli sayesinde gerçekleşecektir. Hegel, akıl âlemini tarihin bizzat içinde görürken; Fichte, bu âlemi tarihten sonra gerçekleşecek bir ideal olarak kabul etmiştir.

Ranke, kariyerinin başında kaleme aldığı *Modern Tarih Yazıcılarını Eleştiri Babında* adlı eserinde Makyavelizm’i detaylı bir şekilde incelemiştir. Ranke, vicdanı yalnızca ahlâki bir kategori olarak sınıflandırmamış, ahlâki olanı ruhani olana sarkmak şeklinde betimlemiştir. Son tahlilde, ahlâki olan ile ruhani olanı birbirine özdeş kabul etmiştir. Hegel ile Ranke arasındaki temel fark, yüce edeplilik öğretilerinde ortaya çıkmıştır. Hegel, kolektif aklın genelliğinden hareketle Makyavelizm, devlet akli ve iktidar siyasetini kabul etmiştir. Buna

karşın Ranke'de, devlet aklını ortaya çıkaran unsur, tarihsel yaşamın genel hareketi olmuştur. Ranke, Hegel'in vardığı panteist sonucu kabul etmemiştir. Bunun en önemli nedeni, bilinmeyene duyduğu derin saygı ve kendi ahlâk anlayışıdır. Bu ahlâk anlayışı, dünya tarihini ve onun temsilcisi olan devleti tanrılaştırmaktan ve devlet aklını doğrudan ahlâkın üstüne çıkarmaktan onu alıkoymuştur.

Treitschke, devlet akli öğretisini yeniden ele alarak, devletin en yüce ahlâki görevinin iktidarını muhafaza etmek olduğunu savunmuştur. Ancak Treitschke, devletin özünü iktidar ile sınırlayarak kendi içinde bir çelişkiye düşmüştür. Beşerî bir yapı olan devletin özünü salt töz üzerinden yorumlamak, tözün nihai amacını görmezden gelmek anlamına gelmiştir. Bu sebeple Treitschke'ye göre, devletin iktidarı kendisinin nihai amacı olamazdı. Bu noktada Treitschke, Machiavelli'yi eksik bulur. Treitschke'nin öğretisinde merkezde olan devlet aklının kendisi değil, siyasetin merkezine iktidarı koymasındadır. Bu açıdan Machiavelli ile aynı noktada buluşur. Treitschke, Fichte ile de belli noktalarda bir araya gelmiştir. Onun sübjektif idealizmini sürdürmüş, ancak bunu saf ve mutlak bir idealizm yerine objektif bir bakış açısıyla ele almıştır. Treitschke, insanın sürekli ilerlemesine rağmen zayıf ve günahkâr bir varlık olmasından dolayı Hegel'in felsefesini iyimser bulmuştur. Benzer şekilde, insanın hayvani tutkuları ve şeytani yönelimleri göz önüne alındığında, Ranke'nin tarih yazımını da fazlasıyla iyimser olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Treitschke, Hegel'in tüm tarih sürecini ve devleti tanrılaştırmasını kabul etmemiştir.

19. ve 20. yüzyıllarda devlet akli kavramı yerini iktidar siyaseti ve güç devleti düşüncesine bırakmıştır. Grotius'un devletlerarası hukuk düşüncesi ortaya çıktığı zamandan bu yana devlet akliyle rekabet içinde olmuştur. Zamanla, devlet aklının liderliği modern devletlerin oluşmasıyla birlikte devletlerarası hukuk düşüncesinin güçlenmesine yol açmıştır. Büyük devletlerin iktidar politikalarına hizmet eden üç büyük kuvvet ise şunlar olmuştur: Militarizm, Milliyetçilik, Sermayecilik. Halkoyuna dayalı güçlü bir liderin yönetimi, arındırılmış devlet akli tarafından idare edilen parlamentarizmden daha etkili olmuştur. Modern devletlerin kurulması ve devletlerarası sistemin güçlenmesi, Machiavelli'nin devlet akli kavramının görünümünü değiştirse de devletin varlığını devam ettirme isteği, gücü ve mücadelesi, yönetim şekillerine bağlı kalmadan devlet aklının farklı veçhelerle de olsa varlığını sürdürmesine imkân tanımıştır.

Meinecke, *Devlet Akli* eserinde modern devletin doğuşunu, gelişimini ve dönüşümünü tarihsel bir perspektifte incelemiş, devlet akli kavramının farklı

dönemlerdeki tezahürlerini ele almıştır. Machiavelli'den itibaren şekillenen devlet akli öğretisi, güç, iktidar ve pragmatizmin devleti yönetme sanatındaki rolünü vurgulamış, bu kavramın özellikle modern devletlerin inşasında nasıl bir rehber işlevi gördüğünü ortaya koymuştur. Meinecke'nin eseri, yalnızca bir kavramın tarihini anlatmakla kalmaz; aynı zamanda devlet, birey, ahlâk ve iktidar arasındaki karmaşık ilişkiyi çözümleyen bir rehber niteliğindedir. Eserin kavramsal zenginliği, tarihsel derinliği ve felsefi terminolojisi göz önüne alındığında, genel okuyucu kitlesi için anlaşılması zor olabilir. Ancak siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve modern devletin oluşumu gibi alanlarda ihtisas yapmış akademisyenler için oldukça değerli ve kapsamlı bir okuma sunmaktadır. Meinecke, devlet akli kavramını Avrupa merkezli bir bakış açısıyla incelemiştir. Bu durum, farklı siyasi geleneklerin dışarıda kalmasına ve eserin belli bir çerçeve içerisinde sınırlı olmasına yol açmıştır. Meinecke, farklı coğrafyalardaki devlet yapıları içerisinde devlet akli kavramının izini sürmemiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Machiavelli'nin *Prens* adlı eserinde ortaya koyduğu devlet akli kavramını ele alırken, Doğu'ya özgü devlet yapılarını görmezden gelmiş ve kavramın tarihsel kökenini eksik bırakmıştır. Bunun yerine, Kıta Avrupası'ndaki devletlerin yönetim gelenekleri ve bu alandaki düşünürleri merkezine alarak devlet aklının tarihsel sürecini analiz etmiş ve böylece çalışmasını Avrupa merkezli bir çerçeveye sınırlandırmıştır. Bu eleştiriye rağmen, eser pek çok açıdan modern devlet düşüncesinin gelişimine dair özgün bir katkı sağlamaktadır. Son olarak, eser modern devletin oluşumuna ve siyaset bilimi ile felsefesi alanındaki çalışmalara yaptığı katkılarla güncelliğini ve önemini koruyan bir başyapıt olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Sonnotlar

1) Meinecke F (2023). *Devlet Akli Modern Çağda Devlet Akli Düşüncesi*. Çev. M S Türk, 2. Baskı, İstanbul: Albaraka Yayınları.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Dergi Kurullarının İşleyişi ve Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi araştırma makalelerine, kitap incelemelerine, güncel konuların incelendiği “yorum/tartışma” başlığı altında yazılara yer vermektedir. Mülkiye Dergisi’ne gönderilen tüm makaleler Editör Kurulu’nun (Editör, Editör Yardımcıları, İngilizce ve Türkçe Dil Editörleri ve Alan Editörlerinden oluşan) onayından geçtikten sonra anonim hale getirilmekte ve Yayın Kurulu’nun onayına sunulmaktadır. Hakem değerlendirme sürecine uygun kararı çıkan yazılar için Yayın Kurulu üyelerinden konuyla ilgili hakemlere ilişkin önerileri talep edilmektedir. Bu süreçte gönderilen makaleler Editör Kurulu üyeleri tarafından biçimsel olarak incelenmektedir. Biçimsel inceleme şu aşamalardan oluşmaktadır:

- Öz ve anahtar kelimeler kısımlarının kelime sayısına uygunluğu;
- Makalenin kelime sayısının asgari ve azami sınırlara uygunluğu;
- Dergi referans ve kaynakça kurallarına uygunluğu.

Editör Kurulu üyeleri ilk okuma sürecinde Mülkiye Dergisi’ne gönderilen makalelerin/yazıların biçimsel kurallara uygunluğunu ve ön incelemesini yaparak yazıyı Yayın Kurulu’na sunar. Ardından makaleler, Alan Editörü veya Editör Yardımcıları tarafından çift taraflı kör hakem değerlendirilmesine sunulur. Bu süreçte, gerekli görüldüğü takdirde yazarlardan biçimsel düzenlemeler talep edilmektedir. Biçimsel düzenlemelere ilişkin düzenleme isteği iletilmesine rağmen Dergi kurallarına göre revize edilmeyen makalelere yönelik, Editör Kurulu’nun reddetme hakkı vardır.

Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi’ne gönderilen yazılar Editör Kurulu’nca ilk değerlendirilme yapıldıktan ve Yayın Kurulu’na sunulduktan sonra, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda i) kabulüne ii) majör revizyon iii) minör revizyon, iv) yazının reddine/geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilmektedir. Karar yazara en kısa sürede bildirilmektedir.

Editör Kurulu’nun sorumluluğunda işletilen yayın sürecinde yazarların etik kuralları ihlal ettiği değerlendirildiğinde ve iThenticate/Turnitin intihal önleme yazılımları taramasında %15’ten yüksek benzerlik oranı çıktığı tespit edildiğinde, makalelerin geri çevrilmesi hakkını kendinde saklı tutar.

Makalenin, Editör Kurulu’nca hakem sürecine alınması bir yayın taahhüdü anlamına gelmez. Yayın için hakem süreci olumlu sonuçlandığı durumlarda dahi etik kuralların ihlalinin süreç sırasında tespiti gibi ihtimallere karşı ön-

lem almak amacıyla, Editör Kurulu'nun son kararı esastır.

Mülkiye Dergisi'ne gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisi'nin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (Committee on Publishing Ethics) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler) i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada öz ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumunun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, öz, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce öz ile her iki dilde beşer anahtar kelime hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : XXXXXXXXXXXX (İlk harfi büyük ve koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık : XXXXXXXXXXXX (İlk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) XXXXXXXXXXXX (i, ii, iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık : – XXXXXXXXXXXX (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo 1, Tablo 2, Şekil 1, Şekil 2, Ek 1, Ek 2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgül konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (italik), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (The Economist, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılar kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

- i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.
- ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.
- iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.
- iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok t.y.
basım yeri yok b.y.y.
yayıncı yok yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). 1968: The Year That Rocked The World. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). Komünist Manifesto. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). Türk Dış Politikası. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), Bilim ve İktidar, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), Türk Dış Politikası, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. Theory, Culture and Society, 5 (2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. Mülkiye Dergisi, 35 (3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. Radikal, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Radikal (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. Radikal, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Radikal (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmelidir.